

ΡΑΠΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

ΒΑΪΛΟΣ ΚΑΙ
ΠΡΟΝΟΗΤΗΣ-ΚΑΠΙΤΑΝΟΣ.

Βενετικά αξιώματα
και μηχανισμοί εξουσίας
στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα
(16ος – αρχές 17ου αι.)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επόπτρια: Αναστασία Παπαδία-Λάλα

Μέλη της Τριμελούς επιτροπής:

Όλγα Κατσιαρδή-Hering ,

Κατερίνα Κωνσταντινίδου

Αθήνα 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....σ. 3

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η βενετική παρουσία στην Ανατολή και η διοικητική διάρθρωση των κτήσεων....σ. 5

Η δομή της βενετικής διοίκησης στην Κέρκυρα και η εξέλιξή της.....σ. 8

Πηγές και βιβλιογραφία.....σ. 13

Ορολογία.....σ. 15

1. Η ΚΕΡΚΥΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ Δ΄ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ (1204)

ΜΕΧΡΙ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 16ου ΑΙΩΝΑ: ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Η πρώτη βενετική κυριαρχία και οι διάδοχες εξουσίες μέχρι την *Bolla d'oro* (1387).....σ. 17

Η βενετική κυριαρχία στην Κέρκυρα τον 15ο αιώνα: Διοικητική δομή και εξέλιξη του θεσμού της Κοινότητας.....σ. 22

2. ΟΙ ΒΕΝΕΤΟΙ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ - ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ

ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ

Ο θεσμός του βαΐλου και των εκτάκτων *proveditori* έως τη θεσμοθέτηση του αξιωματούχου με τον τίτλο προνοητής-καπιτάνος (1500-1574).....σ. 30

Το νέο διοικητικό σχήμα μέσα από τις εκθέσεις των δυο πρώτων αξιωματούχων, βαΐλου και προνοητή-καπιτάνου (1574-1576).....σ. 39

Το *reggimento* του νησιού στο τελευταίο τέταρτο του 16ο αιώνα: η μεταφορά της έδρας του βαΐλου στην οχυρωμένη πόλη.....σ. 42

Οι αρμοδιότητες των ανώτερων αξιωματούχων στο α΄ τέταρτο του 17ου αιώνα: παγίωση της διοικητικής διεύθυνσης.....σ. 48

3. Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Ο ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΝΩΤΕΡΟΥΣ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΥΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ

Η διαμόρφωση του κοινοτικού οργάνου στις αρχές του 16ου αι.....σ. 52

Οι πρεσβείες: αιτήματα 1516-1574.....σ. 54

Οι πρεσβείες: αιτήματα 1574-1621.....σ. 60

4. ΟΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΝΩΤΕΡΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ ΣΤΟΝ ΕΠΙΣΙΤΙΣΜΟ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ 1574: ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΣΙΤΑΠΟΘΗΚΗ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Η επισιτιστική πολιτική της Γαληνότατης και η κατάσταση στον αστικό ιστό και στην υπαίθρο πριν την ίδρυση της νέας κοινοτικής σιταποθήκης, το 1576.....σ. 68

Η διοικητική αλλαγή του 1574 και οι αναφορές στην κατάσταση της υπαίθρου...σ. 78

Η θεμελίωση της κοινοτικής σιταποθήκης και τα προβλήματα επισιτισμού του αστικού ιστού της Κέρκυρας (τέλη του 16ου - αρχές του 17ου αιώνα).....σ. 86

5. ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΤΑΜΕΙΟ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ 1574

Γενικά χαρακτηριστικά της βενετικής οικονομικής πολιτικής και των κατά τόπους ταμείων (*camera fiscal*) στα νησιά του Ιονίου.....σ. 97

Η δομή της κερκυραϊκής *camera fiscal* πριν τη διοικητική αλλαγή του 1574 μέσα από αναφορές των εκθέσεων και των πρεσβειών.....σ. 102

Η διοικητική αλλαγή του 1574 και η ανάληψη του Δημοσίου Ταμείου από τον *proveditore e capitano*.....σ. 106

Το ξέσπασμα της νομισματικής κρίσης και η πορεία της στο πρώτο τέταρτο του 17ου αιώνα μέσα από τις εκθέσεις των ανώτερων αξιωματούχων.....σ. 110

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι Βενετοί αξιωματούχοι και οι μηχανισμοί εξουσίας στην βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (16ος - αρχές 17ου αι): η πολιτική φιλοσοφία του βενετικού κράτους και η γεωπολιτική πίεση ως παράγοντες διαμόρφωσης της διοικητικής αλλαγής.....σ. 119

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδημοσίευτες πηγές- δημοσιευμένες πηγές και βιβλιογραφία.....σ. 128

Παράρτημα εικόνων.....σ. 133

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο τη μελέτη των ανώτερων αξιωμάτων και των αρμοδιοτήτων που διέθεταν οι κάτοχοί τους στους μηχανισμούς εξουσίας της βενετικής κτήσης της Κέρκυρας, από τις αρχές του 16ου και μέχρι τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα. Η περίοδος αυτή υπήρξε κρίσιμη για το βενετικό κράτος, καθώς αντιμετώπισε αυξημένη γεωπολιτική πίεση στην ανατολική Μεσόγειο από τις επεκτατικές βλέψεις δυο αυτοκρατοριών, της Οθωμανικής και εκείνης των Αψβούργων. Επιτακτική υπήρξε, κατά συνέπεια, η ανάγκη εκσυγχρονισμού των στρατιωτικών εγκαταστάσεων στις βενετικές κτήσεις της *Ρωμανίας*, κάτι που αναπόφευκτα επέφερε και αξιοσημείωτες διοικητικές αλλαγές. Η πορεία αυτή των γενικότερων διοικητικών ανακατατάξεων στην περίπτωση της Κέρκυρας καταγράφηκε με εύγλωττο τρόπο μέσα στις εκθέσεις (*relazioni*) των ίδιων των ανώτερων αξιωματούχων που υπηρέτησαν στο νησί, οι οποίες αποτέλεσαν και τη βασικότερη πηγή αυτής της εργασίας. Κατά τη συγγραφή μιας συνθετικής μελέτης όπως η παρούσα, αναπόφευκτα προέκυψαν εγγενείς δυσκολίες στην προσέγγιση των πηγών, στην κατανομή των θεματικών ενοτήτων και στη λεκτική απόδοση των νοημάτων. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω την εποπτεύουσα καθηγήτριά μου Αναστασία Παπαδία-Λάλα για την επιστημονική της συνδρομή αναφορικά με τους παραπάνω τομείς. Σημαντική υπήρξε η συμβολή και των δυο άλλων μελών της τριμελούς επιτροπής, καθηγήτριας Όλγας Κατσιαρδή-Hering και επίκουρης καθηγήτριας Κατερίνας Κωνσταντινίδου, που με τα σεμινάρια τους την προηγούμενη περίοδο βοήθησαν στην αποσαφήνιση βασικών ζητημάτων που αφορούσαν την Ιστορία του Νέου Ελληνισμού η πρώτη και τη δομή του βενετικού κράτους η δεύτερη. Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στον καθηγητή μου στην παλαιογραφία, Νίκο Μοσχονά, ο οποίος με τα μαθήματά του μου έδωσε τη δυνατότητα να μελετήσω τα κείμενα των *relazioni* από το πρωτότυπο, όσο και για την προσφορά ενός καταλόγου της Μαρκιανής βιβλιοθήκης που περιείχε τα αξιώματα και τις αμοιβές των αξιωματούχων που υπηρέτησαν στην Κέρκυρα την εξεταζόμενη περίοδο. καθώς και στον καθηγητή Γεράσιμο Παγκράτη για τις γόνιμες παρατηρήσεις του. Τέλος, μια ιδιαίτερη αναγνώριση ευγνωμοσύνης οφείλεται στο Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας για την ολιγοήμερη φιλοξενία που μου προσέφερε, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στη διευκόλυνση της αρχειακής μου έρευνας στα βενετικά αρχεία. Όλους τους παραπάνω, αλλά και πολλούς συμφοιτητές

μου με τους οποίους αντάλλαξα απόψεις και ιδέες, τους ευχαριστώ για την επωφελή συμβολή τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η βενετική παρουσία στην Ανατολή και η διοικητική διάρθρωση των κτήσεων

Μια βασική τομή για τη δυναμική βενετική παρουσία στην Ανατολή υπήρξε αναμφισβήτητα η Τέταρτη Σταυροφορία (1204). Η προσωρινή κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και η διανομή των εδαφών της, μέσω της συνθήκης της *Partitio terrarum Imperii Romaniae*, προσέφερε τη δυνατότητα στο βενετικό κράτος, που ήταν από τους βασικούς υποκινητές αυτής της σταυροφορίας, να θέσει τις βάσεις για μια μακράιωνα παρουσία στην ανατολική Μεσόγειο. Επρόκειτο μάλιστα να αποδειχθεί η μακροβιότερη λατινική κυριαρχία διαχρονικά στο χώρο αυτό, καθώς διατηρήθηκε για περίπου έξι αιώνες, έως το 1797, όταν τα γαλλικά επαναστατικά στρατεύματα κατέλυσαν τη δημοκρατία του Αγίου Μάρκου. Είναι επίσης γενικά παραδεκτό από την έρευνα πως η παρουσία αυτή αποτέλεσε ένα αντικείμενο προβληματισμού για τη Βενετία, τόσο για προτεραιότητες που θα έπρεπε να τεθούν στο εδαφικό ζήτημα όσο και για την εξεύρεση της καταλληλότερης διοικητικής δομής των κτήσεων. Για το πρώτο κρίσιμο αυτό θέμα, και με δεδομένο το τεράστιο κόστος που απαιτούνταν για τη συντήρηση και υπεράσπιση εκτεταμένων χερσαίων εδαφών, προκρίθηκε η κατάκτηση και κατοχή παράκτιων και νησιωτικών περιοχών που θα χρησίμευαν ως σταθμοί ανεφοδιασμού του βενετικού διαμετακομιστικού εμπορίου στην Ανατολή. Όσον αφορά την επιλογή της διοικητικής δομής, η Βενετία επέλεξε τρεις τρόπους για να θέσει υπό τον έλεγχό της τα εδάφη της Ρωμανίας: 1) την άμεση κατάκτηση, διακυβέρνηση και εκμετάλλευση από το κράτος της, 2) την παραχώρηση εδαφών σε βενετούς πολίτες για την κατάκτηση, διακυβέρνηση, εκμετάλλευση και υπεράσπισή τους, (π.χ. Κύθηρα) και 3) την έμμεση κυριαρχία μέσω της υποτέλειας άλλων μικρότερων φραγκικών ηγεμονιών (π.χ. Εύβοια)¹. Αυτός ο διαχωρισμός δεν υπήρξε οριστικός, καθώς η εμφάνιση των Οθωμανών, από τα μέσα του 14ου αιώνα και έπειτα, δημιούργησε νέους συσχετισμούς δυνάμεων που έμελλαν να παίξουν καθοριστικό ρόλο τόσο στη διαμόρφωση των εδαφικών ορίων του βενετικού κράτους όσο και στην εξέλιξη της βενετικής διοικητικής μηχανής. Στο πλαίσιο αυτό, εδάφη που ανήκαν σε βενετούς πολίτες ή σε Φράγκους ηγεμόνες υπαγόμενα σε έμμεση βενετική υποτέλεια, στην πλειοψηφία τους, είτε κατακτήθηκαν

¹ Χαράλαμος Γάσπαρης, «Βενετία και Βυζάντιο, η βενετική κυριαρχία στα βενετικά εδάφη» Χρύσα Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της Ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού, Αρχαιακά Τεκμήρια*, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1993, σ. 126.

από τα οθωμανικά στρατεύματα είτε πέρασαν υπό άμεσο βενετικό έλεγχο, όπως στην περίπτωση των Κυθήρων και της Εύβοιας. Με τον τρόπο αυτό, το βενετικό κράτος στην Ανατολή σταθεροποιήθηκε αλλά και σημείωσε μια αξιόλογη εδαφική επέκταση, αρκετές φορές μάλιστα, μπροστά στον ορατό κίνδυνο της οθωμανικής κατάκτησης, με τη συναίνεση εγχώριων ελληνικών πληθυσμών, οι οποίοι αρχικά είχαν αντιταχθεί στη βενετική παρουσία².

Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης στο εδαφικό σκέλος ήταν η Βενετία να οργανώσει πλέον το διοικητικό σύστημα στο σύνολο των κτήσεων της υπό άμεση διακυβέρνηση και εκμετάλλευση. Κύριος σκοπός υπήρξε ο αυστηρός έλεγχος των εδαφών της Ανατολής, που αποτελούσαν εμπορικούς σταθμούς, αλλά και κέντρα παραγωγής αγροτικών προϊόντων για την τροφοδοσία μιας πόλης, όπως η Βενετία, που δεν διέθετε, λόγω της γεωμορφολογίας της, αγροτικό πληθυσμό. Αναπόφευκτα, στο διοικητικό πεδίο εισήχθησαν στον ελληνικό χώρο στοιχεία του βενετικού διοικητικού συστήματος, το οποίο, σε αντίθεση τόσο με αυτό της μεσαιωνικής Δυτικής Ευρώπης, όσο εν μέρει και με το βυζαντινό σύστημα, δε γνώρισε την κληρονομική διαδοχή³. Πιο συγκεκριμένα, το δικαίωμα συμμετοχής στην άσκηση της ανώτερης βενετικής διοίκησης, τόσο της μητροπολιτικής όσο και της περιφερειακής, μετά και το Κλείσιμο του Μείζονος Σύμβουλίου (*Serrata del Maggior Consiglio*), το 1297, περιορίστηκε ήδη από τις αρχές του 14ου αιώνα στα άρρενα μέλη των οικογενειών που συμμετείχαν στο Μείζον Συμβούλιο (*Maggior Consiglio*) και τα όργανα που υπάγονταν σε αυτό, με κυριότερα τη Σύγκλητο (*Senato*) –ή, αλλιώς, Συμβούλιο των Παράκλητων (*Pregadi*), όπως ήταν και η επίσημη ονομασία της–, το Κολλέγιο (*Collegio*) και το Συμβούλιο των Δέκα (*Consiglio dei Dieci*). Όλα τα αξιώματα ήταν βραχύβια, από δυο έως το πολύ τέσσερα χρόνια –εκτός από αυτά του δόγη και των *procuratori di San Marco* που ήταν ισόβια– ενώ κανένα ανώτερο αξίωμα δεν ήταν μεταβιβάσιμο.

Το συγκεντρωτικό αυτό μοντέλο εξουσίας προσαρμόστηκε ανάλογα με το μέγεθος του νησιού ή της παράκτιας περιοχής που ανήκε στο βενετικό κράτος, προκειμένου αυτά να ελέγχονται αυστηρά. Έτσι, σε κάθε κτήση τοποθετήθηκε ένας

² Αναστασία Παπαδία-Λάλα, «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα, ιδεολογική και κοινωνική συγκρότηση», *Όψεις της Ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού*, σ. 178-179.

³ Αναστασία Παπαδία-Λάλα, «Τα μετά το 1204. Ιστορικές πραγματικότητες και ιδεολογικές κατευθύνσεις στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (13ος-18ος αιώνας)», Νίκος Μοσχονάς (επιμ), *Η Τέταρτη Σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών 5. Το Βυζάντιο σήμερα, Αθήνα 2008, σ. 370.

ανώτερος βενετός αξιωματούχος –περισσότεροι μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις–, ο οποίος εκλεγόταν από τα μητροπολιτικά διοικητικά όργανα για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, συνήθως δυο ετών, και ασκούσε στρατιωτική, πολιτική αλλά και δικαστική εξουσία. Κατά την αναχώρησή τους, οι αξιωματούχοι αυτοί λάμβαναν έγγραφες οδηγίες (*commissioni*), οι οποίες ρύθμιζαν λεπτομερώς τον τρόπο άσκησης της εξουσίας ώστε να περιορίζονται όσο το δυνατόν οι απόπειρες καινοτομίας στην άσκηση της τοπικής εξουσίας, τόσο ως προς την περιφρούρηση των συμφερόντων του βενετικού κράτους, την απονομή της δικαιοσύνης αλλά και την παραβίαση τυχόν κοινοτικών προνομίων που είχαν επιτύχει στο παρελθόν οι εντόπιοι ελληνικοί πληθυσμοί. Σε περιπτώσεις κτήσεων με αυξανόμενο πληθυσμό, και κατά συνέπεια με αυξανόμενες διοικητικές υποχρεώσεις, τοποθετήθηκαν κατά το πέρασμα του χρόνου δυο σύμβουλοι (*consiglieri*), προκειμένου να βοηθούν τον επικεφαλής αξιωματούχο αλλά και να περιορίζουν ταυτόχρονα τις εξουσίες του. Τα τρία αυτά πρόσωπα αποτελούσαν στην εκάστοτε κτήση την ανώτερη διοίκηση της (*reggimento*)⁴.

Μια σημαντική διοικητική αλλαγή που θεσμοθετήθηκε στην πορεία του χρόνου ήταν η υποχρέωση των αξιωματούχων, με τη λήξη της θητείας τους, να υποβάλλουν στη Βενετία έκθεση (*relazione*), με ένα απολογισμό της θητείας τους, ο οποίος εμπεριείχε την καταγραφή της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης του τόπου στον οποίο υπηρέτησαν. Η απόφαση αυτή για την υποχρεωτική υποβολή γραπτής έκθεσης ελήφθη στις 15 Νοεμβρίου 1524 από τη βενετική Σύγκλητο. Οι εκθέσεις αυτές έπρεπε να κατατίθενται αρχικά στις επιτροπές των *Savi del Consiglio* και *Savi di Terraferma*, που είχαν το συντονισμό των εργασιών στο Κολλέγιο, και στη συνέχεια να καταχωρούνται στο κατάστιχο της μυστικής δουκικής γραμματείας⁵. Είναι γενικά παραδεκτό από την έρευνα πως η απόφαση αυτή εντάσσεται στο πλαίσιο της επιμελέστερης γραφειοκρατικής οργάνωσης των κτήσεων.

Όσον αφορά την υπόλοιπη διοικητική δομή, αυτή στηριζόταν σε ένα αρκετά πολύπλοκο για την εποχή γραφειοκρατικό σχήμα, το οποίο είχε δυο βασικά κέντρα: το δημόσιο ταμείο (*camera*) στον τομέα της οικονομικής οργάνωσης και τη γραμματεία (*cancelleria*) στον τομέα της δημόσιας διοίκησης. Ο έλεγχος που

⁴ Αγγελική Πανοπούλου, «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα, διοικητική, εκκλησιαστική, οικονομική οργάνωση», *Όψεις της Ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού*, σ. 281 και 284.

⁵ Κώστας Τσικνάκης, *Οι εκθέσεις των Βενετών προνοητών της Κεφαλονιάς (16ος αιώνας)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. XXXVIII-XLI.

ασκούσε το ένα σώμα στο άλλο αποσκοπούσε στην αποφυγή πολιτικών αναταραχών ή οικονομικών ατασθαλιών⁶. Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο άλλωστε και της μητροπολιτικής βενετικής διοίκησης γενικότερα ήταν η επόπτευση του ενός οργάνου από το άλλο, προκειμένου να αποφεύγονται καταχρήσεις, με δεδομένο ότι στο βενετικό κράτος, όπως και σε όλα τα κράτη της εποχής, δεν υπήρχε σαφής και καταγεγραμμένος διαχωρισμός των τριών εξουσιών. Με βάση το σχήμα αυτό, το *reggimento* κάθε περιοχής πλαισιώναν τρεις κατηγορίες υπαλλήλων: οικονομικοί για την είσπραξη των φόρων, γραμματείς για την εξασφάλιση της επικοινωνίας με τη μητρόπολη, αλλά και τις άλλες κτήσεις, και τεχνικοί για τα οχυρωματικά έργα⁷. Οι τελευταίοι, λόγω της συνεχιζόμενης οθωμανικής επεκτατικότητας, θα αποστέλλονταν ολοένα και συχνότερα στην Ανατολή για να σχεδιάσουν και να κατασκευάσουν μια σειρά επιβλητικών οχυρώσεων που διασώζονται στο σύνολο σχεδόν των άλλοτε βενετικών κτήσεων μέχρι σήμερα. Η κατώτερη διοικητική ιεραρχία απαρτιζόταν από πλήθος αξιωμάτων, άμισθων ή έμμισθων (αγορανόμοι, υγειονόμοι, αρχαιοφύλακες, κατώτεροι γραμματείς υπηρεσιών κ.ά.), τα οποία είτε καταλαμβάνονταν από εγχώριους με εκλογή από την εντόπια κοινότητα είτε παραχωρούνταν σε έμπιστα πρόσωπα της βενετικής διοίκησης μέσω της απονομής χάριτος (*gratia*). Η ενδυνάμωση των τοπικών κοινοτικών οργάνων θα μετατρέψει τα κατώτερα αυτά αξιώματα σε ένα πεδίο συχνής αντιπαράθεσής τους με τους κληρονομικούς κατόχους των θέσεων αυτών.

Η δομή της βενετικής διοίκησης στην Κέρκυρα και η εξέλιξή της

Με άξονα τις παραπάνω σταθερές της διοικητικής οργάνωσης των ελληνικών περιοχών κατά τη διάρκεια της βενετοκρατίας, στόχος της εργασίας αυτής, όπως προαναφέρθηκε, είναι η μελέτη των ανώτερων αξιωμάτων και των αρμοδιοτήτων που διέθεταν οι κάτοχοί τους στους μηχανισμούς εξουσίας της βενετικής κτήσης της Κέρκυρας, από τις αρχές του 16ου και μέχρι τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα. Η εστίαση της μελέτης στην περίοδο αυτή έχει ως αφετηρία τη μεταβολή της γεωπολιτικής θέσης της Βενετίας στην Ανατολική Μεσόγειο, λόγω της εμφάνισης νέων ισχυρών αυτοκρατοριών, των Οθωμανών και των Αψβούργων, που περιέβαλαν τη βενετική επικράτεια και μετέτρεψαν τις κτήσεις της στην Ανατολή σε μια λεπτή

⁶ Γάσπαρης, «Βενετία και Βυζάντιο», σ. 136.

⁷ Πανοπούλου, «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα», σ. 286.

λωρίδα αμυντικού βραχίονα⁸, κάτι που μοιραία επέφερε αλλαγές και στο διοικητικό σύστημα. Κατά την εξεταζόμενη περίοδο μάλιστα, η Κέρκυρα γνώρισε δυο φορές την πολιορκία από τα οθωμανικά στρατεύματα στους βενετοτουρκικούς πολέμους που σημειώθηκαν, τον τρίτο (1537-1540) και τον τέταρτο (1570-1573). Συνολικά η Βενετία επιδίωξε την περίοδο εκείνη, και κατά μέρος πέτυχε, να διατηρήσει τις περισσότερες από τις νησιωτικές κτήσεις της στην Ανατολή, πλην της Κύπρου, μέσω μιας πολιτικής σχετικής ουδετερότητας ανάμεσα στις δυο αυτοκρατορίες και χάρη σε ένα εντατικό πρόγραμμα οχυρώσεων⁹. Το αποτέλεσμα ήταν το βενετικό κράτος να οικοδομήσει στα κυριότερα από τα νησιά που του ανήκαν πόλεις-φρούρια, μέσω των οποίων, και με την υποστήριξη ενός ακόμη σχετικά αξιόμαχου βενετικού ναυτικού, επιδίωξε να ανταπεξέλθει στις συνθήκες ενός πολέμου με κύριο πλέον χαρακτηριστικό τις προόδους του πυροβολικού. Παρόμοια και στην περίπτωση της Κέρκυρας, η αναδιοργάνωση του αστικού τοπίου με στρατιωτικούς όρους, οι επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον, η δημιουργία νέων υποδομών, καθώς επίσης και η εμπλοκή των κατοίκων, παρά τη θέλησή τους σε αρκετές περιπτώσεις, είχε ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση μιας πόλης ικανής να στηρίζει το σενάριο άμυνας που η μητρόπολη είχε θέσει για την κτήση της¹⁰.

Η σημασία που θα αρχίσουν να αποδίδουν οι Βενετοί στην αμυντική θωράκιση του νησιού της Κέρκυρας με τις πλέον σύγχρονες για την εποχή μεθόδους, θα προκαλέσει επίσης ανακατατάξεις και στον διοικητικό τομέα: συγκεκριμένα δίπλα στον τακτικό ανώτερο αξιωματούχο, που είχε τον τίτλο του βαΐλου, θα δημιουργηθούν θέσεις και εκτάκτων ανώτερων αξιωματούχων, όπως και μηχανικών, με σκοπό να εξυπηρετηθεί αποτελεσματικότερα ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των οχυρώσεων. Επιπλέον, καθώς αποφασίστηκε από τη μητρόπολη, ειδικά για την Κέρκυρα, ο περιτειχισμός και του αστικού κέντρου, η διαδικασία αυτή θα οδηγήσει, στο τελευταίο τέταρτο του 16ου αιώνα, και συγκεκριμένα το 1574, στη θεσμοθέτηση από τη μητροπολιτική διοίκηση ενός δεύτερου μόνιμου αξιωματούχου, με την ονομασία προνοητής-καπιτάνος (*proveditore e capitano*), μια διοικητική αλλαγή που

⁸ Monique O'Connell, *Men of Empire, Power and Negotiation in Venice's Maritime State*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2009, σ. 158-159.

⁹ Monique O'Connell-Eric R. Dursteller, *The Mediterranean World: From the fall of Rome to the rise of Napoleon*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2016, σ. 227-228. (η Βενετία παρέμεινε ουδέτερη τόσο στην οθωμανική εισβολή σε Ουγγαρία και Βιέννη το 1526-9 όσο και στον πόλεμο μεταξύ των δυο αυτών αυτοκρατοριών που έλαβε χώρα τα τελευταία χρόνια του 16ου αιώνα).

¹⁰ Κατερίνα Κωνσταντινίδου, *Νοσοκομειακή περίθαλψη στη Βενετική Κέρκυρα, 17ος-18ος αι: για τους στρατιώτες, τους φτωχούς και τα αθώα βρέφη*, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα 2012, σ. 86.

φαίνεται πως παρέμεινε ουσιαστικά αμετάβλητη έως το τέλος της βενετικής κυριαρχίας στο νησί. Στο πλαίσιο της μελέτης, θα γίνει απόπειρα να αναδειχθεί η πορεία της σχέσης των δυο αξιωματούχων, βαΐλου και προνοητή-καπιτάνου, κυρίως μέσω των εκθέσεων (*relazioni*) που κατέθεταν, τόσο στο χρονικό διάστημα πριν τη διοικητική αλλαγή (1574), όταν οι απεσταλμένοι προνοητές είχαν έκτακτη και ασαφή χρονικά παρουσία, όσο και στη συνέχεια, ώστε να αναδειχθεί το πώς παγιωτήθηκε η διοικητική διευθέτηση. Βασικό χαρακτηριστικό και των δυο αυτών περιόδων είναι πως οι οχυρώσεις, τόσο στην περίοδο της κατασκευής τους όσο και ειδικότερα μετά την αποπεράτωσή τους, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην κατανομή των αρμοδιοτήτων των δυο αξιωματούχων, βαΐλου και προνοητή-καπιτάνου. Στο δεύτερο αξίωμα άλλωστε, το συνθετικό *capitano* αποδίδει και τα «στρατιωτικά» χαρακτηριστικά που αυτό έλαβε, καθώς ο αξιωματούχος αυτός εγκαταστάθηκε στην ακρόπολη των νέων επιβλητικών οχυρώσεων, εκεί όπου βρισκόταν το Παλιό Φρούριο.

Η απόφαση στο β' μισό του 16ου αιώνα να επεκταθούν οι οχυρώσεις, ώστε να περιλαμβάνουν και το ατείχιστο μέχρι τότε *βούργο*¹¹, επρόκειτο να έχει επιπτώσεις και στην πληθυσμιακή σύνθεση του νησιού. Ήδη από την προηγούμενη περίοδο της βενετικής κυριαρχίας (14ος-15ος αι), είχε αναπτυχθεί στο ατείχιστο αστικό κέντρο ο θεσμός της Κοινότητας¹², στην οποία μετείχαν οι επιφανέστεροι των πολιτών. Με την ολοκλήρωση των έργων περιτειχισμού, παγιώθηκε ο αυστηρός διαχωρισμός μεταξύ των κατοίκων της πόλης και της υπαίθρου. Οι πρώτοι είχαν πλέον το προνόμιο της αποτελεσματικής προστασίας εντός των τειχών σε περίπτωση πολιορκίας, ενώ ένα τμήμα τους, μετά το 1573, θα επιτύχει να εισέλθει στο τοπικό κοινοτικό συμβούλιο, ένα θεσμό με κλειστά χαρακτηριστικά που θα διεκδικήσει δυναμικά νομή στην τοπική εξουσία. Κυριότερο όπλο στη διεκδίκηση αυτής της νομής θα αποτελέσει το δικαίωμα της Κοινότητας να προσφεύγει στη μητρόπολη για οποιαδήποτε αντιδικία με την ανώτερη βενετική διοίκηση μέσω του θεσμού των πρεσβειών, που από την αρχή της κυριαρχίας της είχε θεσπίσει η δημοκρατία του Αγίου Μάρκου,

¹¹ Στις βενετικές κτήσεις, η περιοχή που αναπτύχθηκε στις παρυφές των κάστρων ονομαζόταν *βούργο*. Στην πλειονότητα τους αυτοί οι αστικοί χώροι παρέμειναν ατείχιστοι, με εξαίρεση τον Χάνδακα και την Κέρκυρα, ενώ εν μέρει αυτοί τειχίστηκαν στο Ρέθυμνο και τα Χανιά.

¹² Διευκρινίζεται πως στην εργασία αυτή, όταν από εδώ και πέρα θα γίνεται αναφορά στον όρο Κοινότητα με το πρώτο γράμμα κεφαλαίο, αυτός θα αφορά το θεσμοθετημένο αστικό σώμα του νησιού, ενώ τυχόν αναφορά σε άλλες θα γίνεται επιθετικό προσδιορισμό (π.χ. αγροτική ή εβραϊκή) Βλ. και Αναστασία Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.) μια συνθετική προσέγγιση*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, Βενετία 2008², σ. 47.

προκειμένου να διαθέτει μια ακόμη πηγή πληροφοριών για τον τρόπο άσκησης της εξουσίας της σε όλη την έκταση του θαλάσσιου κράτους της (*stato da mar*). Οι αποφάσεις που έλαβε η μητροπολιτική διοίκηση, αναφορικά με τα αιτήματα των πρεσβειών της εποχής είναι εξίσου σημαντικές για την παρούσα μελέτη, καθώς επιχειρήθηκε μέσω αυτών είτε η διευθέτηση των διαφορών Κοινότητας και ανώτερης βενετικής διοίκησης είτε η αποσαφήνιση των αρμοδιοτήτων των δυο αξιωματούχων μετά το 1574, στοιχεία πολύ σημαντικά για την έρευνα της διοικητικής δομής του νησιού της Κέρκυρας την εξεταζόμενη περίοδο.

Κατά το τελευταίο τέταρτο του 16ου αιώνα, και με αφετηρία την αύξηση του αριθμού των μόνιμων αξιωματούχων σε δυο, παρατηρείται στις *relazioni* η συχνότερη εμφάνιση αποσπασμάτων αναφορικά με την κατάσταση στην ύπαιθρο και τις αιτίες που οδηγούσαν τον αγροτικό πληθυσμό του νησιού σε οικονομική και κοινωνική καχεξία, με κυριότερη την έλλειψη αυτάρκειας σε είδη πρώτης ανάγκης. Το ενδιαφέρον αυτό, εκτός από τη δυνατότητα που έδωσε στους δυο αξιωματούχους να εμπλουτίσουν το περιεχόμενο των εκθέσεών τους, σχετιζόταν κυρίως με τις στρατιωτικές και διοικητικές αλλαγές που έλαβαν χώρα. Ο κύριος λόγος ενασχόλησης των ανώτερων αξιωματούχων με το πρόβλημα της αγροτικής παραγωγής ήταν επειδή αυτή προκαλούσε έλλειψη σιτηρών σε μόνιμη βάση στο νησί, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει πολλές φορές από τη σιτοδεία και η στρατιωτική φρουρά που έδρευε στις νέες ισχυρότερες οχυρώσεις. Οι μαρτυρίες μέσα από τις εκθέσεις, αλλά και από τις πρεσβείες, δείχνουν πώς επιχειρήθηκε από τη βενετική διοίκηση, με διάφορα μέτρα, τόσο η βελτίωση της θέσης των αγροτών όσο και η αξιοποίηση ακαλλιέργητων εκτάσεων για τη σιτοκαλλιέργεια, χωρίς τελικά να βρεθεί αποτελεσματική και μόνιμη λύση στο πρόβλημα. Η δημιουργία επίσης ενός πολυπληθούς περιτειχισμένου οικισμού, για τα νησιωτικά δεδομένα της Ανατολικής Μεσογείου τον 16ο αιώνα, και ο αυστηρός διαχωρισμός του από την ύπαιθρο, θα δημιουργήσει επιπλέον προβλήματα επισιτισμού που η βενετική διοίκηση επιδίωξε να λύσει με τη θεσμοθέτηση κοινοτικής σιταποθήκης το 1576. Όπως θα διαφανεί από αποσπάσματα μέσα από τις εκθέσεις, πολλές ήταν οι αντεγκλήσεις ανώτερων αξιωματούχων και Κοινότητας για τα διαχειριστικά προβλήματα που ταλάνιζαν τη σιταποθήκη, καθώς αυτή δεν κατάφερε να λύσει το φλέγον επισιτιστικό πρόβλημα, με αποτέλεσμα συχνές σιτοδείες και συνακόλουθες κοινωνικές αναταραχές.

Η ολοκλήρωση της περιτείχισης του αστικού ιστού, που σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε από τη βενετική διοίκηση, κατέστησε αναγκαία, εκτός από την αποτελεσματικότερη στρατιωτική άμυνα, και την αρτιότερη οικονομική διοίκησή του. Μπορεί να υποστηριχτεί από τις πηγές πως στη θεσμοθέτηση του *proveditore e capitano*, πέρα από την ανάγκη στρατιωτικής επόπτευσης των νέων οχυρώσεων, έπαιξε ρόλο και η ανάγκη για μια βέλτιστη οικονομική διαχείριση των πόρων. Η μελέτη των προβλημάτων του δημόσιου ταμείου (*camera fiscal*), μέσα από τις εκθέσεις της εξεταζόμενης περιόδου, προσφέρει σημαντικές πληροφορίες για το ρόλο που κλήθηκαν να παίξουν και οι δυο αξιωματούχοι στην οικονομική διαχείριση, σε μια περίοδο πτωτικής εμπορικής ισχύος του βενετικού κράτους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της προβληματικής αυτής κατάστασης αποτελούν δυο στοιχεία: η αδυναμία των ανώτερων αξιωματούχων να αφαιρέσουν από την Κοινότητα τις θέσεις που αυτή κατείχε στο Δημόσιο Ταμείο, παρά τα επίμονα αιτήματά τους, και η νομισματική κρίση των αρχών του 17ου αιώνα στα νησιά του Ιονίου πελάγους. Η κρίση αυτή προκάλεσε μεγάλα προβλήματα έλλειψης ρευστού στον πληθυσμό της Κέρκυρας και ώθησε αρκετές φορές τους αξιωματούχους, ειδικά εκείνους που υπηρέτησαν στη θέση του *proveditore e capitano*, να καταγράψουν στις εκθέσεις την έκταση του προβλήματος αυτού, κυρίως εξαιτίας των δραματικών συνεπειών που επέφερε στις συνθήκες διαβίωσης της στρατιωτικής φρουράς.

Συμπερασματικά, στη μελέτη ενός «διευρυμένου» 16ου αιώνα μέσα από τους τέσσερις αυτούς άξονες (οικοδομικός και στρατιωτικός ανασχεδιασμός, σχέσεις αξιωματούχων - Κοινότητας, επισιτιστική πολιτική και οικονομική οργάνωση) θα επιχειρηθεί να αναδειχθούν οι διοικητές αλλαγές που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής και να συναχθούν τα ανάλογα συμπεράσματα για το ρόλο των ανώτερων αξιωματούχων στη διοικητική μηχανή της βενετοκρατούμενης Κέρκυρας, σε μια περίοδο που η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου απώλεσε τον κυρίαρχο ρόλο που είχε στις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στην ανατολική Μεσόγειο. Έως τότε, αυτό που θα μπορούσε να λεχθεί εισαγωγικά ως αποτίμηση είναι ότι η βενετική διοίκηση του νησιού επιδίωξε να προσαρμοστεί στα νέα πολιτικά, στρατιωτικά και οικονομικά δεδομένα του 16ου αιώνα και ασφαλώς η αύξηση του αριθμού των αξιωματούχων εντάσσεται σε αυτό το πλαίσιο. Το κατά πόσο η επιδίωξη αυτή επετεύχθη παραμένει ένα ζήτημα ερευνητικού προβληματισμού, αποτελεί γεγονός όμως πως το νησί, παρά την ανυπολόγιστη καταστροφή που υπέστη στις δυο

πολιορκίες από τις οθωμανικές δυνάμεις (1537 και 1571), παρέμεινε υπό την κυριαρχία της Γαληνότητας μέχρι και την κατάλυση του βενετικού κράτους το 1797.

Πηγές και βιβλιογραφία

Επιδίωξη είναι η σύνθεση του υλικού, πρωτογενών πηγών και βιβλιογραφίας, να συμβάλει στην έρευνα αναφορικά με τα ανώτερα βενετικά αξιώματα στο νησί και την κατανομή των μηχανισμών εξουσίας που αυτά συγκροτούσαν στο διάστημα πριν και μετά τη θεσμοθέτηση του *proveditore e capitano* δίπλα στον παλαιότερο θεσμό του βαΐλου. Η μελέτη στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε δημοσιευμένες πρωτογενείς πηγές αλλά και στη δευτερογενή βιβλιογραφία. Από τις πρώτες, οι εκθέσεις (*relazioni*) των Βενετών αξιωματούχων για την Κέρκυρα του 16ου αιώνα, που έχουν εκδοθεί από τον Γεράσιμο Παγκράτη, κατέχουν αναμφισβήτητη την πιο σημαντική θέση¹³. Η έκδοσή τους, όπως και αυτών της Κεφαλονιάς και της Ζακύνθου, ικανοποίησε «ένα πάγιο αίτημα της ιστορικής έρευνας για την Ελληνολατινική Ανατολή»¹⁴ και προσέφερε τη δυνατότητα στους ερευνητές να μελετήσουν το πρωτότυπο κείμενο απευθείας, ώστε να εντοπίσουν στοιχεία που γεννούν ερευνητικούς προβληματισμούς, και φυσικά να αντλήσουν πολύτιμες πληροφορίες για την οργάνωση της βενετικής διοίκησης στο θαλάσσιο κράτος. Στην παρούσα μελέτη θα χρησιμοποιηθούν επίσης αδημοσίευτες *relazioni* των αρχών του 17ου αιώνα από το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας, οι οποίες θα συμβάλουν τόσο στην εξέταση της διαδικασίας παγίωσης των δυο αξιωμάτων και των αρμοδιοτήτων τους από τους ίδιους τους αξιωματούχους σε ένα βάθος χρόνου, όσο και στην καλύτερη κατανόηση της στρατιωτικής, πολιτικής και οικονομικής οργάνωσης του νέου περιτειχισμένου αστικού ιστού.

Πέρα από τη σπουδαιότητα των *relazioni*, για μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση της περιόδου και της διοικητικής δομής, απαραίτητη είναι και η μελέτη των πρεσβειών της κερκυραϊκής κοινότητας. Αυτές έχουν εκδοθεί σε διάφορες εποχές, κυρίως από τον Κωνσταντίνο Σάθα και την Έλλη Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου. Συγκεκριμένα, ο Σάθας εξέδωσε κερκυραϊκές πρεσβείες, μαζί με άλλες κατηγορίες εγγράφων από το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας, στο εννέα τόμων έργο «*Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*». Στον τρίτο τόμο συμπεριλαμβάνονται οι πρεσβείες των ετών

¹³ Γεράσιμος Παγκράτης, *Οι εκθέσεις των Βενετών βαΐλων και προνοητών της Κέρκυρας (16ος αι)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2008.

¹⁴ Ο.π., σ. 13.

1422, 1440 ενώ στον πέμπτο αυτές των ετών 1489, 1505, 1516, 1524, 1560, 1565. Ευνόητο είναι ότι στην έρευνα αυτή θα μας απασχολήσουν οι πρεσβείες του πέμπτου τόμου¹⁵. Εξίσου σημαντική είναι και η έκδοση σε ένα τόμο από την Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου 24 πρεσβειών του 16ου-18ου αιώνα, που συνοδεύονται τόσο από μια πληρέστερη εισαγωγή όσο και από περίληψη των αιτημάτων της κάθε πρεσβείας¹⁶. Όπως θα αναλυθεί στο κεφάλαιο των σχέσεων των αξιωματούχων με την Κοινότητα, οι πληροφορίες που δίνονται για το θέμα της εργασίας είναι πολύ σημαντικές, λόγω της ανταγωνιστικής σχέσης που συνήθως υπήρχε μεταξύ ανώτερων Βενετών αξιωματούχων και τοπικής κοινοτικής διοίκησης. Τρεις επίσης πρεσβείες του 16ου αιώνα έχουν δημοσιευτεί μεμονωμένα: πρόκειται για την πρεσβεία του 1532 που δημοσιεύτηκε από τον Γεώργιο Πλουμίδη¹⁷, ενώ άλλες δυο, επίσης από την Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, αυτές του 1552¹⁸ και του 1572¹⁹, είναι ενταγμένες σε ευρύτερες μελέτες, υπό μορφή βιβλίων. Συνολικά, από την ανάγνωση των πρεσβειών, γίνεται κατανοητή η σπουδαιότητα αυτού του θεσμού τόσο για τη βενετική μητροπολιτική διοίκηση, καθώς μέσω αυτών ουσιαστικά εξασφαλίστηκε μια δεύτερη πηγή πληροφοριών για τα διοικητικά προβλήματα των επιμέρους κτήσεων, όσο και για τον ερευνητή-ιστορικό που διαθέτει μια δεύτερη αξιόλογη πηγή για τις δραστηριότητες των βενετών αξιωματούχων σε κάθε κτήση.

Ως προς τη δευτερογενή βιβλιογραφία, πληροφορίες για το θέμα αντλούνται από ένα σύνολο έργων που αφορούν την ιστορία της βενετικής παρουσίας και της διοικητικής της δομής στην Κέρκυρα αλλά και στον ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Οι κυριότερες από αυτές είναι: α) η παλαιότερη αλλά πάντα χρήσιμη μελέτη του Eugenio Bacchion²⁰, τα δυο έργα του Σπύρου Ασωνίτη για την ανδεγαυική²¹ και πρώιμη βενετική περίοδο στο νησί²², ενώ

¹⁵ Κωνσταντίνος Σάθας, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, τ. 5, Maisonneuve et Cie éditeurs, Παρίσι 1882.

¹⁶ Έλλη Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες της Βενετοκρατούμενης Κέρκυρας (16ος-18ος αι.)*, ΓΑΚ - Αρχαία Νομού Κέρκυρας, Αθήνα 2002.

¹⁷ Γεώργιος Πλουμίδης, «Τα Επτάνησα στις αρχές του ιστ' αιώνα», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 19 (1974), σ. 61-87.

¹⁸ Έλλη Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου «Το πρόβλημα της ασφάλειας των κατοίκων του κερκυραϊκού μπόργκου και η πρεσβεία του 1552», *Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας* 13 (1976), σ. 214-218 (πρεσβεία 1552).

¹⁹ Έλλη Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Ο αντίκτυπος του Δ' βενετουρκικού πολέμου στην Κέρκυρα από ανέκδοτες πηγές*, Β.Ι.Σ., Αθήνα 1982, σ. 207-221 (πρεσβεία 1572).

²⁰ Eugenio Bacchion, *Il dominio Veneto su Corfu (1386-1797)*, Edizioni Altino, Venezia 1956.

²¹ Σπύρος Ασωνίτης, *Ανδεγαυική Κέρκυρα (13ος-14ος αι.)*, Εκδόσεις α' πόστροφος, Κέρκυρα, 1999.

²² Σπύρος Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στον ύστερο Μεσαίωνα (1386-1463)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2007.

χρήσιμη είναι η διατριβή της Μαρίας Ντούρου-Ηλιοπούλου, επίσης για την προγενέστερη της βενετικής ανδεγαυική περίοδο²³. Για την οργάνωση της Κοινότητας, πολύ σημαντικές είναι η διδακτορική διατριβή του Νικόλαου Καραπιδάκη²⁴, μαζί με μια σειρά σχετικών επιστημονικών άρθρων του ίδιου, και το σχετικό με την Κέρκυρα κεφάλαιο στη μελέτη της Αναστασίας Παπαδίας-Λάλα για το θεσμό των αστικών κοινοτήτων την περίοδο της βενετοκρατίας. Σημαντικό βοήθημα για την κοινοτική σιταποθήκη υπήρξε το έργο της Φωτεινής Καρλάφτη-Μουρατίδη²⁵, ενώ για τον κόσμο της υπαίθρου τα δυο άρθρα του Σπύρου και της Αικατερίνης Ασδραχά στο επιστημονικό περιοδικό «Τα Ιστορικά»²⁶. Τέλος για την οικονομική διοίκηση των κτήσεων, πολύ σημαντική είναι η παλαιότερη, αλλά διαχρονικά έγκυρη, μελέτη του Ανδρέα Ανδρεάδη για το φορολογικό σύστημα των Βενετών στην Επτάνησο²⁷, όπως και εκείνη της Ευτυχίας Λιάτα για τη νομισματική κυκλοφορία στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου την εξεταζόμενη περίοδο²⁸. Όλα τα παραπάνω έργα, και πολλά περισσότερα φυσικά, προσφέρουν πολύτιμο υλικό σχετικά με τη διοικητική δομή των βενετικών κτήσεων του Ιονίου γενικότερα και της Κέρκυρας ειδικότερα.

Ορολογία

Κλείνοντας την εισαγωγή, γίνεται μια σύντομη αναφορά στην προβληματική ως προς την μετάφραση στην ελληνική του όρου *proveditore*. Οι ερευνητές στο πρόσφατο παρελθόν έχουν επιλέξει είτε τον όρο «προβλεπτής»²⁹ είτε τον όρο

²³ Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου, *Η ανδεγαυική κυριαρχία στην Ρωμανία επί Καρόλου Α' (1266-1285)*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου, Αθήνα 1987.

²⁴ Nicolas Karapidakis, *Civis fidelis: L'avènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème-XVIIème siècles)*, Peter Lang, Frankfurt am Main 1992.

²⁵ Φωτεινή Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα: Το σιτάρι, οι χώροι, οι άνθρωποι*, Εκδόσεις Πορεία, Αθήνα 2009.

²⁶ Αικ. Ασδραχά - Σπύρος Ασδραχάς, «Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassalii angararii», *Τα Ιστορικά* 3 (1985) σ. 77-94· Σπύρος Ασδραχάς, «Φεουδαλική πρόσοδος και γαιοπρόσοδος στην Κέρκυρα την εποχή της Βενετικής Κυριαρχίας», *Τα Ιστορικά* 4 (1985), σ. 371-386.

²⁷ Ανδρέας Ανδρεάδης, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τ. Α' (μέρος γενικό), τ. Β' (μέρος ειδικό), Τυπογραφείο Εστία, Αθήνα 1914.

²⁸ Ευτυχία Λιάτα, *Φλώρια δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα - Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον βενετοκρατούμενο και τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο (15ος-19ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1996.

²⁹ Δημήτρης Αρβανιτάκης, *Οι αναφορές των Βενετών Προβλεπτών της Ζακύνθου (16ος-18ος αι.)*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Βενετία 2000, (στον πρόλογο στην εισαγωγή έκδοσης από τη Χρύσα Μαλτζέζου, όπου βρίσκεται η επιχειρηματολογία υπέρ του όρου «προνοητής», σ. 9-10, και Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 35: «Η τοπική βενετική διοίκηση αποτελέστηκε στην αρχή από τον βάιλο, στον οποίο προστέθηκαν σταδιακά δυο σύμβουλοι και ο προβλεπτής και καπιτάνιος...»).

«προνοητής»³⁰. Με σεβασμό στον κάθε ερευνητή χωριστά, όταν θα παραθέτουμε αυτούσιο κείμενο από το έργο του, θα διατηρούμε και την ορολογία που εκείνος επέλεξε. Στην υπόλοιπη μελέτη προκρίνεται ο όρος «προνοητής», καθώς αυτόν ακολουθεί και ο εκδότης των εκθέσεων του 16ου αιώνα για την Κέρκυρα, Γεράσιμος Παγκράτης. Παράλληλα με τον ελληνικό όρο, το αξίωμα του *proveditore e capitano* σε κάποιες περιπτώσεις θα διατηρείται στην πρωτότυπη ιταλική μορφή του, όπως καταγράφεται και στις εκθέσεις του τελευταίου τετάρτου του 16ου και των αρχών του 17ου αιώνα.

³⁰ Τσικνάκης, *Οι εκθέσεις των Βενετών προνοητών της Κεφαλονιάς*.

ΚΕΦ. 1ο: Η ΚΕΡΚΥΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ Δ΄ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ (1204)
ΜΕΧΡΙ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 16ου ΑΙΩΝΑ: ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Η πρώτη βενετική κυριαρχία και οι διάδοχες εξουσίες μέχρι την Bolla d'oro (1387)

Παρά το γεγονός πως, με τη συνθήκη διαμελισμού της βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά την Δ΄ Σταυροφορία, η Κέρκυρα αποδόθηκε στο βενετικό κράτος, εντούτοις για την οριστική κατάκτησή της αποδείχθηκαν αναγκαίες δυο στρατιωτικές εκστρατείες. Ο κυριότερος λόγος ήταν πως το νησί χρησιμοποιούσε ως ορμητήριο, με την ανοικτή υποστήριξη ή ανοχή των κατοίκων, ο πειρατής Leone Vetranò. Πιο συγκεκριμένα, μετά από μια πρώτη προσωρινή κατάληψη το 1205, ο βενετικός στόλος επανήλθε το επόμενο έτος, κυρίευσε με έφοδο τα φρούρια και εκτέλεσε τον επικίνδυνο για τα βενετικά συμφέροντα γενοβέζο πειρατή. Στην περίοδο της πρώτης αυτής σύντομης κυριαρχίας, η Βενετία προέκρινε τη λύση της ανάθεσης της διακυβέρνησης, εκμετάλλευσης και υπεράσπισης της κτήσης σε Βενετούς πολίτες. Με απόφαση των οργάνων της μητρόπολης, η Κέρκυρα παραχωρήθηκε σε δέκα ευγενείς, με τον όρο να συντηρούν τις οχυρώσεις και να καταβάλλουν κάθε χρόνο «πεντακόσια καλά χρυσά νομίσματα του αυτοκράτορα Μανουήλ (Κομνηνού)»³¹. Οι νέοι κυβερνήτες υποχρεώθηκαν επίσης από τη βενετική διοίκηση να μην επιβάλουν περισσότερους φόρους από αυτούς που ίσχυαν ήδη επί βυζαντινής κυριαρχίας, ενώ διατηρήθηκε η πρωτοκαθεδρία της ορθόδοξης εκκλησίας. Όπως συνέβη και σε άλλες παρόμοιες περιπτώσεις, αυτή η έμμεση διακυβέρνηση της κτήσης δεν κατάφερε να παγιωθεί και να προβάλει αποτελεσματική αντίσταση στην επίθεση ενός μεγαλύτερου σε έκταση και οργανωμένου κράτους. Έτσι, το 1214, ο δεσπότης της Ηπείρου Μιχαήλ Α΄, παρά την πρότερη συνθήκη που είχε υπογράψει με τη δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, επιτέθηκε στην ολιγάριθμη βενετική φρουρά του κάστρου των Κορυφών και προσάρτησε το νησί. Κυριότεροι σταθμοί της περιόδου αυτής αποτελούν αφενός η κατασκευή στη δυτική ακτή του φρουρίου που ονομάστηκε Αγγελόκαστρο, το οποίο χρησιμοποιούνταν ακόμη και την εποχή της δεύτερης βενετικής περιόδου ως σταθμός επιτήρησης για τις πειρατικές επιδρομές, και αφετέρου το χρυσόβουλο που παραχώρησε ο Μιχαήλ Β΄ στους κατοίκους και σώζεται μόνο σε λατινική μετάφραση. Το γεγονός πως το χρυσόβουλο αυτό μεταφράστηκε στη μόνη γραπτή γλώσσα του δυτικοευρωπαϊκού κόσμου εκείνης της

³¹ William Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1960, σ. 87-88.

εποχής από την ίδια την Κοινότητα το 1294³², καταδεικνύει πως όλες οι συμφωνίες που έγιναν με τους μετέπειτα Λατίνους κυριάρχους στηρίχτηκαν σε μεγάλο βαθμό στα πρότερα αυτά καταγεγραμμένα «προνόμια» των κατοίκων.

Την τελευταία αυτή βυζαντινή κυριαρχία του Δεσποτάτου της Ηπείρου διαδέχτηκε η βραχύβια εξουσία του νησιού από το γιό του Γερμανού αυτοκράτορα Φρειδερίκου και πρίγκιπα της νότιας Ιταλίας Μαμφρέδου. Ο τελευταίος εξουσίαζε το νησί από το 1258, όταν και το έλαβε ως προίκα για το γάμο με την κόρη του ηγεμόνα της Ηπείρου Μιχαήλ Β΄, μέχρι και το θάνατό του στη μάχη του Μπενεβέτο το 1266. Ο νικητής της μάχης αυτής, Κάρολος Ανδεγαυός (*Anjou*), αδελφός του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου Θ΄ (1226-1270), διαδέχτηκε τον ηττημένο στη διακυβέρνηση του βασιλείου της νότιας Ιταλίας ή Δύο Σικελιών, όπως ήταν η επίσημη ονομασία του, καθώς και στη διοίκηση των κτήσεων στην απέναντι ακτή του Ιονίου, συμπεριλαμβανομένης της Κέρκυρας³³. Φαίνεται πως η διαίρεση του νησιού σε τέσσερις διοικητικές περιφέρειες (βαϊλάτα) ανήκει σε αυτή την εποχή³⁴, ενώ πολλές οικογένειες Λατίνων φεουδαρχών, που επιβίωσαν και κατά τη βενετοκρατία, εγκαταστάθηκαν στο νησί κατά τη διάρκεια αυτής της χρονικής περιόδου. Την ίδια εποχή, η ορθόδοξη εκκλησία απώλεσε τη θρησκευτική πρωτοκαθεδρία και την περιουσία της, η οποία πέρασε στα χέρια ενός Λατίνου επισκόπου, ενώ επικεφαλής των ορθοδόξων ορίστηκε ο εκλεγμένος από εκκλησιαστικό συμβούλιο μέγας πρωτοπαπάς³⁵, μια διευθέτηση που ουσιαστικά παρέμεινε αμετάβλητη έως το πέρας της βενετικής κυριαρχίας το 1797.

Επί Καρόλου Α΄, επικεφαλής της διοίκησης του νησιού διατελούσε αξιωματούχος με τον τίτλο *capitanus generalis*, ως επικεφαλής των δυνάμεων υποστήριξης κατά των σχεδιαζόμενων πολέμων στην Ανατολή³⁶. Ο Ανδεγαυός βασιλιάς, μετά από μια σύντομη περίοδο προσαρμογής και σταθεροποίησης της εξουσίας του στη νότια Ιταλία, ανέπτυξε φιλόδοξη εξωτερική πολιτική με επεκτατικές βλέψεις στην ανατολική Μεσόγειο. Οι βλέψεις αυτές τον οδήγησαν αναπόφευκτα σε σύγκρουση με την ανασυσταθείσα Βυζαντινή Αυτοκρατορία και τον ηγεμόνα της Μιχαήλ Η΄, μια σύγκρουση που κορυφώθηκε με την αιματηρή εξέγερση

³² Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα*, σ. 257.

³³ Για μια συνοπτική επισκόπηση των γεγονότων βλ. Ντούρου-Ηλιοπούλου, *Η ανδεγαυική κυριαρχία στη Ρωμανία επί Καρόλου Α΄*, σ. 41-47.

³⁴ Ο.π., σ. 61.

³⁵ Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα*, σ. 224-226.

³⁶ Ο.π., σ. 131-133.

του Σικελικού Εσπερινού (1282) και την επέμβαση του βασιλιά της Αραγονίας στη Σικελία, γεγονός που σήμανε το οριστικό τέλος της προσπάθειας του Καρόλου να επεκτείνει την κυριαρχία του στην Ανατολή³⁷. Η ένταση της πολεμικής αναμέτρησης με το βασίλειο της Αραγονίας αναγκαστικά μετέτρεψε την Κέρκυρα σε περιφερειακή κτήση, στην οποία ο διάδοχος Ανδεγαυός βασιλιάς Κάρολος Β΄ (1285-1309) δυσκολευόταν να ασκήσει αποτελεσματική και άμεση κυριαρχία. Έτσι, το 1294, το νησί παραχωρήθηκε από τον ηγεμόνα αυτόν, μαζί με τις απέναντι ηπειρωτικές κτήσεις, στον αδελφό του Φίλιππο του Τάραντα, από τους απογόνους του οποίου διοικήθηκε για ένα σχεδόν αιώνα. Οι διαρκείς πολιτικοί ανταγωνισμοί των Ανδεγαυών, που κατά περιόδους κατέληγαν συχνά σε εμφύλιες συρράξεις³⁸, αλλά και η ενεργή συμμετοχή του Ουγγρικού βασιλείου στους ανταγωνισμούς αυτούς, λόγω επιγαμίας της διαδόχου Ιωάννας Α΄ με τον αδελφό του Ούγγρου βασιλέα Ανδρέα το 1343, δημιούργησαν μια περαιτέρω προβληματική κατάσταση. Η πλειοψηφία της φεουδαρχικής άρχουσας τάξης της Κέρκυρας, φοβούμενη για την ασφάλεια και διατήρηση της επισφαλούς κυριαρχίας της λόγω των συνεχών πολιτικών αναταράξεων και της αλλαγής ηγεμόνων, άρχισε να αντιμετωπίζει από τις αρχές της δεκαετίας του 1380 ευνοϊκά την ένταξη του νησιού στη βενετική επικράτεια³⁹. Η ίδια η Βενετία άλλωστε φαίνεται πως ποτέ δεν παραιτήθηκε από την ιδέα να ανακτήσει την Κέρκυρα και, ειδικά μετά το πέρας του πολέμου της Chioggia με τη Γένοβα (1381), επέτεινε τις διεργασίες της με φιλικά προσκείμενες δυνάμεις στο νησί προς αυτή την κατεύθυνση⁴⁰.

Η ευκαιρία αυτή δόθηκε στη δημοκρατία του Αγίου Μάρκου μετά τη δολοφονία του Ανδεγαυού βασιλιά Καρόλου Γ΄ (1386) στην Ουγγαρία, όταν οι επιφανείς πολίτες και φεουδάρχες της Κέρκυρας χωρίστηκαν ουσιαστικά σε δυο παρατάξεις, φιλοβενετική και αντιβενετική, με τη δεύτερη να εκφράζει κυρίως τη νομιμότητα προς το βασίλειο της Νεάπολης. Μετά από μια μικρή αμφιταλάντευση, ο βενετικός στόλος τελικά επενέβη δυναμικά στο νησί στις 3 Μαΐου 1386 και μέχρι τα τέλη του μήνα φαίνεται πως κατάφερε να ελέγξει την κατάσταση στην πόλη και το βούργο⁴¹. Στις 28 Μαΐου, και ενώ το νησί δεν είχε ακόμη πλήρως εκκαθαριστεί από τα εχθρικά στρατεύματα, η Κοινότητα της πόλης εξέλεξε έξι αντιπροσώπους που θα

³⁷ Ντούρου-Ηλιοπούλου, *Η ανδεγαυική κυριαρχία στη Ρωμανία επί Καρόλου Α΄*, σ. 65-71.

³⁸ Ασωνίτης, *Ανδεγαυική Κέρκυρα*, σ. 84-103.

³⁹ Bacchion, *Il dominio Veneto su Corfu*, σ. 20.

⁴⁰ Ασωνίτης, *Ανδεγαυική Κέρκυρα*, σ. 113-116.

⁴¹ Ο.π., σ. 119.

μετέβαιναν στη Βενετία για να υποβάλουν επίσημα στο δόγη το αίτημα της «εθελούσιας προσχώρησης» της Κέρκυρας στη δημοκρατία του Αγίου Μάρκου. Η σύνθεση της αντιπροσωπείας αυτής –τρεις Λατίνοι αριστοκράτες, δυο Ελληνορθόδοξοι από παλιές βυζαντινές οικογένειες και ένας Εβραίος– καταδεικνύει πόσο προσεκτικά η φιλοβενετική παράταξη προετοίμασε, σε συνεργασία με τις τοπικές βενετικές δυνάμεις, τη σύνθεση της αντιπροσωπείας προκειμένου να φαίνεται ότι εκπροσωπεί ολόκληρο τον πληθυσμό του νησιού. Στο ίδιο πνεύμα, η παράδοση παρουσιάστηκε κατά κύριο λόγο ως απόφαση της ίδιας της Κοινότητας, με την αιτιολογία ότι, εξαιτίας της δολοφονίας του Καρόλου Γ', το νησί είχε απογυμνωθεί από αποτελεσματική διοικητική αρχή, σε μια περίοδο που, λόγω της οθωμανικής επιθετικότητας, υπήρχε ανάγκη ισχυρής πολιτικής προστασίας⁴². Η ολοκλήρωση των επιχειρήσεων κατάληψης των φρουριών του Αγγελόκαστρου και της Κασσιώπης, συνοδεύτηκε από τη μετάβαση των έξι κερκυραίων αντιπροσώπων στη Βενετία, όπου δόθηκαν οι επίσημοι όρκοι πίστης στη μητρόπολη και επισημοποιήθηκαν οι όροι της προσάρτησης⁴³.

Η διαδικασία αυτή ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 1387, με την έκδοση της *Bolla d'oro*, που αποτέλεσε στο εξής τον καταστατικό χάρτη του νησιού. Το βασικό στοιχείο του κειμένου αυτού, η εθελούσια προσχώρηση (*dedizione libera*), προβαλλόταν διαχρονικά, τόσο από τη μητρόπολη όσο και από την Κοινότητα, για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας εκατέρωθεν⁴⁴. Ευνόητο είναι πως οι έξι εκπρόσωποι, εύποροι και με κοινωνικό κύρος, επιδίωξαν να εξασφαλίσουν πρώτιστα τα συμφέροντα του κοινωνικού στρώματος στο οποίο ανήκαν. Βασικό αίτημα για τους βαρόνους, την Εκκλησία και τους κατοίκους του τότε αστικού κέντρου ήταν η διατήρηση της δικαιοδοσίας τους στους βασάλους και η εξαίρεση από όλες τις επαχθείς υποχρεώσεις έναντι του βενετικού κράτους (αγγαρεία στις γαλέρες, δεκάτη καθώς και κάποιους άλλους περιορισμούς⁴⁵). Στο θρησκευτικό τομέα διατηρήθηκε η πνευματική υπεροχή της καθολικής επισκοπής, ενώ, από την άλλη, διατηρήθηκε από τους Βενετούς ο μέγας πρωτοπαπάς ως θεσμός που θα εκλεγόταν κάθε πέντε χρόνια από τους είκοσι κληρικούς του «Ιερού Τάγματος» και 30 μέλη του κοινοτικού συμβουλίου. Στο πλαίσιο της τοπικής αυτονομίας, οι Βενετοί αναγνώρισαν το θεσμό

⁴² Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στον ύστερο Μεσαίωνα*, σ. 136-137.

⁴³ Ο.π., σ. 140.

⁴⁴ Karapidakis, *Civis Fidelis*, σ. 60-64.

⁴⁵ Ο.π., σ. 40.

της Κοινότητας και παραχώρησαν σε αυτή το δικαίωμα εκλογής σε τοπικά αξιώματα –των συνδίκων, των ετήσιων δικαστών, των αγορανόμων κ.ά.⁴⁶. Με απώτερο σκοπό τη μελλοντική ελευθερία κινήσεων της βενετικής πλευράς, κάποια από τα αιτήματα (*capitula*) της Κοινότητας ουσιαστικά δεν εντάχθηκαν στην *Bolla d'oro*, ώστε η βενετική διοίκηση να λάβει αποφάσεις ανάλογα με τα κρατικά της συμφέροντα και τις περιστάσεις. Δύο είναι τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αυτής της τακτικής: στο έβδομο αίτημα, που ζητούνταν η εφαρμογή πρότερων φοροαπαλλαγών για την Κοινότητα συλλογικά, η Βενετία απέφυγε να δεσμευτεί σε ένα τόσο σημαντικό κείμενο για ζητήματα που αφορούσαν φορολογική πολιτική. Επίσης, αποφεύχθηκε οποιαδήποτε σαφής δέσμευση στο όγδοο αίτημα που ζητούσε την πλήρη αναγνώριση του υφιστάμενου καθεστώτος κατοχής και νομής των φεουδαλικών γαιών⁴⁷. Είναι προφανές, ειδικά για το δεύτερο, πως η βενετική διοίκηση ήθελε πρώτα να ελέγξει κατά πόσο τα τελευταία ταραγμένα χρόνια της ανδεγαυικής περιόδου είχαν καταπατηθεί περιουσίες του δημοσίου και να αποτρέψει έτσι τυχόν επιμέρους συμφωνίες που είχαν υπογραφεί τους προηγούμενους μήνες με τη βενετική κυριαρχία υπό το καθεστώς, ακόμη, πολιτικής ρευστότητας⁴⁸.

Στο διοικητικό τομέα, επικεφαλής της βενετικής διοίκησης ορίστηκε αξιωματούχος προερχόμενος από τους πατρικούς της μητρόπολης, με τον τίτλο του βαΐλου και καπιτάνου (αργότερα, κατά τον 16ο αιώνα, ο τίτλος του θα μεταβληθεί σε βάιλος και γενικός προνοητής, λόγω αναβάθμισης του αξιώματος). Ως κυριότερά του καθήκοντα ορίστηκαν η στρατιωτική υπεράσπιση της κτήσης, η διοικητική και οικονομική οργάνωση του νησιού με βάση τα βενετικά συμφέροντα και η άσκηση της δικαιοσύνης, με τη βοήθεια των ντόπιων ετήσιων δικαστών, που θα είχαν συμβουλευτικό ρόλο. Ο αξιωματούχος αυτός επίσης θα έλεγχε σε ένα βάθος χρόνου, μαζί με τους αρμόδιους διοικητικούς υπαλλήλους, κατά πόσο είχαν καταπατηθεί από ιδιώτες γαίες του δημοσίου κατά την προηγούμενη περίοδο αναστάτωσης που ακολούθησε τη δολοφονία του Καρόλου Γ΄ ενώ, παρόμοια, οι όποιοι φεουδαρχικοί νόμοι θα ίσχυαν αν ήταν «συμβατοί» με το βενετικό.

Παρά τη συμφωνία με την Κοινότητα για εθελούσια παράδοση της Κέρκυρας (*dedizione libera*), το ανδεγαυικό βασίλειο δεν είχε συναινέσει σε αυτή την αλλαγή

⁴⁶ Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, σ. 275.

⁴⁷ Karapidakis, *Civis Fidelis*, σ. 56-59.

⁴⁸ Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στον ύστερο Μεσαίωνα*, σ. 154.

κυριαρχίας, γεγονός που δημιουργούσε για τη Γαληνότατη μια προβληματική κατάσταση, με βάση το νομικό πλαίσιο που ρύθμιζε τις διακρατικές σχέσεις εκείνη την εποχή⁴⁹. Για τους λόγους αυτούς, το βενετικό κράτος επιδόθηκε στα επόμενα χρόνια σε μια διπλωματική προσπάθεια προκειμένου να υπογράψει επίσημη συνθήκη και με το βασίλειο των Δύο Σικελιών. Οι διαπραγματεύσεις αυτές για μια σειρά λόγων –μικρή ηλικία του νέου Ανδεγαυού ηγεμόνα, προσπάθεια της ανδεγαυικής πλευράς να εξασφαλίσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο χρηματικό αντάλλαγμα, περισπασμοί των δυο κρατών στις ιταλικές πολιτικές υποθέσεις– είχαν ως αποτέλεσμα η υπογραφή της οριστικής συμφωνίας να καθυστερήσει για αρκετά χρόνια και να υπογραφεί στις αρχές του επόμενου αιώνα. Αυτή συνέβη στις 16 Αυγούστου 1402 και μεταβίβαζε οριστικά στη Βενετία τα κυριαρχικά δικαιώματα της Κέρκυρας έναντι του ποσού των 30.000 δουκάτων σε δυο δόσεις⁵⁰.

*Η βενετική κυριαρχία στην Κέρκυρα τον 15ο αιώνα:
Διοικητική δομή και εξέλιξη του θεσμού της Κοινότητας*

Με αφετηρία τον 15ο αιώνα, και για όλη την περίοδο της πρώιμης νεωτερικότητας (16ος-18ος αιώνας), ο χώρος του Ιονίου θα αναδειχθεί σταδιακά στο μακροβιότερο σύνορο μεταξύ του βενετικού κράτους και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η ανταγή αυτού του τμήματος της βενετικής μεθορίου αναντίρρητα σχετίζεται άμεσα και κύρια με τη κυριαρχία της Γαληνότατης στην Κέρκυρα, μια κυριαρχία που επιδιώχθηκε ως στρατηγικός στόχος με συνέπεια και επιμονή⁵¹. Η ανάγκη αποφυγής, κατά συνέπεια, εσωτερικών συγκρούσεων στην Κέρκυρα υπαγόρευσε από την αρχή στη Βενετία πολιτικές που θα εξασφάλιζαν κοινωνικά ερείσματα, με σκοπό την αποτελεσματικότερη αντίσταση κατά των Οθωμανών. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε μια ανώτερη διοικητική δομή (Βενετοί αξιωματούχοι) και μια κατώτερη διοικητική δομή, ολοένα και περισσότερο κοινοτική στο πέρασμα των αιώνων. Με τον τρόπο αυτόν, η Βενετία ήταν πλέον σε θέση να ελέγχει σταθερά την έξοδο στην ανατολική Μεσόγειο, μετατρέποντας το νησί της Κέρκυρας σε κέντρο

⁴⁹ Thomas Walker, *A history of the law of nations, V.1: From the earliest times to the peace of Westphalia (1648)*, Cambridge University Press, (Cambridge 1899), σ. 158: «In the Middle Ages Europe... marquisates, duchies, kingdoms, even empires were sold from hand to hand, mortgaged, bequeathed or transferred by deed of gift... The international character was assigned to republics like Venice and Genoa equally with despotic monarchs...».

⁵⁰ Ασωνίτης, *Ανδεγαυική Κέρκυρα*, σ. 122-124.

⁵¹ Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια*, σ. 119.

ανεφοδιασμού του πολεμικού στόλου της Γαληνότατης σε μια περίοδο κατά την οποία οι δυο αντίπαλες εξουσίες, Αψβούργοι και Οθωμανοί, επιδίωξαν να την περιορίσουν και να την εγκλωβίσουν στην Αδριατική⁵². Ειδικά μετά και την απώλεια της Κρήτης το 1669, το νησί της Κέρκυρας αναδείχτηκε ως η σημαντικότερη βάση της Βενετίας στην Ανατολή μέχρι την κατάλυση του βενετικού κράτους (1797).

Καθώς η αμυντική θωράκιση του νησιού αποσκοπούσε στη στερέωση της κυριαρχίας της Γαληνότατης στο χώρο αυτό, ήδη από τα πρώτα χρόνια της βενετικής εξουσίας η φυσιογνωμία της ακρόπολης, αλλά και του αστικού κέντρου που αναπτυσσόταν στις παρυφές του, συνδέθηκε στενά «με ένα διαρκώς αναμενόμενο εχθρό από την πλευρά της θάλασσας»⁵³. Είναι ο χώρος στον οποίο πραγματοποιήθηκαν τα «μεγάλα έργα» της εποχής, τα οποία θα συμβάλουν στην αύξηση της στρατιωτικής ασφάλειας και στην προσέλκυση των νέων κατοίκων. Ο αστικός ιστός της Κέρκυρας, με πυρήνα τη μεσαιωνική ακρόπολη, αποκτά κατά την εποχή αυτή έντονη δυναμική, χαρακτηριστική των αστικών κέντρων της εποχής, με υποδομές που ευνοούν την ανάδειξή του σε στρατηγική και εμπορική βάση της ευρύτερης περιοχής. Στο αστικό κέντρο του νησιού η κοινωνία γίνεται όλο και πιο σύνθετη, οι παραδοσιακές ιεραρχίες μεταβάλλονται με την αύξηση του πληθυσμού, ο οποίος ενδυναμώνεται με νέα στοιχεία, νοοτροπίες, ομάδες και ανταγωνισμούς. Οι κοινωνικές αυτές εξελίξεις αναπόφευκτα θα επηρεάσουν και την προϋπάρχουσα Κοινότητα του νησιού, η σύνθεση της οποίας μεταβαλλόταν, καθώς η κοινωνική και οικονομική πρωτοκαθεδρία περνούσε σταδιακά από μια «βαρονική-γαιοκτητική»⁵⁴ σε μια, κατά κύριο λόγο, αστική ελίτ που εμπλουτίζεται με ανθρώπους του εμπορίου, της ναυτιλίας, αλλά και φορείς της αναγεννησιακής ιταλικής παιδείας. Με τις εξελίξεις αυτές να σημειώνονται στον αστικό χώρο, αναδεικνύεται ολοένα και περισσότερο το δίπολο πόλη-ύπαιθρος, που θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στη συγκρότηση της βενετικής εξουσίας και διοίκησης.

Ένα διαχρονικό χαρακτηριστικό της βενετικής διοίκησης στην Κέρκυρα, αλλά και όλων των κτήσεων του θαλάσσιου κράτους, είναι ότι τα προβλήματα που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν τα διάφορα διοικητικά σχήματα του 16ου αιώνα, καθώς

⁵² Ο.π., σ. 239.

⁵³ Νίκος Καραπιδάκης, «Το τοπίο και ο φόβος της πόλης: επεμβάσεις και σχεδιασμός στην Κέρκυρα τις αρχές του ΙΣΤ' αιώνα», *Τα Ιστορικά* 12-13 (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1990), σ. 93.

⁵⁴ Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια*, σ. 636-637.

και οι «λύσεις» που προκρίθηκαν από τη μητρόπολη, δεν εμφανίστηκαν αυτούσια τον αιώνα αυτό. Παρά την επιχειρουμένη προσαρμογή στα νέα δεδομένα της πρώιμης νεότερης εποχής, εντούτοις οι βασικές δομές και πρακτικές του βενετικού κράτους δεν υπέστησαν ουσιαστικές αλλαγές μέχρι την κατάλυση του, το 1797. Οι δομές αυτές παρέμειναν όπως καταγράφηκαν στην εισαγωγή και δεν απώλεσαν το κύριο χαρακτηριστικό τους, την απουσία δηλαδή οποιασδήποτε αντίληψης «κληρονομικής διαδοχής». Αυτή η απουσία ενός δυναστικού οίκου στο μητροπολιτικό κέντρο του κράτους είχε ως συνέπεια οι πατρίκιοι που αποστέλλονταν στην περιφέρεια να συνεχίζουν να αντλούν τη νομιμότητά τους από τα συλλογικά βενετικά όργανα που τους εξέλεγαν. Τα δυο αυτά στοιχεία, γεωπολιτική πίεση των κεντρικών αυτοκρατοριών και βενετική πολιτική παράδοση, συνδυάστηκαν ώστε να επηρεάσουν την εξέλιξη της διοικητικής δομής του νησιού μέχρι τις αξιοσημείωτες αλλαγές του 16ου αιώνα, αλλά και αργότερα.

Ξεκινώντας από τις απαρχές της βενετικής παρουσίας, τα τελευταία χρόνια του 14ου και τις αρχές του 15ου αιώνα, προκύπτει από τη μελέτη των πηγών πως η μητρόπολη επανειλημμένα προβληματίστηκε ως προς το ενδεδειγμένο για την Κέρκυρα διοικητικό σχήμα. Για τους λόγους αυτούς, στην κορυφή της διοικητικής πυραμίδας και δίπλα στο μόνιμο αξιωματούχο, που έφερε τον τίτλο του βαΐλου, πολλές φορές διορίστηκαν έκτακτοι *provisor*⁵⁵. Καίρια συμβολή για τις έκτακτες διοικητικές αυτές προσθήκες είχαν οι επιδιώξεις της μητροπολιτικής κυβέρνησης. Η περίοδος των αρχών του 15ου αιώνα, μετά την ήττα των Οθωμανών στην Άγκυρα από τις δυνάμεις του Ταμερλάνου, είναι μια περίοδος επέκτασης για το βενετικό κράτος, οι ευκαιρίες που παρουσιάζονταν στο Ιόνιο και την απέναντι ακτή για κατάληψη θέσεων ήταν πολλές και η κεντρική βενετική εξουσία, μπροστά στους ενδεχόμενους κινδύνους από μια επεκτατική ενέργεια, επιδίωκε πάντα να έχει τον πρώτο λόγο στις εξελίξεις. Με βάση την αρχή της συλλογικής διοικητικής ευθύνης, που αποτελούσε θεμέλιο της βενετικής πολιτικής πρακτικής, οι πρωτοβουλίες τοπικών αξιωματούχων στα στρατιωτικά ζητήματα αποθαρρύνονταν, ενώ και οι αλλαγές στους αξιωματούχους που πλαισίωναν το βάιλο ήταν συχνές (σύμβουλοι, καμεράριοι, έκτακτοι αξιωματούχοι με τον τίτλο του προνοητή) με κύριο σκοπό να λειτουργούν σε κάποιο βαθμό και περιοριστικά στην εξουσία του.

⁵⁵ Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια*, σ. 245-256.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την περίπτωση της αποθάρρυνσης πρωτοβουλιών ήταν η κατάληψη, παράδοση ουσιαστικά, της Πάργας το 1401, στην οποία καθοριστική υπήρξε η συμβολή και οι ενέργειες του βαΐλου Marino Caravello (1399-1401). Παρά τη συμβολή αυτή, η μητρόπολη αρχικά επέπληξε το βάιλο για την πρωτοβουλία του και την υπογραφή όρων, τους οποίους όφειλε προηγουμένως να γνωστοποιήσει στη Βενετία για τη λήψη των σχετικών αποφάσεων⁵⁶. Μόνο μετά την υποβολή των σχετικών εκθέσεων, η Σύγκλητος στις 20 Σεπτεμβρίου 1401 αποφάσισε ότι η κατοχή του κάστρου της Πάργας θα ήταν χρησιμότερη. Έτσι, παρά την αρχική αποδοκιμασία, τελικά επαίνεσε τον απερχόμενο βάιλο για την πρωτοβουλία του και αποδέχθηκε την κτήση με τους όρους που αυτός είχε συμφωνήσει με τους κατοίκους. Για τη δεύτερη περίπτωση, αυτή του περιορισμού των αρμοδιοτήτων του ανώτερου αξιωματούχου, χαρακτηριστική για τον 15ο αιώνα ήταν η περίπτωση της θεσμοθέτησης των δυο συμβούλων και της κατάργησης του *καμεράριου*. Η διοικητική εξέλιξη ήταν περίπου ίδια με αυτήν που συνήθως ακολουθούσε το βενετικό κράτος με συνεχείς διαβουλεύσεις, προσωρινή επαναφορά στο προηγούμενο σχήμα και τελικά διευθέτηση με βάση τις αρχές της συλλογικότητας. Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη πρόταση για την εισαγωγή των δυο συμβούλων εισήχθη το 1406, χωρίς αρχικά να γίνει δεκτή. Ακόμη και όταν αυτή τελικά υιοθετήθηκε το 1410, καταργήθηκε προσωρινά το 1425, για να επανέλθει επί της θητείας του βαΐλου Pietro Bembo (1443-1445). Στο μεσοδιάστημα αυτό αναφέρεται και ένα επιπλέον αξίωμα, αυτό του *provisor Corphoy*, κάτοχος του οποίου υπήρξε ο Antonio Diedo, ο οποίος μάλιστα ενεπλάκη σε διαμάχες δικαιοδοσιών με τους καστελάνους ως προς την εκδίκαση νυχτερινών εγκλημάτων των φρουρών των κάστρων⁵⁷. Με βασικό χαρακτηριστικό τη συλλογικότητα, την απουσία εξειδικευμένου προσωπικού στο δικαστικό τομέα, καθώς δεν υπήρχε η έννοια της διάκρισης των εξουσιών, παγιώθηκε κατά τον 15ο αιώνα ένα ολιγομελές στην κορυφή σχήμα, αυτό του τριμελούς *reggimento*, με την εκλογή έκτακτων αξιωματούχων (*provisores*) όταν κρινόταν από τη μητρόπολη αναγκαίο. Όσον αφορά την κατώτερη υπαλληλία, η αναλογία των αξιωμάτων, που κατανέμονταν μεταξύ μελών της Κοινότητας και ατόμων που τα λάμβαναν με τη διαδικασία της *grazia*, άρχισε σταδιακά να αποβαίνει υπέρ των πρώτων.

⁵⁶ Ο.π., σ. 177-180.

⁵⁷ Ο.π., σ. 257-267.

Παράλληλα, η ανανεωμένη οθωμανική επιθετικότητα, από τα μέσα του 15ου αιώνα, ανάγκασε τη βενετική διοίκηση να βρίσκεται σε διαρκή πολεμικό συναγερμό και να αποφασίσει την ενίσχυση και επέκταση των οχυρώσεων του κάστρου. Τα έργα που σχεδιάζονταν προχωρούσαν ενίοτε με αργό ρυθμό, ενώ εντατικοποιούνταν σε περιόδους πολέμων, με αποτέλεσμα το *βούργο* να αναπτυχθεί δυτικά της ακρόπολης, ενώ τα δυο μέρη διαχωρίζονταν πλέον με τάφρο⁵⁸. Παράλληλα, η μητρόπολη προχώρησε και στο διορισμό ενός αξιωματούχου προκειμένου να επιτηρεί αυτόν τον ατείχιστο αστικό χώρο, με τον τίτλο του *capitano del borgo*⁵⁹. Το ίδιο χρονικό διάστημα, οι βάλιοι που υπηρέτησαν στην Κέρκυρα πρότειναν διάφορα σχέδια βελτίωσης των οχυρώσεων⁶⁰ και αρχίζει να καταφαίνεται η δυσκολία να διαχειριστεί ένας αξιωματούχος με τους δυο συμβούλους όλες τις υποθέσεις του νησιού (στρατιωτικές, οικονομικές, δικαστικές), ειδικά σε περιόδους πολέμου και έντονης οικοδομικής δραστηριότητας. Η περαιτέρω εξέλιξη της πολεμικής τεχνολογίας κατά τον 16ο αιώνα, κατέστησε επιτακτική την ανάγκη να ενισχυθούν και να επεκταθούν οι υφιστάμενες οχυρώσεις στο νησί, με κυριότερο στόχο να μπορούν αυτές να προβάλλουν αποτελεσματική αντίσταση απέναντι στο νέο όπλο του πυροβολικού.

Οι εκσυγχρονισμένες αυτές οχυρώσεις θα δοκιμασθούν στην πράξη, όταν το νησί θα γνωρίσει δυο σκληρές πολιορκίες από τις οθωμανικές δυνάμεις, μια το 1537 και μια το 1571, τις οποίες τα βενετικά στρατεύματα θα καταφέρουν να αποκρούσουν, με ένα βαρύ βέβαια τίμημα: ο αγροτικός πληθυσμός θα αποδεκατιστεί από τις εχθρικές επιδρομές, ενώ το ατείχιστο *βούργο* θα γνωρίσει και εκείνο ανυπολόγιστες καταστροφές. Είναι κυρίως το δεύτερο γεγονός που θα οδηγήσει την Κοινότητα στην απόφαση οικονομικής στήριξης της επέκτασης των τειχών ώστε να περικλείουν το αστικό κέντρο, μια απόφαση για την οποία τα μέλη της δεν φαίνεται να είχαν αρχικά συνειδητοποιήσει πόσο βαρύ θα ήταν το τίμημα τόσο στο οικονομικό πεδίο, όσο και ως προς το εύρος της κατεδάφισης των οικιών που θα απαιτούσε. Ειδικά για τον αγροτικό πληθυσμό, που σήκωσε και το κύριο βάρος της κατασκευής, η οικοδόμηση αυτή σήμαινε ατέλειωτες ώρες εργασίας, χρησιμοποίηση των ζωντανών τους στη μεταφορά των υλικών και συχνή εγκατάλειψη των

⁵⁸ Καραπιδάκης, «Το τοπίο και ο φόβος της πόλης», σ. 95.

⁵⁹ Σύμφωνα με τον Bacchion η θέση είχε δημιουργηθεί το 1505 (Bacchion, *il dominio veneto su Corfu*, σ. 99) χωρίς όμως αυτό να έχει ως αποτέλεσμα την κατάργηση της αποστολής εκτάκτων *proveditori* όπως υποστηρίζονταν (βλ. Παγκράτης. *Οι εκθέσεις*, σ. 15- 17).

⁶⁰ Καραπιδάκης, «Το τοπίο και ο φόβος της πόλης», σ. 97-100.

καλλιέργειών⁶¹. Παρά τη σκληρή αυτή δοκιμασία και το υστερόχρονο αίτημα της Κοινότητας να απαλλαγεί από το οικονομικό βάρος, η βενετική διοίκηση αποφάσισε να υλοποιηθεί ο σχεδιασμός των τειχών, όπως είχε εκπονηθεί, και να επιβληθεί ένας επιπλέον φόρος που προκάλεσε μεγάλη πολιτική αναταραχή μεταξύ των κοινωνικών ομάδων στο νησί⁶². Μετά το πέρας των εργασιών και τον οριστικό περιτειχισμό του βούργου στα τέλη του 16ου αιώνα, δίπλα στην παλιά ακρόπολη –ή Παλαιό Φρούριο, κατά τις πηγές– δημιουργήθηκε μια μεγάλη ισοπεδωμένη έκταση προστασίας από τα πυροβόλα όπλα που ονομάζονταν *sriana*, ενώ παράλληλα ανεγέρθηκε και το Νέο Φρούριο του Αγίου Μάρκου στη βόρεια παραλία, το οποίο, μαζί με το παλιό, διαχωρίστηκαν οικιστικά από τον κατοικημένο χώρο που προστάτευαν⁶³. Μέσα σε αυτό το πολιτικό, στρατιωτικό και οικιστικό πλαίσιο, θεσμοθετήθηκε το 1574 ένας νέος αξιωματούχος με τον τίτλο *proveditore e capitano*, ο οποίος κατοικοέδρευε στο Παλαιό Φρούριο, ενώ ο βάλιος μετοίκησε στη νέα περιτειχισμένη πόλη, όπου και παρέμεινε η έδρα του μέχρι τη λήξη της βενετικής κυριαρχίας.

Την ίδια περίοδο έλαβαν χώρα και οι προαναφερόμενες εξελίξεις στην κοινωνική διαστρωμάτωση του νησιού, τόσο στον αστικό ιστό όσο και στην επαρχία. Δίπλα στους παλαιούς γαιοκτήμονες προστέθηκε η νέα τάξη μεταπρατών αλλά και επηλύδων που κατέφυγαν στην Κέρκυρα από περιοχές που πέρασαν στην οθωμανική εξουσία⁶⁴. Η ανάπτυξη του αστικού κέντρου και η συνακόλουθη αύξηση του πληθυσμού συνέβαλε καθοριστικά στην εξέλιξη της προϋπάρχουσας Κοινότητας σε ένα σχεδόν κλειστό θεσμικό όργανο, κατά το βενετικό πρότυπο. Είναι μαρτυρούμενη άλλωστε η προσπάθεια σε πρεσβείες, ακόμη και νωρίτερα από την εξεταζόμενη περίοδο, να αποκλειστούν οι «ξένοι» και να «κλείσει» η Κοινότητα, μια διαδικασία που θα ολοκληρωθεί στα πρώτα χρόνια του 17ου αιώνα⁶⁵. Έως τις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα, τα μέλη της ακόμη διαχωρίζονται σε παλαιούς φεουδάρχες (*gentilhuomeni della terra*), αστούς (*borgesi*), πλοιοκτήτες (*padroni*) και νοτάριους (*notari*)⁶⁶, ενώ, μετά το 1566, ο όρος που χρησιμοποιείται στα πρακτικά της Κοινότητας για να τους προσδιορίζει είναι εκείνος του «signore» και του «cittadino» προκειμένου να διαχωριστούν εκείνοι που βρίσκονται ήδη στο συμβούλιο από

⁶¹ Γιωτοπούλου-Σισλιάνου, «Το πρόβλημα της ασφάλειας του κερκυραϊκού μπόργκου», σ. 200-202.

⁶² Ο.π., σ. 203-205.

⁶³ Νίκος Καραπιδάκης, «Η ποιητική της πόλης», *Τα Ιστορικά* 32 (Ιούνιος 2000), σ. 34-35.

⁶⁴ Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια*, σ. 603-611.

⁶⁵ Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, σ. 286.

⁶⁶ Νίκος Καραπιδάκης, «Από την ιστορία των πόλεων: Η διαμόρφωση της ομάδας των Κερκυραίων πολιτών», *Εώς και Εσπέριος* 1 (1993), σ. 137-138.

εκείνους που προσπαθούσαν να εισέλθουν σε αυτό⁶⁷. Κυρίαρχο όργανο της Κοινότητας αυτής, ήδη από τον 15ο αιώνα, ήταν το συμβούλιο των 150 που εκλεγόταν από το γενικό συμβούλιο, ενώ το δικαίωμα του εκλέγειν περιορίστηκε δραστικά με αυστηρούς νόμους την περίοδο 1565 έως το 1615⁶⁸. Η δημιουργία ενός μεικτού ελληνολατινικού πληθυσμού στα ανώτερα στρώματα του αστικού χώρου, που ήταν πλέον μετά το πέρασμα στη βενετική εξουσία αποκομμένος πολιτικά από την αρχική του κοιτίδα («βυζαντινή» και «ανδεγαυική»), συνέβαλε στο να καλλιεργηθεί η ιδέα της *patria Corphiensis*⁶⁹ ως βασικής έννοιας αυτοπροσδιορισμού μέσα στο ρευστό πολιτικό περιβάλλον της εποχής.

Παρόμοια μεταναστευτικά ρεύματα έκαναν τακτικά την εμφάνισή τους και στον αγροτικό κόσμο, καθώς αρκετοί ήταν εκείνοι που κατέφυγαν στο νησί μετά την οθωμανική κατάκτηση της απέναντι ηπειρωτικής ακτής, καίτοι δεν παρατηρήθηκαν φαινόμενα μαζικής φυγής, ίσως γιατί η αλλαγή εξουσίας επέτρεπε στους καταδυναστευόμενους αγρότες να ελπίζουν σε καλύτερη τύχη⁷⁰. Παρά τις περιοδικές πληθυσμιακές ενισχύσεις, ο κόσμος της υπαίθρου θα συνεχίσει να χαρακτηρίζεται από έντονη λειψανδρία και μια αδυναμία να αναπτύξει την αγροτική παραγωγή ώστε να ανταποκρίνεται στις διατροφικές ανάγκες του πληθυσμού. Οι κυριότερες αιτίες για το φαινόμενο αυτό φαίνεται πως ήταν, εκτός από τις καταστροφές που προκάλεσαν οι δυο εισβολές του οθωμανικού στρατού στους ισάριθμους πολέμους, οι αντιστάσεις των εξαρτημένων καλλιεργητών στην υπερεκμετάλλευση, καθώς και οι αλληπάλληλοι λιμοί που προκαλούσαν δημογραφικές κρίσεις στην ύπαιθρο⁷¹.

Σε αυτό το πλαίσιο, η πόλη της Κέρκυρας, που ήταν η έδρα της βενετικής διοίκησης, θα μετατραπεί σε «πόλη-φρούριο»⁷² και συστατικό στοιχείο κοινωνικών διαχωρισμών. Η απόφαση της επέκτασης των οχυρώσεων στο *βούργο* το 16ο αιώνα, με τη σύμφωνη γνώμη της Κοινότητας αρχικά, δημιούργησε μια τεχνητή αλλά επιβλητική πραγματικότητα διάσπασης του τοπίου, όπως συνήθως συνέβη και σε άλλους οχυρωμένους οικισμούς της Ελληνολατινικής Ανατολής. Η απόφαση αυτή είχε επιπτώσεις και στην κορυφή της βενετικής διοίκησης με το διορισμό ενός νέου

⁶⁷ Νίκος Καραπιδάκης, «Η κερκυραϊκή ευγένεια των αρχών του ιζ' αιώνα», *Τα Ιστορικά* 3 (Μάιος 1985), σ. 98 (ο όρος *nobilità* θα εμφανιστεί στα γραπτά κείμενα στα τέλη του 17ου αιώνα).

⁶⁸ Καραπιδάκης, «Από την ιστορία των πόλεων», σ. 140-141.

⁶⁹ Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια*, σ. 614.

⁷⁰ Ο.π., σ. 605.

⁷¹ Ο.π., σ. 397.

⁷² Καραπιδάκης, «Η ποιητική της πόλης», σ. 34-36.

αξιωματούχου, με έκτακτο αρχικά και στη συνέχεια με μόνιμο χαρακτήρα, προκειμένου να επιβλέπει τα υλοποιούμενα έργα αλλά και με κύριο καθήκον, από τα τέλη του 16ου αιώνα, την εποπτεία της στρατιωτικής διοίκησης και επιμελητείας των δυο φρουριών. Είχε επίσης επιπτώσεις και στην ίδια την Κοινότητα, η οποία έλαβε περιχαρακωμένη μορφή, αποκλείοντας θεσμικά «ξένους» και «χειρώνακτες», ενώ επιπλέον έθεσε ως προϋπόθεση την υποχρεωτική διαμονή στον αστικό χώρο ως προνομιακή κοινοτική ιδιότητα. Οι προσπάθειες μάλιστα της ανώτερης βενετικής διοίκησης του νησιού να ασκήσει πιο συγκεντρωτική εξουσία και να ελέγξει αυστηρότερα τον διορισμό των κατώτερων αξιωμάτων, τόσο πριν την αύξηση του αριθμού των αξιωματούχων όσο κυρίως μετά, προκάλεσε απανωτές διαμαρτυρίες της Κοινότητας, μέσω της αποστολής πρεσβειών, και συχνές συγκρούσεις των δυο αυτών θεσμοθετημένων εξουσιών, βενετικής και τοπικής.

ΚΕΦ. 2ο: ΟΙ ΒΕΝΕΤΟΙ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ:
ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ

Ο θεσμός του βαΐλου και των έκτακτων proveditori έως τη θεσμοθέτηση του αξιωματούχου με τον τίτλο προνοητής-καπιτάνος (1500-1574)

Όπως καταδείχτηκε εισαγωγικά, καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη των θεσμών για το θαλάσσιο κράτος τον 16ο αιώνα άσκησε η ισχυρή γεωπολιτική πίεση που το βενετικό κράτος δοκίμασε σε όλο το μήκος των ανατολικών συνόρων του και η συνακόλουθη επαναδιαπραγμάτευση του αστικού τοπίου, και στην Κέρκυρα, με βάση την αμυντική θωράκιση. Εντατική υπήρξε κατά συνέπεια η προσπάθεια της βενετικής διοίκησης να ισχυροποιήσει την άμυνα στο νησί αυτό που φυλάσσει την είσοδο της Αδριατικής. Μια τέτοια μεταβολή δεν μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη τόσο την άσκηση των καθηκόντων των ανώτερων αξιωματούχων όσο και τις αρμοδιότητές τους, καθώς οι νέες ενισχυμένες οχυρώσεις συνεπάγονταν περισσότερες ευθύνες και φροντίδα ώστε να εξασφαλιστεί η απαιτούμενη στρατιωτική προστασία. Ήταν η πραγματικότητα αυτή που έκανε τη Σύγκλητο και τα εποπτεύοντα από εκείνη όργανα, το Κολλέγιο και το Συμβούλιο των Δέκα, να αναλογιστούν το ενδεχόμενο ενίσχυσης της αριθμητικής παρουσίας των αξιωματούχων που παρεπιδημούσαν στο νησί, ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε ενέργεια εκ μέρους ενός βαΐλου που θα έθετε σε κίνδυνο τη βενετική εξουσία.

Άμεση συνέπεια των παραπάνω ήταν ο συχνότερος διορισμός έκτακτων αξιωματούχων ήδη από τις αρχές του αιώνα, με κυριότερες αρμοδιότητες αρχικά αυτές της επίβλεψης των οχυρώσεων και της στρατιωτικής επιμελητείας⁷³. Τακτική και μόνιμη ονοματολογία τους δεν υπάρχει, συχνά έφεραν τον τίτλο του *proveditor* ή του *proveditor general*, ενώ η παρουσία τους ενίοτε προκαλούσε και αντιπαλότητες με τους θεσμοθετημένους ανώτερους αξιωματούχους του νησιού. Οι βάιλοι συχνά δυσφορούσαν όταν καλούνταν να συναποφασίσουν με ένα αξιωματούχο που, παρά τα ειδικά του καθήκοντα, εκλεγόταν εκτάκτως⁷⁴, ενώ η επιπλέον προσθήκη ενός εντατικού προγράμματος οχυρώσεων είχε ως συνέπεια οι ενστάσεις για τον τρόπο υλοποίησης του να είναι αναπόφευκτες. Παρά τη δηλωμένη επιθυμία της μητρόπολης για διοικητική σύμπνοια, ο διαχωρισμός των αρμοδιοτήτων και η συνεπακόλουθη διοικητική πρωτοκαθεδρία δεν ήταν πάντα εύκολο να καθοριστούν με ακρίβεια, με

⁷³ Παγκράτης, *Εκθέσεις* (εισαγωγή), σ. 15.

⁷⁴ Ο.π., σ. 16.

αποτέλεσμα συχνές τριβές, αν και η μητροπολιτική διοίκηση έκανε ότι μπορούσε προκειμένου να περιορίσει τα φαινόμενα αυτά. Παρόλο που είναι υπερβολικό να υποστηριχτεί ότι οι ανώτεροι αξιωματούχοι, τακτικοί και έκτακτοι, βρίσκονταν σε διαρκή αντιπαλότητα, σε ένα προκεχωρημένο φυλάκιο που απαιτούνταν μεγάλο χρονικό διάστημα για να ληφθεί απόφαση από τη μητρόπολη σε περίπτωση διαφωνίας, εφόσον κανένας από τους δυο αξιωματούχους δεν κατείχε σαφή πρωτοκαθεδρία ώστε να επιβάλλει την άποψή του, η ανώτερη βενετική διοίκηση μοιραία αντιμετώπιζε συχνά προβλήματα στην εκτέλεση των αποφάσεων και στην ομαλή λειτουργία των επιμέρους οργάνων.

Αναγκαία κρίνεται, κατά συνέπεια, μια προσέγγιση των διαφωνιών που προέκυψαν μέσα από την κυριότερη για την παρούσα μελέτη πρωτογενή πηγή, εκείνη των εκθέσεων που κατέθεταν οι αξιωματούχοι μετά την επιστροφή τους στην μητρόπολη. Το φαινόμενο αυτό δεν περιορίστηκε φυσικά στην Κέρκυρα, είναι γενική η διαπίστωση πως η συνύπαρξη διαφόρων αξιωματούχων στην κορυφή της διοίκησης στις κτήσεις του θαλάσσιου κράτους επέφερε τέτοιου είδους διαφωνίες και συγκρούσεις αρμοδιοτήτων⁷⁵. Συνολικά, η επιδίωξη της μητρόπολης να αναζητεί σε όλη τη διάρκεια του 16ου αιώνα το καταλληλότερο σχήμα για τις κτήσεις στην Ανατολή, και συχνά να το μεταβάλλει, δημιούργησε αναπόφευκτα στην πράξη παρόμοια φαινόμενα. Στην περίπτωση της Κέρκυρας, ήδη από τις πρώτες σωζόμενες εκθέσεις μπορούμε να παρατηρήσουμε τα σπέρματα αυτής της υποβόσκουσας σύγκρουσης αρμοδιοτήτων, στην οποία βέβαια δεν υπάρχει μόνο το θεσμικό αλλά και το προσωπικό στοιχείο.

Η πρώτη σχετική αναφορά εντοπίζεται στην έκθεση του 1534, σύμφωνα με την οποία ο εκτάκτως διορισμένος *provisor generalis ex Corphoo* Giovanni Moro (1532-1534) ακολουθεί μια τακτική που παρατηρείται συχνά στα έγγραφα αυτά. Ενώ από τη μια προλογίζει με επαίνους τη συνεργασία του με τον απερχόμενο βάιλο Zuan Alvise Soranzo (1529-1532), εντούτοις στη συνέχεια στηλιτεύει την κακή κατάσταση του ταμείου, η διαχείριση του οποίου ανήκει, όπως αναφέρει, στον αξιωματούχο αυτό και τους δυο συμβούλους του. Απαριθμώντας στην αρχή τις προσπάθειες που έκανε για την ενίσχυση των οχυρώσεων και τις προτάσεις του για μελλοντικές ενέργειες, υποστήριξε πως δεν κατάφερε ποτέ να ολοκληρώσει τα έργα αυτά λόγω έλλειψης

⁷⁵ Τσικνάκης, *Εκθέσεις* (εισαγωγή) σ. XXX-XXXV.

χρημάτων από την τοπική *camera*, «per la summa stretezza nella qual hora la si attroua»⁷⁶. Επανέρχεται μάλιστα στο θέμα αυτό στο τέλος της έκθεσης, τονίζοντας περισσότερο από μια φορά πως το ταμείο δεν ανήκει στις αρμοδιότητές του και ότι εκείνος δεν είναι υποχρεωμένος να παραδώσει αναφορά για την κατάστασή του, χωρίς αυτό να τον εμποδίζει να εκθέσει τις δυσκολίες που προκύπτουν από αυτή την κατάσταση (αδυναμία να πληρωθούν ακόμη και τα τακτικά έξοδα, ελλιπέστατος εφοδιασμός του στόλου και της φρουράς σε γαλέτα και άλλα εφόδια). Προσθέτει επίσης πως επανειλημμένα έχει γράψει για το θέμα αυτό στη μητρόπολη, προφανώς μέσω της αλληλογραφίας των *dispracci* που τακτικά έστελναν οι αξιωματούχοι των κτήσεων, και καταλήγει πως έκανε το καθήκον του όσο ήταν δυνατόν υπό τις υφιστάμενες συνθήκες⁷⁷. Έκλεινε μάλιστα την έκθεση με μια δυσσείωνη εκτίμηση, και συνάμα προφητική όπως αποδείχτηκε, για τη δυνατότητα του φρουρίου να φιλοξενήσει τον πληθυσμό του *βούργου*: είναι κατηγορηματικός πως αυτή η δυνατότητα δεν υπάρχει και, σε περίπτωση πολέμου, «quelli poveri subditti sariano per necessità constretti o adherirsi alli voleri delli inimici, facendosi oppositi a Vostra Celsitudine, overo andar tutti in preda»⁷⁸. Μέσα από το απόσπασμα αυτό, διαφαίνεται πως η κυβέρνηση της Γαληνότατης γνώριζε προκαταβολικά ποια θα ήταν η μοίρα των κατοίκων σε τυχόν μελλοντική πολιορκία, προείχε όμως η αποτελεσματική άμυνα απέναντι στον οθωμανικό κίνδυνο.

Τα παραπάνω αποσπάσματα συμβάλλουν και στη συναγωγή κάποιων άλλων βασικών συμπερασμάτων: είναι προφανές καταρχήν πως οι οικονομικές και, κατά συνέπεια, οι στρατιωτικές δυσκολίες στις κτήσεις της Ανατολής, παρά τις παλαιότερες εκτιμήσεις πως αυτές ήταν αποτέλεσμα περισσότερο φαινομένων του 17ου αιώνα⁷⁹, είναι ήδη παρούσες στις αρχές του 16ου, ενδεχομένως και νωρίτερα. Αυτές οι δυσκολίες εξηγούν και το γεγονός ότι ο αξιωματούχος της παραπάνω έκθεσης προσπαθεί να καταδείξει πως δεν ευθύνεται ο ίδιος για την πλημμελή εφαρμογή των σχεδιασμένων έργων οχύρωσης, γεγονός που εξηγεί και τη συνεχή υπενθύμιση για την κακή κατάσταση του ταμείου. Ο Soranzo θεώρησε επίσης καθήκον του να αναφέρει κάθε τι που σχετίζεται με την κατάσταση που βρήκε στο νησί σε όλους τους διοικητικούς τομείς, διότι γνώριζε πως αυτό ζητούσαν από

⁷⁶ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ.ΙΙΙ, σ. 55.

⁷⁷ Ο.π., αρ.ΙΙΙ - σ. 58, «Ma havendomi ella tenuto deli 20 mesi senza un tornese, non ho potuto in tal negotio operar quanto io desiderava per beneficio de Vostra Serenita et per comodo delarmata soa».

⁷⁸ Ο.π., αρ.ΙΙΙ - σ. 59.

⁷⁹ Bacchion, *Il dominio veneto su Corfu*, σ. 123-130.

εκείνον τα ανώτατα διοικητικά όργανα της μητρόπολης. Οι αναφορές αυτές στην επίσημη έκθεσή του για την *camera*, τις προοπτικές ανεφοδιασμού των σιτηρών και άλλα ζητήματα διοικητικής μέριμνας, καταδεικνύει στην πράξη την αρχή της συλλογικής διοικητικής ευθύνης που εφαρμόζεται. Ένα άλλο ενισχυτικό στοιχείο αυτής της πρακτικής είναι ότι ο βάιλος Alvisè Soranzo, η θητεία του οποίου συνέπεσε για λίγους μήνες με τον συγκεκριμένο προνοητή, παραδίδει έκθεση αποκλειστικά για θέματα οχύρωσης, χωρίς να αναφερθεί καθόλου στην κατάσταση του ταμείου ή σε ζητήματα δικαστικής και διοικητικής ευθύνης, για τα οποία ήταν ο ίδιος υπεύθυνος⁸⁰.

Η πολιορκία του 1537 επιφέρει μικρές διοικητικές αλλαγές και δίνει ώθηση στην απόφαση να εντατικοποιηθούν τα έργα οχύρωσης. Παρά το γεγονός πως το αξίωμα του βαΐλου, ενδεχομένως και μετά τις νέες απώλειες εδαφών, αναβαθμίζεται στην ιεραρχία, επενδύόμενο τώρα και με τον τίτλο του *provveditor general*, εντούτοις η αυξανόμενη οικονομική και πολιτική σημασία του τόπου για τη βενετική άμυνα στην Ανατολή, επιβάλλει την εκ νέου αποστολή εκτάκτων αξιωματούχων. Είναι άλλωστε γενική η παραδοχή στη μητρόπολη της πραγματικότητας πως «ο βάιλος αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της διοίκησης μιας περιοχής με αυξανόμενη οικονομική και πολιτική σημασία»⁸¹. Κατά συνέπεια, άρχισαν φανερά να γίνονται σκέψεις για την αποστολή δεύτερου αξιωματούχου όχι ως έκτακτου πλέον, αλλά με τη μορφή του μόνιμου και θεσμοθετημένου.

Χαρακτηριστική για τις νέες αυτές σκέψεις που υπήρχαν στους κόλπους της μητροπολιτικής διοίκησης είναι η έκθεση του 1553, που συντάχθηκε από τον *baylus et provisor general* Donato Malipiero, η πρώτη που σώζεται χρονικά από βάιλο με τον αναβαθμισμένο τίτλο. Οι προτάσεις που κατέθεσε γραπτώς καταδεικνύουν πως το θέμα είχε πιθανότατα συζητηθεί εκτενώς, τόσο για τις αυξανόμενες απαιτήσεις που είχαν ανακύψει όσο και για τη σύγκυση που προκλήθηκε λόγω της συχνής αποστολής εκτάκτως απεσταλμένων αξιωματούχων. Πιο συγκεκριμένα, ο Malipiero πρότεινε για τη λύση των προβλημάτων αυτών το διορισμό ενός μόνιμου *καπιτάνου*, «perchè e impossibile chel baylo solo possi suplir a tutte le cose»⁸². Στην επιχειρηματολογία του, ο βάιλος αυτός απαρίθμησε όλα τα προβλήματα αλλά και τις πιθανές λύσεις και διευθετήσεις αρμοδιοτήτων που θα μπορούσαν να προκριθούν: α) αντί για τους

⁸⁰ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ II, σ. 50-51.

⁸¹ Ο.π. (εισαγωγή), σ. 18.

⁸² Ο.π., αρ. VI, σ. 98.

έκτακτους αξιωματούχους, που λάμβαναν μισθό περίπου 130 δουκάτα το μήνα, θα μπορούσε να αποστέλλεται ένας καπιτάνος μόνιμος, που να είναι υπεύθυνος για την επίβλεψη του κάστρου και την τροφοδοσία του στρατεύματος, καθώς ο βάιλος δεν μπορούσε να ασχοληθεί με αυτά τα ζητήματα, λόγω των δικαστικών αρμοδιοτήτων αλλά και της γενικότερης φροντίδας που έπρεπε να δείχνει για τον πληθυσμό του νησιού, β) για το μισθό του νέου αξιωματούχου προϋπολόγισε 800 δουκάτα το χρόνο και υποστήριξε πως η μητρόπολη δεν θα έπρεπε να διστάσει να προβεί σε αυτή τη δαπάνη, διότι θα ήταν μεγάλη η ωφέλεια για την αρτιότερη επίβλεψη του φρουρίου και της στρατιωτικής επιμελητείας, γ) παράλληλα, για τη μείωση των εξόδων, πρότεινε την κατάργηση του αξιώματος του *capitano del borgo*, αφού εκείνος ως κύρια αρμοδιότητα είχε την επίβλεψη των αλυκών, καθήκον στο οποίο μπορούσε να τον αντικαταστήσει η υπάρχουσα γραφειοκρατική δομή, δ) η ύπαρξη δυο αξιωματούχων, σε ένα τόπο μακρινό όπως η Κέρκυρα, θα είχε ως αποτέλεσμα να μην υπάρχει ο κίνδυνος να μείνει η διοίκηση ακέφαλη σε περίπτωση θανάτου του ενός, κάτι που είχε συμβεί στο παρελθόν, ε) εφόσον οι απεσταλμένοι αξιωματούχοι αυξηθούν σε δυο, θα μπορούσε τώρα ο βάιλος να μετοικίσει στο *βούργο*, γεγονός που θα του δώσει τη δυνατότητα να τον επιβλέπει καλύτερα και να αποτρέπει τις πολλές παράνομες πράξεις που λαμβάνουν χώρα στον τόπο αυτό, ο οποίος ήταν ατείχιστος και σε απόσταση από το κάστρο, στ) το δεύτερο αξιωματούχο δεν θα χρειαζόταν να συνοδεύουν επιπλέον μέλη της κατώτερης υπαλληλίας (*un cavalier basteria*), καθώς όσοι βρίσκονται στο νησί υπό τον βάιλο ήδη επαρκούν, ζ) στη θέση του υπευθύνου της καγκελαρίας (*cancelier*) μπορούσε να ορισθεί ένας *segretario*, μια αλλαγή που, κατά τον Malipiero, θα επέφερε μεγάλη βελτίωση στην αποτελεσματικότερη άσκηση της διοίκησης⁸³.

Την ίδια χρονική περίοδο, κατατέθηκε στο Μεγάλο Συμβούλιο από τη Σύγκλητο μια πρόταση για τα διοικητικά ζητήματα της Κέρκυρας που παρουσίαζε αρκετές ομοιότητες με τις προτάσεις του Malipiero. Πιο συγκεκριμένα, η Σύγκλητος αποδεχόταν την ανάγκη να υπηρετούν δυο αξιωματούχοι, με την προϋπόθεση όμως ότι ο βάιλος θα έχανε τον τίτλο του *provveditore* και θα λάμβανε τον τίτλο του *capitano*, με συνεπακόλουθη μείωση μισθού από τα 100 στα 80 δουκάτα, ενώ θα διοριζόταν ξεχωριστός «γενικός προνοητής»⁸⁴. Η απόφαση του Μεγάλου Συμβουλίου

⁸³ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. VI, σ. 98-9.

⁸⁴ Ο.π., (εισαγωγή) σ. 18-19 (για την πρόταση της Γερουσίας: ASV, *Senato Mar*, reg. 32, φ. 80r).

να κάνει δεκτό μόνο το δεύτερο σκέλος της πρότασης καταδεικνύει πως υπήρχε απροθυμία από την πλειοψηφία των πατρικίων να αποδεχτούν τον περιορισμό των εξουσιών του βαΐλου, πιθανότατα επειδή θεωρούσαν πως αυτό θα είχε ως συνέπεια τον υποβιβασμό του αξιώματος και τη συνακόλουθη μείωση του μισθού του κατόχου του. Ανάλογες προτάσεις της Γερουσίας που αφορούσαν αξιώματα συναντούσαν πάντα αντίδραση και δεν είναι λίγες οι φορές που απορρίπτονταν ή γινόταν αποδεκτές μόνο μερικώς από το Μεγάλο Συμβούλιο, καθώς αυτό αποτελούνταν στην πλειοψηφία του από πατρικίους που εξαρτώνταν οικονομικά από τα αξιώματα αυτά⁸⁵. Η αποκλίνουσα αυτή θέση μεταξύ Συγκλήτου και Μεγάλου Συμβουλίου για ζητήματα αξιωμάτων εμφανίστηκε καθόλη τη διάρκεια του 16ου αιώνα, και υπέκρυπτε ένα ευρύτερο ανταγωνισμό μεταξύ μιας μειοψηφίας ισχυρών πατρικίων και μιας πλειοψηφίας που χρησιμοποιούσε το Μεγάλο Συμβούλιο ως πολιτικό όπλο. Αυτή η αντιπαράθεση είχε ως αποτέλεσμα, σε πολλές περιπτώσεις, τη μερική υιοθέτηση προτάσεων, το συμβιβασμό και την προσωρινότητα των λύσεων σε πολλά ζητήματα διοικητικής οργάνωσης τόσο στη μητρόπολη όσο και στη διοίκηση των κτήσεων⁸⁶. Το αποτέλεσμα, στην περίπτωση της Κέρκυρας, ήταν πως, παρά τις σχετικές προτάσεις και επιθυμίες της Γερουσίας, για αρκετά χρόνια ακόμη διορίζονταν αξιωματούχοι με όμοιους τίτλους και επικαλυπτόμενες αρμοδιότητες. Ενδεικτικό της κατάστασης είναι πως, από το 1552 που καταγράφηκε η πρώτη πρόταση για το ζήτημα και μέχρι το 1574 που αποσαφηνίστηκε η ονοματολογία των δυο αξιωμάτων, υπηρέτησαν στο νησί της Κέρκυρας δώδεκα *βαΐλοι και γενικοί προνοητές* και πέντε (*γενικοί*) *προνοητές*⁸⁷. Ευνόητο είναι κατά συνέπεια πως η κατάσταση αυτή δημιούργησε πολλά προβλήματα στην άσκηση του διοικητικού έργου, τόσο αναφορικά με την πορεία των υλοποιήσεων των οχυρώσεων του νησιού όσο και σε άλλους τομείς. Παρά το γεγονός πως καταφαίνεται μια προσπάθεια στις επίσημες εκθέσεις να μετριαστεί ο βαθμός αυτής της διαμάχης, κάτι τέτοιο δεν ήταν πάντα εύκολο και ο κατά περίπτωση χαρακτήρας των αξιωματούχων όξυνε πολλές

⁸⁵ Robert Finley, *Politics in Renaissance Venice*, Rutgers University Press, New Brunswick & New Jersey 1980, σ. 75: «Divisions between rich and poor run through the Great Council. Priuli estimates that three-fourths of the patricians could be classed as “poor”, that is dependent on offices for a livelihood».

⁸⁶ Finley, *Politics in Renaissance Venice*, σ. 288: «Because of the nature of the ruling class, the Republic was founded on a politics of compromise, conciliation and consensus»· O’ Conell, *Men of Empire*, σ. 12: «The core argument of this study is that the Venetian state relied on negotiations conducted through patronage, family connections and the judicial system to bridge the gap of geographic separation».

⁸⁷ Παγκράτης, *Εκθέσεις (πίνακας αξιωματούχων)*, σ. 452.

φορές την ένταση, με αποτέλεσμα αυτή να καταγράφεται με ζωνφό τρόπο στα γραπτά κείμενα.

Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα μιας τέτοιας περίπτωσης είναι η έκθεση που κατέθεσε το 1559 ο *proveditor* Marchio Michiel, η οποία βρίθει περιστατικών αναφορικά με τις προβληματικές σχέσεις που είχε με τον βάιλο ή βάλιους, κατά τη διάρκεια της παρουσίας του στο νησί. Είναι τόσα πολλά τα σχετικά αποσπάσματα μέσα στο κείμενο, ώστε να μην καθίσταται ξεκάθαρο ποιο ακριβώς πρόσωπο αφορά η εκάστοτε διαφωνία, πιθανώς όμως οι περισσότερες από αυτές αναφέρονται στον Bernardo Sagredo (1557-1559), με τον οποίο ο Michiel συνέπεσε στο μεγαλύτερο μέρος της θητείας του, και όχι στο διάδοχό του Francesco Duodo (1559-1561)⁸⁸. Το μέγεθος της έκθεσής του είναι αρκετά μεγάλο, γεγονός που ενδεχομένως να καταδεικνύει μια προσπάθεια από μέρος του συγκεκριμένου αξιωματούχου να παρουσιάσει εκτενώς το έργο του και να απολογηθεί για τη διαμάχη αυτή που πιθανότατα θα είχε ήδη γίνει γνωστή στα όργανα της μητρόπολης.

Ήδη από την εισαγωγή, ο Michiel υποστήριξε πως έκανε ό,τι ήταν δυνατόν τόσο για τη βελτίωση της αμυντικής ικανότητας του φρουρίου, όσο και για την ασφάλεια των κατοίκων του *βούργου*, συνάντησε όμως στο έργο του «*molti travagli et disturbi contra tutte le ragion del mondo*», ενώ στη συνέχεια ακολούθησε, αναφορικά με το ταμείο, μια παρόμοια με τον προαναφερθέντα Giovanni Moro τακτική. Ενώ δηλαδή και εκείνος τόνιζε προκαταβολικά πως το θέμα αυτό δεν εμπίπτει στις αρμοδιότητές του, εντούτοις δεν παρέλειψε να επιστήσει την προσοχή της μητρόπολης στην κακή κατάσταση που βρίσκεται η *camera*, πρώτον γιατί η εναλλαγή των δυο συμβούλων στην διαχείριση είχε ως συνέπεια τα χρέη να μην εισπράττονται ποτέ και δεύτερον γιατί ο βάιλος δεν επέτρεπε στο σύμβουλο Alvise Zorzi να υιοθετήσει μέτρα που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην είσπραξη των χρεών⁸⁹. Σχεδόν αμέσως μετά, αναφέρθηκε στη διχογνωμία αναφορικά με το ζήτημα του νοσοκομείου για τους κωπηλάτες του στόλου⁹⁰ και την ανάγκη κατεδάφισής του. Υποστήριξε πως ενώ εκείνος, μετά από επιτόπια έρευνα, έκρινε πως αυτό δεν θα χρειαζόταν να γκρεμιστεί, πολλοί είχαν αντίθετη γνώμη, ανάμεσά τους και ο βάιλος,

⁸⁸ Παγκράτης, *Εκθέσεις* (εισαγωγή), σ. 16 και 20, όπου υποστηρίζει πως αναφέρεται στον *Francesco Duodo*.

⁸⁹ Ο.π., αριθμ. VII, σ. 105-6.

⁹⁰ Κωνσταντινίδου, *Νοσοκομειακή περίθαλψη στη βενετική Κέρκυρα*, σ. 61.

και αντιστάθηκαν σθεναρά σε αυτή την άποψη⁹¹. Ακολούθως ζήτησε από τα όργανα της μητρόπολης να συνεχιστούν τα έργα όπως τα σχεδίασε εκείνος και να μην προχωρήσει η κατεδάφιση, όπως και είναι πιθανότερο πως έγινε. Το κύριο όμως θέμα της έκθεσης είναι τα προβλήματα που είχε ο Michiel με το βάλιο, όταν συνειδητοποίησε ότι ο δεύτερος αποφάσισε να συνεχίσει τα έργα στις οχυρώσεις των Καστράδων (*Castrade*) και των Σφαγείων (*Beccaria*) με τρόπο διαφορετικό από τις οδηγίες της ανώτερης διοίκησης. Πρότεινε μάλιστα να σταλούν επί τόπου μηχανικοί από την μητρόπολη ώστε να εκτιμήσουν με ποιο τρόπο θα πρέπει να συνεχιστούν οι εργασίες⁹². Στη συνέχεια πρόσθεσε πως, ενώ είχε ξεκινήσει κάποια έργα στο τείχος απέναντι από το όρος *San Sidro*, ο βάλιος διέταξε τους εργάτες να σταματήσουν τις εργασίες χωρίς να έρθει σε συνεννόηση μαζί του και πως απέφυγε να του αντιπαρατεθεί ώστε να μην δημιουργηθεί ένταση. Το αποτέλεσμα ήταν, κατά τον Michiel, τα σχεδιαζόμενα έργα στο μέρος αυτό να μείνουν ανολοκλήρωτα⁹³. Στο σχετιζόμενο απόσπασμα για τον τειχισμό της νότιας πλευρά του νέου φρουρίου, ο προνοητής αναφέρει ως ημερομηνία αποστολής της αναφοράς του την 6η Αυγούστου 1558⁹⁴, ημερομηνία που δεν μπορεί να αναφέρεται στον Duodo, που ήρθε στο νησί το 1559, αλλά στον προκάτοχό του Bernardo Sagredo (1557-1559).

Όποιον από τους δυο βάλιους και να αφορούσαν, οι διαφωνίες αυτές δεν περιορίστηκαν σε θέματα οχυρώσεων, αλλά επεκτάθηκαν σε ένα ευρύ πλέγμα διοικητικών ζητημάτων: αν έπρεπε να δοθούν κάποια χρήματα που έστειλε η μητρόπολη ως βοήθημα σε αγρότες προκειμένου να αγοράσουν τη σπορά, αν έπρεπε να μειωθούν οι υψηλοί μισθοί στη διοίκηση προκειμένου να εξοικονομηθούν χρήματα για σαράντα πυροβολητές⁹⁵, ποιος από τους αξιωματικούς της φρουράς θα έπρεπε να προβιβαστεί σε διοικητή του πυροβολικού, ακόμη και αν θα έπρεπε να χαιρετήσουν με κανονιοβολισμό την τουρκική αρμάδα ή όχι⁹⁶. Από τη διαμάχη αυτή

⁹¹ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. VII, σ. 107: «...l'hospital dei galeoti che non andera in ruina...havendo havuto in questo molti contrarii» (το νοσοκομείο, όπως φαίνεται από τις πηγές, μάλλον ήταν ένα πρόχειρο οίκημα).

⁹² Ο.π., αρ. VII, σ. 108-109.

⁹³ Ο.π., αρ. VII, σ. 116.

⁹⁴ Ο.π., αρ. VII, σ. 117 (στη βενετική αρχαική σειρά των *dispacci* δεν σώζεται επιστολή της 6ης Αυγούστου, σώζονται όμως δυο επιστολές από τον Michiel την ίδια περίοδο (με ημερομηνίες 26 Ιουλίου και 22 Αυγούστου 1558), στις οποίες αναφέρεται σε κάποιες διχογνωμίες που είχε με τον βάλιο σχετικά με την υλοποίηση των έργων οχύρωσης).

⁹⁵ Ο.π., αρ. VII, σ. 120.

⁹⁶ Ο.π., αρ. VII, σ. 122-123.

δεν έλειψαν ούτε τα καθήκοντα του *capitano del borgo* Zuan Corner⁹⁷, ενώ ακόμη και για την αντικατάσταση του επικεφαλής της φρουράς της Πάργας υπήρξε διαφωνία μεταξύ των δυο αξιωματούχων⁹⁸. Συνοψίζοντας, ανεξαρτήτως προσωπικών επιλογών ή αντιπαραθέσεων, η έκθεση αυτή είναι η καλύτερη μαρτυρία για τα προβλήματα αρμοδιοτήτων που μπορούσαν να ανακύψουν στη διοίκηση μιας βενετικής κτήσης του 16ου αιώνα μεταξύ μόνιμου και εκτάκτου αξιωματούχου και πόσο δύσκολο ήταν πολλές φορές αυτά να ξεπεραστούν. Η εκπόνηση και υλοποίηση ενός οχυρωματικού σχεδίου, που πρακτικά σήμαινε την πλήρη μεταμόρφωση του αστικού τοπίου, η ύπαρξη ενός αείχιστου *βούργου* και οι συνακόλουθες ευθύνες που το αφορούσαν, τα ηπειρωτικά εξαρτήματα και ο τρόπος που εκείνα θα διοικούνταν από κοινού, αλλά και πολλά άλλα ευρύτερης σημασίας ζητήματα, όπως η διατροφή του πληθυσμού και οι σχέσεις με την απέναντι οθωμανική διοίκηση, όλα συνέβαλαν ώστε να υπάρχει πάντοτε το ενδεχόμενο μιας συγκρουσιακής σχέσης μεταξύ των δυο αξιωματούχων. Ο σπουδαιότερος λόγος όμως για την ύπαρξη τέτοιων φαινομένων είναι πως ακόμη και η ίδια η μητρόπολη δεν φαίνεται να είχε αποσαφηνίσει ποιες ακριβώς ήταν οι αρμοδιότητες των μόνιμων και ποιες των έκτακτων αξιωματούχων. Ενδεχομένως το θέμα να έμενε σκόπιμα ως ένα βαθμό ανοικτό, όσο τα δυο σημαντικότερα όργανα του βενετικού κράτους, η Σύγκλητος και το Μεγάλο Συμβούλιο, διαπραγματεύονταν για την οριστική διευθέτηση του ζητήματος.

Η πολεμική περιπέτεια των ετών 1570-1573 και η εκ νέου πολιορκία, καταστροφή και ο εξανδραποδισμός του νησιού φαίνεται πως έδωσαν ώθηση ώστε αυτή η διαπραγμάτευση να φτάσει στο τέλος της το 1574 και να καταλήξει στην παγίωση της ονοματολογίας των δυο αξιωματούχων που αποστέλλονταν στην ανώτερη διοίκηση της Κέρκυρας: ο ένας θα ονομαζόταν προνοητής-καπιτάνος (*proveditore e capitano*) – καθώς το αξίωμα του καπιτάνου του βούργου καταργούνταν –, ενώ ο άλλος απλώς *βάιλος*. Ο πρώτος θα είχε αρμοδιότητες σχετικές με τις εργασίες των οχυρώσεων, την οργάνωση της στρατιωτικής επιμελητείας, της διαχείρισης των αλυκών αλλά και του δημόσιου ταμείου κατά κύριο λόγο, ενώ ο δεύτερος, με περιορισμένη την εξουσία του, θα μετοίκιζε στο κέντρο της νέας οχυρωμένης πόλης με κυριότερες αρμοδιότητες την εκδίκαση αστικών υποθέσεων

⁹⁷ Ο.π., αρ. VII, σ. 126-127.

⁹⁸ Ο.π., αρ. VII, σ. 129.

και την προεδρία των συνεδριάσεων του Συμβουλίου της Κοινότητας⁹⁹. Ο νέος αξιωματούχος κατέστη υπεύθυνος και για ένα από τα τέσσερα βαϊλίκια, αυτό της Μέσης – εκείνα του (Αρ)γύρου και της Λευκίμμης θα ανήκαν στο βάιλο, ενώ εκείνο του Όρους στην αρμοδιότητα της Κοινότητας¹⁰⁰. Στον καταμερισμό των αρμοδιοτήτων τόσο εντός του αστικού χώρου, όσο και σε εκείνον της υπαίθρου, παρατηρείται πως η βενετική διοίκηση για μια ακόμη φορά προέκρινε την επιλογή της κατανομής των αρμοδιοτήτων και δεν φαίνεται να επέλεξε τη δημιουργία ενός νέου τύπου αξιωματούχου που θα τοποθετούνταν στην κορυφή της πυραμίδας ως επικεφαλής όλων των Βενετών αξιωματούχων του νησιού. Οι λόγοι για μια τέτοια απόφαση ήταν πολλοί, με κυριότερο την παραδοσιακή τακτική της Γαληνότατης να μην παραχωρεί τέτοιου είδους υπερεξουσίες σε ένα αξιωματούχο, παρά μόνο σε έκτακτες περιστάσεις, όπως ένας πόλεμος ή μια εξέγερση, αλλά και η συντηρητική στάση των πιο αδύναμων πολιτικά πατρικίων απέναντι σε δραστικές αλλαγές. Η απόφαση αυτή εξάλλου, όπως θα καταδειχτεί παρακάτω, παρά τη θέσπιση του δεύτερου αξιωματούχου, δεν φαίνεται να έλυσε οριστικά τα προβλήματα διευθέτησης των αρμοδιοτήτων για το άμεσο μέλλον.

*Το νέο διοικητικό σχήμα μέσα από τις εκθέσεις των δυο πρώτων αξιωματούχων,
βαΐλου και προνοητή-καπιτάνου (1574-1576)*

Είναι σημαντικό για την έρευνα το γεγονός ότι σώζονται οι εκθέσεις των δυο πρώτων αξιωματούχων που υπηρέτησαν στο νησί με βάση το νέο διοικητικό σχήμα, καθώς μέσα από αυτές μπορεί να διαπιστωθεί πώς αντιλήφθηκαν οι ίδιοι τη νέα διοικητική κατάσταση και τις διευθετήσεις που έλαβαν χώρα. Ένα πρώτο συμπέρασμα είναι πως εκείνοι, παρά τη δηλωμένη υπακοή τους στις επιταγές της βενετικής διοίκησης, ούτε σύμφωνοι ήταν με τη διευθέτηση αυτή ούτε φαίνεται να τη θεώρησαν ως οριστική, περισσότερο μάλλον έκριναν πως είχε ένα προσωρινό χαρακτήρα. Κατά συνέπεια, η διευθέτηση αυτή δεν φαίνεται να έθεσε οριστικό τέλος στην ασάφεια των καθηκόντων, αντίθετα είναι περισσότερο η πολιτική πρακτική και ο οριστικός περιττειχισμός του *βούργου* που συνέβαλαν στην παγίωση των αρμοδιοτήτων τους.

⁹⁹ Ο.π., εισαγωγή, σ. 15 (υποσημ. 5) και 35.

¹⁰⁰ Ερμάνος Λούντζης, *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφως, Αθήνα, 1856, σ. 174.

Ξεκινώντας από την έκθεση του βαΐλου Zuan Mocenigo (1574-1576), εκείνος στην εισαγωγή δηλώνει ενήμερος για τις νέες αποφάσεις της μητρόπολης που έχουν ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των αρμοδιοτήτων του και πως τα ζητήματα που αφορούν την οχύρωση του νησιού βρίσκονται πλέον στο χώρο ευθύνης του νέου αξιωματούχου¹⁰¹. Εντούτοις, συνεχίζει μέσα στην έκθεση να προτείνει αλλαγές στο διοικητικό σύστημα, εκφράζοντας έτσι ουσιαστικά και τη διαφωνία του για τη διευθέτηση που έλαβε χώρα. Κατά συνέπεια, μετά από μια σύντομη αναφορά στην κατάσταση του δημόσιου ταμείου και της πολιτοφυλακής, ο βάιλος αυτός δήλωσε πως επιθυμεί να διατυπώσει «*quattro parole intorno a quel governo*»¹⁰². Πιο συγκεκριμένα, ο Mocenigo υποστήριζε πως ο νέος αξιωματούχος, τη χρονική περίοδο από τον Μάιο μέχρι τον Σεπτέμβριο, απουσίαζε συνεχώς από το φρούριο προκειμένου να επιβλέπει τις αλυκές, για το λόγο ότι ορίστηκε ως υπεύθυνος για εκείνες μετά την κατάργηση του αξιώματος του *capitano del borgo*. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο ένας από τους δυο συμβούλους να μετακινείται από το βούργο στο φρούριο ώστε να τον αντικαθιστά, κάτι που δεν ήταν πάντα εύκολο λόγω των καιρικών συνθηκών. Δεδομένου ότι ο έτερος σύμβουλος έπρεπε να επιβλέπει τις πληρωμές στο ταμείο, η κατάσταση αυτή έχει ως συνέπεια ο βάιλος να μένει μόνος στην εκδίκαση των υποθέσεων στο δικαστήριο και να εμποδίζεται έτσι η ομαλή διεξαγωγή τους. Πρόσθεσε μάλιστα πως με δυσκολία απέτρεψε την Κοινότητα από την αποστολή πρεσβείας για το θέμα, υποσχόμενος πως θα θέσει το πρόβλημα στη μητρόπολη¹⁰³. Για τη διευθέτηση του ζητήματος πρότεινε να δημιουργηθεί ένα νέο αξίωμα, αυτό του *camerlego e capitano della cittadella*, με μισθό 25 δουκάτων το μήνα, ενώ οι σύμβουλοι, που δεν θα έχουν πλέον τα καθήκοντα του ταμείου, να αφοσιωθούν στην άσκηση της δικαιοσύνης μαζί με το βάιλο και να λαμβάνουν ως αποζημίωση 1,5 μόδιο αλατιού κάθε χρόνο, ποσότητα που, όπως υποστήριζε, δεν θα επιβαρύνει οικονομικά το ταμείο, αφού έτσι και αλλιώς πολλές φορές αυτή μένει απύλητη «λόγω απουσίας πλεούμενων»¹⁰⁴. Ο συγκεκριμένος αξιωματούχος μάλιστα δεν ολοκλήρωσε στο σημείο αυτό τις κριτικές παρεμβάσεις του, αλλά πρόσθεσε πως επιθυμούσε να αναφερθεί και στο ζήτημα των οχυρώσεων, παρόλο που τόνιζε ξανά

¹⁰¹ Ο.π., αρ. IX, σ. 147: «...del reggimento mio di bailo di Corfu, il qual sicome e stato molto diferente d'autorita dalli clarissimi precessori /miei/...Ma questo carico ho lasciato al clarissimo miser Fabio da Canal, il qual havendo havuto quell governo particular...».

¹⁰² Ο.π., αρ. IX, σ. 155.

¹⁰³ Ο.π., αρ. IX, σ. 155-156.

¹⁰⁴ Ο.π., αρ. IX, σ. 156-157.

πως δεν είναι της αρμοδιότητάς του μετά τη διοικητική αλλαγή¹⁰⁵. Συγκεκριμένα, πρότεινε τη μετακίνηση του λατινικού καθεδρικού ναού από το φρούριο στο *βούργο*, μια πρόταση που επανειλημμένα έχει κατατεθεί από αξιωματούχους στις εκθέσεις της περιόδου αυτής, καθώς τρόπους για τον περιορισμό των εξόδων ώστε να εξοικονομηθούν πόροι για τα έργα των οχυρώσεων. Κλείνοντας την παρέμβαση αυτή, ανέφερε πως δεν κούρασε με τις προτάσεις του αυτές τον προνοητή-καπιτάνο, θεωρώντας πως εκείνος ήταν πολύ απασχολημένος για να το κάνει («havuti tanti carichi de importantia, è benissimo conosciuto il valor suo»)¹⁰⁶.

Επιφυλάξεις εκφράστηκαν και από το νέο *proveditor e capitano* Fabio Da Canal (1574-1576), κυριότερα για τα σχέδια οχύρωσης του *βούργου* που είχαν ξεκινήσει, και κατ' επέκταση για τη νέα διοικητική διευθέτηση που στηριζόταν ακριβώς στην συλλογιστική ότι ο βάιλος θα μεταφερόταν σε μια περιοχή που θα ήταν τώρα ασφαλής για εκείνον και τους συμβούλους του. Στην κεφαλίδα της έκθεσης αναγράφεται ο νέος τίτλος, όπως αυτός ορίστηκε από τις πρόσφατες αποφάσεις της μητρόπολης¹⁰⁷, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της αναφέρεται στα έργα που εκτελέστηκαν κατά τη διάρκεια της θητείας του για τη βελτίωση των οχυρώσεων, καθήκον που άλλωστε αποτελεί πια και την κυριότερη αρμοδιότητα του αξιωματούχου αυτού. Αφού έκρινε και ο Da Canal αναγκαία τη μετακίνηση του λατινικού καθεδρικού ναού στο *βούργο*, γεγονός που θα εξοικονομούσε, όπως λέει, πολύτιμο αποθηκευτικό χώρο, εξέφρασε την κάθετη διαφωνία του με το συνολικό τειχισμό του αστικού ιστού, θεωρώντας πως αυτό θα προκαλέσει την εκ νέου στρατιωτική επέμβαση των Οθωμανών (προέβη μάλιστα σε μια αρνητική αξιολόγηση της αντίστασης των ντόπιων κατοίκων στον πρόσφατο πόλεμο). Απέδωσε επίσης ευθύνες στην Κοινότητα για τα πολλά ανείσπρακτα χρέη του ταμείου και τη γενικότερη κακή κατάσταση που αυτό βρίσκεται. Επισήμανε επίσης πως υπάρχει πρόβλημα μεταφοράς του αλατιού και πρότεινε και εκείνος την ανάγκη θέσπισης ενός νέου αξιωματούχου (*scrivano in vita*) αλλά και την ανάγκη να στέλνονται πλοία για την εκφόρτωση της παραγωγής. Κατέληξε με την επισήμανση πως, παρά τις αντιρρήσεις του, προσυπέγραψε τα

¹⁰⁵ Ο.π., αρ. IX, σ. 157: «seben nel principio del mio ragionamento ho detto alla Serenita Vostra che non e carico mio di parlar alcune cose della fortezza».

¹⁰⁶ Ο.π., αρ. IX, σ. 157-158.

¹⁰⁷ Ο.π., αρ. X, σ. 163: «ritornato da proveditor et capitano di Corfu».

σχέδια του μηχανικού Ferrante Vitelli, υπακούοντας με αυτό τον τρόπο στις επιθυμίες της μητρόπολης¹⁰⁸.

Συνοψίζοντας, και συγκρίνοντας τις δυο αναφορές, τις πρώτες μετά τη νέα διοικητική αναδιοργάνωση, είναι εύκολα ανιχνεύσιμη καταρχήν μια διαφωνία που υπάρχει ως προς τη διευθέτηση των αρμοδιοτήτων, χωρίς βέβαια τα κίνητρα και οι απόψεις να συμπίπτουν. Ενώ ο βάιλος Zuan Mocenigo προβληματιζόταν περισσότερο για την αποτελεσματική λειτουργία του σχήματος και των αρμοδιοτήτων, ο *pronveditore e capitano* Fabio da Canal έθεσε ουσιαστικότερους προβληματισμούς, αμφισβητώντας ακόμα και την απόφαση να οχυρωθεί το *βούργο*. Κάτι τέτοιο πρακτικά σήμαινε και επιφυλάξεις για το νέο διοικητικό σχήμα που όριζε ότι ο βάιλος θα κατοικούσε και θα ασκούσε τα καθήκοντά του σε ένα οχυρωμένο χώρο. Είναι μάλιστα αυτό ένα από τα παράδοξα της νέας διοικητικής σύνθεσης, ένα φαινόμενο όχι σπάνιο για τα βενετικά πολιτικά πράγματα, να διορίζεται υπεύθυνος αξιωματούχος για τις οχυρώσεις ένας πατρίκιος που διαφωνεί με την πραγματοποίηση του έργου. Αντίθετα, είναι ο βάιλος που εξιστορεί τις διαπραγματεύσεις του με την Κοινότητα για την προσφορά ημερομισθίων εκ μέρους της δεύτερης προκειμένου το έργο αυτό να πραγματοποιηθεί¹⁰⁹.

Οι έγγραφες αυτές διαφωνίες ανέδειξαν πως υπήρχε έντονος προβληματισμός στους κόλπους των πατρικίων για τη σκοπιμότητα ενός τόσο δαπανηρού έργου, όπως ο περιτειχισμός του αστικού ιστού στο νησί της Κέρκυρας, και ότι αυτός τελικά πραγματοποιήθηκε χωρίς να υπάρχει ομοφωνία στις τάξεις των αξιωματούχων που υπηρέτησαν στο νησί. Αλλά και η κριτική του βαΐλου Mocenigo στο ζήτημα των αρμοδιοτήτων κατέδειξαν πως αυτή η διευθέτηση δεν έγινε αντιληπτή ως οριστική, αλλά περισσότερο ως μια συμβιβαστική λύση που επέβαλλε η αναγκαιότητα. Αυτή δεν ήταν άλλη από το να εγκατασταθεί ένας ανώτερος αξιωματούχος εντός του αστικού ιστού, προκειμένου να επιβλέπει την τάξη σε ένα χώρο, όπου ο πληθυσμός είχε αυξηθεί τις τελευταίες δεκαετίες και υπήρχε η ανάγκη περιφρούρησης της πίστης του στη βενετική εξουσία. Τα νέα τείχη που θα περιέκλειαν τον αστικό ιστό δεν αποτελούσαν μόνο προϊόν αμυντικής θωράκισης αλλά και πολιτικού σχεδιασμού, καθώς μέσα σε αυτά θα εγκαθίστανται πλέον κάτοικοι που η πίστη τους στη βενετική

¹⁰⁸ Ό.π., αρ. X, σ. 167 (καθεδρικός), σ. 169-71 (τείχισμα *βούργου*), σ. 174 (Αγγελόκαστρο - Πάργα), σ. 175 (ταμείο), σ. 176 (αλυκές), σ. 178 (πειρατεία), σ. 179-180 (διαφωνίες αναφορικά με τις οχυρώσεις).

¹⁰⁹ Ό.π., αρ. IX, σ. 149-154.

εξουσία δεν θα ήταν υπό αίρεση, εφόσον θα τους προσφερόταν η στρατιωτική ασφάλεια. Ήταν αναγκαίο κατά συνέπεια να εξασφαλιστεί ότι ο χώρος, στον οποίο θα μετακόμιζε ο βάιλος και θα ασκούσε τα καθήκοντά του, θα ήταν ασφαλής για ένα Βενετό αξιωματούχο και δεν θα κινδύνευε από εσωτερικές απειλές.

*To reggimento του νησιού στο τελευταίο τέταρτο του 16ου αιώνα:
η μεταφορά της έδρας του βαΐλου στην οχυρωμένη πόλη*

Μέσα από τις δυο πρώτες εκθέσεις των αξιωματούχων μετά τη διοικητική αλλαγή, διαπιστώθηκε πώς ο βάιλος Mocenigo από τη μια ανέλαβε το έργο διαπραγμάτευσης των ημερομισθίων με την Κοινότητα και πως από την άλλη ο νέος *provveditore e capitano* Da Canal υπέγραψε τα έργα του τειχισμού του βούργου, παρά τις προσωπικές διαφωνίες του με την υλοποίηση του έργου. Η τάση αυτή για εφαπτόμενες αρμοδιότητες και για αλληλοσυμπλήρωση καθηκόντων θα συνεχιστεί για κάποιο ακόμη διάστημα στο τελευταίο τέταρτο του 16ου αιώνα. Παρόμοια φαινόμενα παρατηρούνται και σε δυο άλλες σωζόμενες εκθέσεις αξιωματούχων που συνυπηρέτησαν στο νησί το 1582, αυτές του *proveditor e capitano* Ferigo Nani και του βαΐλου Agostino Moro. Σε αυτές γίνεται κοινή αναφορά σε προβλήματα του νησιού (ζητήματα αγροτικής καλλιέργειας, κατάσταση δημόσιου ταμείου, σιταποθήκη, διαφθορά των αξιωματούχων της Κοινότητας, εφοδιασμός φρουρίων με τρόφιμα και πολεμοφόδια)¹¹⁰, ενώ επιπλέον ο Nani επαινεί, κατά τα ειωθότα, τον Agostino Moro για τον τρόπο άσκησης των καθηκόντων του¹¹¹.

Συνοπτικά, τα στοιχεία που παρέχουν οι πηγές καθιστούν βάσιμη την υπόθεση πως σε όλη τη διάρκεια του 16ου αιώνα, τόσο στην πρώτη περίοδο των έκτακτων αξιωματούχων όσο και μετά το 1574, η μητροπολιτική διοίκηση δεν προέκρινε ποτέ κάποιον από τους δυο αξιωματούχους ως ανώτερο ιεραρχικά. Είναι γεγονός βέβαια πως, με τη μετακίνησή του βαΐλου από την ακρόπολη στο αστικό κέντρο, οι αρμοδιότητες του μοιραία περιορίζονται, εφόσον μοιραζόταν πια την κορυφή της διοικητικής πυραμίδας με ένα δεύτερο αξιωματούχο. Αποτελεί επίσης όμως μια πραγματικότητα πως ούτε τους δυο συμβούλους του αφαίρεσαν ούτε στις αναφορές

¹¹⁰ Ο.π., αρ. XIII, σ. 211-212 (περίληψη), αρ. XIV, σ. 231 (περίληψη).

¹¹¹ Ο.π., αρ. XIII, σ. 230: «Dal principio del mio regimento fino al fine e stato bailo il clarissimo signor Agustin Moro, gentiliuomo di molto iuditio et valore che ha sempre governato quella città di quella maniera che si ricerca ad un suo puon rapresentante, con il quale io non ho mancato di viver con quella unione che so esser mente di Vostra Serenita».

φαίνεται να υπάρχει, τόσο στις εκθέσεις βαΐλων όσο και σε αυτές των προνοητών, επίκληση σε κάποια ανώτερη εξουσία που κατέχουν· αντίθετα συχνά στα κείμενα οι δυο αξιωματούχοι αναζητούν λύσεις για τα προβλήματα από κοινού. Αυτό που φαίνεται να αλλάζει με το πέρασμα από τον 16ο στον 17ο αιώνα είναι πως, ενώ αρχικά οι δυο αξιωματούχοι μοιράζονταν από κοινού την ευθύνη για τη διατροφή του πληθυσμού¹¹², μετά το πέρας των κυριότερων έργων οχύρωσης, οι αυξανόμενες υποχρεώσεις του προνοητή για τη φύλαξη και συντήρηση του οχυρωματικού περιβόλου, μοιραία αφήνουν αυτό το καθήκον του επισιτισμού στο βάιλο αποκλειστικά, ο οποίος παύει να ασχολείται με τα έργα περιτειχισμού, σε γενικές γραμμές. Προκειμένου να γίνει κατανοητή η πορεία της διευθέτησης των αρμοδιοτήτων μετά το πέρας των έργων οχύρωσης, απαραίτητη είναι κατά πρώτον μια ενδελεχής μελέτη των εκθέσεων των βαΐλων μετά το 1576, ώστε να εξαχθούν κάποια ασφαλή συμπεράσματα και, κατά δεύτερον, κάποιες αναφορές από τις εκθέσεις των προνοητών-καπιτάνων που αφορούν τα βασικότερα καθήκοντά τους.

Μετά τη λήξη της θητείας του Zuan Mocenigo, και στο διάστημα μέχρι το τέλος του 16ου αιώνα, μας σώζονται άλλες επτά εκθέσεις βαΐλων¹¹³, από τις οποίες προκύπτει πως δεν ασκήθηκε παρόμοια σκληρή κριτική στη διοικητική μεταρρύθμιση· το γεγονός πρέπει να οφείλεται στο ότι αυτή σταδιακά έγινε αποδεκτή, χωρίς όμως, όπως θα καταδειχτεί και στη συνέχεια, να λείψουν τα προβλήματα αρμοδιότητας. Από αυτές, δεν θα γίνει αναφορά στην πρώτη χρονολογικά έκθεση, αυτή του Pietro Pisani, ο οποίος ανέλαβε και καθήκοντα *vice-proveditore* λόγω του θανάτου του Adriano Bragadin (1578)¹¹⁴ και έτσι παρέμεινε για ένα ικανό χρονικό διάστημα ο μόνος αξιωματούχος της μητρόπολης στο νησί, κάτι που μοιραία επηρέασε τόσο τα καθήκοντά του αλλά όσο και το περιεχόμενο της έκθεσής του. Από τις υπόλοιπες έξι, η έκταση αφενός περιορίζεται σημαντικά, λόγω της κατανομής των αρμοδιοτήτων, αφετέρου αρχίζουν σταδιακά να κάνουν την εμφάνισή τους πολλά θέματα του αγροτικού, κοινωνικού και οικονομικού περιγύρου του νησιού και να μειώνονται οι αναφορές στα ζητήματα στρατιωτικής επιμελητείας, κυρίως εξαιτίας της ύπαρξης πλέον του *proveditore e capitano*.

¹¹² Ο.π., αρ. XIX, σ. 318: «Et li clarissimi signori bailo et proveditor, unitamente, havessero carico di provederli di biave per il vitto loro».

¹¹³ Ο.π., (περιεχόμενα) σ. 9.

¹¹⁴ Ο.π., αρ. XII, σ. 199: «...et successa la morte del clarissimo miser Adrian Bragadin... vi sono stato XIII mesi con carico di viceproveditor et capitano».

Όπως υπογραμμίστηκε, ένα χαρακτηριστικό των εκθέσεων των βαΐλων στην αρχή της περιόδου αυτής είναι η μεία σε κοινά ζητήματα εφαιπόμενων αρμοδιοτήτων, με κυριότερο την κατάσταση της ακρόπολης και των οχυρώσεων. Στην έκθεσή του ο Agostino Moro (1582) τονίζει πως θα παραδώσει αναφορά για ο,τιδήποτε κρίνει πως είναι αναγκαίο, όπως το φρούριο και οι οχυρώσεις¹¹⁵. Στη συνέχεια ασκεί κριτική στους Λατίνους που εκλέγονται στα αξιώματα της Κοινότητας, υποστηρίζοντας πως δεν τηρούν τις προϋποθέσεις εκλογής καθώς, παρά το λατινικό όνομα, ζουν όπως οι Ορθόδοξοι («viveno pero in tutto et per tutto nel rito Greco»). Ασκεί επίσης κριτική και στη νυχτερινή φρουρά, υποστηρίζοντας πως, τώρα που ο βούργος έχει οχυρωθεί εκείνη μάλλον βάρος αποτελεί για τον πληθυσμό παρά ωφέλεια. Κλείνει την έκθεσή του τονίζοντας πως ο επισιτισμός της ακρόπολης θα πρέπει να βελτιωθεί και πως δεν πρέπει η μητροπολιτική διοίκηση να επιτρέψει να συνεχιστούν οι δυσκολίες αναφορικά με τον εφοδιασμό του φρουρίου σε δημητριακά («rimanga così malamente munita de biave e biscotti»)¹¹⁶. Συνολικά, το περιεχόμενο της έκθεσης είναι πλούσιο σε πληροφορίες, τόσο για τις προτάσεις που καταθέτει ο βάιλος για διάφορα θέματα, όσο και για ζητήματα οχύρωσης και εφοδιασμού της ακρόπολης, παρά το γεγονός πως δεν αποτελούσε εν μέρει υποχρέωσή του να το επισημάνει μετά τη διοικητική αλλαγή.

Μια παρόμοια κατάσταση απορρέει από την έκθεση του Giovanni Antonio Foscarini που κατατέθηκε το 1588, έτος που μνημονεύει και ο ιστορικός της εποχής Ανδρέας Μαρμυράς ως αυτό της ολοκλήρωσης του περιτειχισμού του αστικού ιστού¹¹⁷. Ο βάιλος Foscarini ξεκίνησε την έκθεση με μια αρκετά εκτενή γεωφυσική περιγραφή του νησιού, στην οποία περιλαμβάνεται και μια σύντομη περιγραφή των αλκικών και των δυνατοτήτων τους αλλά και φυσικών λιμανιών που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν. Στη συνέχεια περιέγραψε τη νέα οχυρωμένη πόλη, για την οποία έδινε την πληροφορία πως ήταν σχεδόν ολόκληρη τώρα τειχισμένη («eccetto passi novantacinque verso siroccho»), και ζήτησε, όπως και πολλοί άλλοι αξιωματούχοι, τον πλήρη διαχωρισμό των Εβραίων από το χριστιανικό πληθυσμό. Ακολούθησε ένα απόσπασμα, στο οποίο ο αξιωματούχος, αφού περιέγραφε τη δύσκολη κατάσταση

¹¹⁵ Ό.π., αρ. XIV, σ. 232: «darli conto particolare di tutto quello ch'ho giudicao convenirsi al carico mio circa quelle cose che mi sono parse piu necessarie, posiache delle cose circa la fortezza, si della citta come della nuova cittadella et fortezza vecchia... sicome mi fu comesso dalla Serenita Vostra».

¹¹⁶ Ό.π., αρ. XIV, σ. 234 (κοινότητα), σ. 235 (νυχτερινή φρουρά), σ.236 (εφοδιασμός οχυρού).

¹¹⁷ Ανδρέας Μαρμυράς, *Ιστορία της νήσου Κέρκυρας*, Τυπογραφείον Ο Κοραΐς - Ι. Ναχαμούλη, Κέρκυρα 1902, σ. 278.

στην ύπαιθρο ως προς την παραγωγή σιταριού, πρότεινε τη χορήγηση κινήτρων ώστε να προσκληθούν πληθυσμοί από τις των Δειναρικές Άλπεις («Morlachi»), γιατί, όπως υποστήριζε, οι Αλβανοί που προέρχονταν από την απέναντι ακτή προκαλούσαν πολλές ταραχές, ακόμη και δολοφονίες. Από την υπόλοιπη έκθεση, άξια αναφοράς είναι η πρότασή του να καταργηθεί η νυχτερινή φρουρά, όπως και οι σύντομες αναφορές για τα νησιά των Παξών και των ηπειρωτικών κτήσεων της Πάργας και του Βουθρωτού¹¹⁸. Ήταν μάλιστα ο πρώτος βάιλος που σεβάστηκε τη νέα διοικητική διευθέτηση και ανέφερε στην τελευταία παράγραφο πως, παρόλο που έχει πολλά να πει για τη βελτίωση των οχυρώσεων και της στρατιωτικής επιμελητείας, δεν θα το κάνει γιατί αυτό εκφεύγει των αρμοδιοτήτων του¹¹⁹.

Συνοπτικότερη είναι η έκθεση του Bartolomeo Moro (1590), χωρίς και από αυτή να λείπουν κάποιες σημαντικές πληροφορίες. Ο Moro αναφέρθηκε στα δυο νοσοκομεία της πόλης, αυτό της Αγίας Ιουστίνης για τους φτωχούς και αυτό του Αγίου Ιακώβου για τους προσκυνητές, αλλά και στην ολοκλήρωση των εργασιών του Lazaretto¹²⁰, ενώ στη συνέχεια έσπευσε και εκείνος να τονίσει πως, τόσο τα οχυρωματικά έργα, όσο και το δημόσιο ταμείο, είναι αρμοδιότητας του άλλου αξιωματούχου και για το λόγο αυτό περιορίστηκε απλώς σε μια σύντομη μνεία. Πιο εκτεταμένη είναι αντίθετα η περιγραφή του για την κατάσταση που επικρατεί στην ύπαιθρο· κατηγορούσε τους βαρόνους ότι δεν ενδιαφέρονταν να αυξήσουν την παραγωγή, καταδικάζοντας με αυτό τον τρόπο και τους χωρικούς στη φτώχεια¹²¹. Γενικότερα, θα μπορούσαμε να πούμε πως ο βάιλος αυτός ήταν από τους πρώτους που επισήμαναν τη δυσχερή οικονομική και κοινωνική κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού, αναδεικνύοντας εν μέρει και τις αιτίες στις οποίες οφείλεται αυτή η κακοδαιμονία.

Ακόμη πιο σύντομη ήταν η έκθεση του επόμενου βαΐλου Marco Loredan (1594), στην οποία εκτέθηκαν πολύ συνοπτικά τα διάφορα προβλήματα του νησιού

¹¹⁸ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. XVII, σ. 274-278 (γεωφυσική περιγραφή), σ. 278-281 (περιγραφή πόλης), σ. 281-3 (σιτιστική επάρκεια και προτάσεις), σ. 284-285 (νυχτερινή φρουρά), σ. 285-286 (Παξοί, Βουθρωτό και Πάργα).

¹¹⁹ Ο.π., αρ. XVII, σ. 286: «Potrei anco parlare delle imperfettioni di quelle fortezze, della militia... et de molte altre cose. Ma perche non aspettano alli baili, lasciando questa parte a quelli che hanno havuto il maneggio...».

¹²⁰ Κωνσταντινίδου, *Νοσοκομειακή περίθαλψη στη βενετική Κέρκυρα*, σ. 61-62 (ως έτος θεμελίωσης λογίζεται το 1588).

¹²¹ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. XIX, σ. 320: «Delle cose della fortezza et della camera, essendo questo carico particular delli clarissimi signori proveditori et capitani, mi importo alla relatione che veniva fatta dal clarissimo Molin», σ. 321-323 (ύπαιθρος και προτάσεις για βελτίωση της κατάστασης).

που έχουν αναφερθεί και σε άλλες εκθέσεις, όπως αυτά της διαχείρισης της σιταποθήκης και της ανάγκης να μεταφερθεί ο καθεδρικός ναός του Λατίνου αρχιεπισκόπου στη νέα οχυρωμένη πόλη. Επίσης ο Loredan κατέθεσε ως πρόταση για τη βελτίωση της κατάστασης στην ύπαιθρο την αγορά ζώων για τους αγρότες, χωρίς όμως να αναφερθεί στα βαθύτερα οικονομικά και κοινωνικά αίτια του προβλήματος. Στο τέλος της έκθεσης έδωσε την πληροφορία πως ο πρόξενος του βασιλείου της Νάπολι Marcantonio Lipravoti, μετά το γάμο του με την κόρη της οικογένειας Τριβόλη, είχε ενισχύσει πολύ την κοινωνική του θέση στο νησί, κάτι που δεν θα έπρεπε να διαφύγει της προσοχής της βενετικής διοίκησης¹²².

Αντίθετα, η επόμενη έκθεση του Dolfin Venier (1598) είναι πιο εκτεταμένη, με τις πρώτες σελίδες να εξαντλούνται σε μια σύντομη ιστορική αναδρομή και γεωγραφική περιγραφή του νησιού, ενώ παράλληλα κατατίθεται ένας γενικότερος προβληματισμός ως προς τη μη αξιοποίηση της υπαίθρου προς όφελος της διατροφής του πληθυσμού. Μια ξεχωριστή αναφορά έγινε στα γεγονότα που οδήγησαν ένα μισθωτή των ιχθυοτροφείων του Βουθρωτού στην απόφαση να αποσπάσει πατριαρχικό αφορισμό εναντίον των συνεταίρων του και η μη δημοσιοποίησή του, με ενέργειες του βαΐλου. Στη συνέχεια, ο Venier αναφέρθηκε στην ανάγκη ολοκλήρωσης των έργων του λοιμοκαθατηρίου και στα προβλήματα που δημιουργούνταν στη σιταποθήκη εξαιτίας της κοινοτικής διαχείρισης και έκλεισε την έκθεση με μια σύντομη αναφορά στα διοικητικά εξαρτήματα της Πάργας και των Παξών¹²³. Συνολικά, πέρα από το ενδιαφέρον που παρουσιάζει ο πατριαρχικός αφορισμός, θα μπορούσαμε να πούμε πως και αυτή η έκθεση σε γενικές γραμμές εντάσσεται σε εκείνες των βαΐλων που, μετά το 1574, διανθίζονται με θέματα αγροτικού, κοινωνικού και οικονομικού ενδιαφέροντος στο νησί.

Η τελευταία έκθεση στο γύρισμα του αιώνα ανήκει στον βάιλο Zuan Matteo Girardo, με περιεχόμενο σχεδόν αποκλειστικά τα προβλήματα καλλιέργειας της υπαίθρου. Ο Girardo τόνιζε πως, ενώ και στα τέσσερα βαιλάτα υπάρχουν άφθονες γαίες που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για καλλιέργεια, εντούτοις η παραγωγή αγροτικών προϊόντων παραμένει χαμηλή εξαιτίας της λειψανδρίας, της προτίμησης των αγροτών να στρέφονται σε εμπορεύσιμες καλλιέργειες (κρασί ή ελιά) αλλά και

¹²² Ο.π., αρ. XXII, σ. 376-378.

¹²³ Ο.π., αρ. XXIV, σ. 403-406 (γεωγραφική και ιστορική αναδρομή), σ. 407 και 412-415 (Βουθρωτό και αφορισμός), σ. 408-409 (λοιμοκαθατήριο και σιταποθήκη), σ. 409-410 (Πάργα και Παξοί).

της αδιαφορίας των επιφανών κατοίκων της πόλης για βελτίωση της κατάστασης. Επανέλαβε επίσης μια παλαιότερη πρόταση, να υποχρεώνονται οι καλλιεργητές σε παράλληλη καλλιέργεια σιτηρών και «εμπορικών» προϊόντων, και ανέφερε πως άφησε αρκετό απόθεμα σιτηρών στην αποθήκη που προερχόταν κατά κύριο λόγο από ένα καράβι της Ραγούζας¹²⁴. Με την τελευταία αυτή έκθεση βαΐλου του 16ου αιώνα, μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα πως η κατανομή των αρμοδιοτήτων άρχισε πλέον να παγιώνεται και πως οι βάιλοι θα απέφευγαν από εδώ και πέρα να αναφέρονται σε θέματα που αφορούν τη στρατιωτική οχύρωση και επιμελητεία, χωρίς όμως να απουσιάζουν παντελώς τέτοιες αναφορές.

Συνοψίζοντας, με βάση το περιεχόμενο των εκθέσεων των βαΐλων που υπηρέτησαν στην Κέρκυρα μετά το 1574 και μέχρι τα τελευταία χρόνια του 16ου αιώνα, παρατηρείται πως επικρατούσε αρχικά μια μεταβατική κατάσταση. Οι περισσότεροι από αυτούς καταπιάνονται στις εκθέσεις τους σε κάποιο βάθος με τα προβλήματα που ταλάνιζαν τον τόπο, παρόλο που οι λύσεις που πρότειναν ενίοτε ήταν απλοϊκές. Παρατηρείται στη συνέχεια μια σταδιακή αποσαφήνιση των αρμοδιοτήτων των δυο αξιωματούχων στα τελευταία χρόνια του 16ου αιώνα, καθώς, η ολοκλήρωση των έργων οχύρωσης αφενός αυξάνουν τις υποχρεώσεις του προνοητή-καπιτάνου για τη φύλαξη και συντήρηση του οχυρωματικού περιβόλου, αφετέρου το καθήκον της διατροφής του πληθυσμού αφέθηκε αποκλειστικά στο βάιλο και στους υπευθύνους της κοινοτικής σιταποθήκης, ένα έργο εξορισμού δύσκολο που θα απορροφήσει μεγάλο μέρος της διοικητικής δραστηριότητας του αξιωματούχου αυτού.

*Οι αρμοδιότητες των ανώτερων αξιωματούχων στο α' τέταρτο του 17ου αιώνα:
παγίωση της διοικητικής διευθέτησης*

Στην επόμενη περίοδο, αυτή των αρχών του 17ου αιώνα, φαίνεται πως ο περιτειχισμός επέδρασε στο διαχωρισμό των αρμοδιοτήτων με καθοριστικό τρόπο. Οι εκθέσεις των προνοητών-καπιτάνων χαρακτηρίζονται κατά κύριο λόγο από προτάσεις συντήρησης και βελτίωσης όχι μόνο των οχυρώσεων αλλά και του λιμανιού του Μαντρακίου, της στρατιωτικής επιμελητείας, των αποθηκών και των καταλυμάτων των στρατιωτών, που γενικά βρίσκονταν σε κακή κατάσταση, σε μια χρονική περίοδο μάλιστα που τα δημευμένα σπίτια στη *fortezza vecchia* παρέμεναν ερειπωμένα και

¹²⁴ Ο.π., αρ.. XXVI, σ. 444-449.

αναξιοποίητα. Ενδεικτικά, ο Alvise Barbaro (1601) τόνιζε πως, παρά την έλλειψη στεγασμένου χώρου για τις αποθήκες του στρατού και για καταλύματα των στρατιωτών, τα δημευμένα σπίτια του φρουρίου εγκαταλείφθηκαν ενώ θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τις παραπάνω ανάγκες¹²⁵. Λίγα χρόνια αργότερα, ο Nicolo Bragadin (1608), αφού απαρίθμησε τα έργα που ανέλαβε στο φρούριο προκειμένου να βελτιώσει τις υποδομές, διεκτραγωγούσε την κατάσταση των στρατιωτών, πολλοί από τους οποίους «πεθαίνουν» στο χώμα λόγω έλλειψης καταλυμάτων¹²⁶. Στις αρχές του 1611, ο Zacharia Gabriel αναφέρθηκε και εκείνος στα έργα που ανέλαβε για τη βελτίωση των στρατιωτικών και πολιτικών εγκαταστάσεων, με χαρακτηριστικότερα την αποκατάσταση της αποθηκευμένης πυρίτιδας που είχε διαβρωθεί από την υγρασία¹²⁷, και την ανακατασκευή του ρολογιού στην κεντρική πλατεία της πόλης¹²⁸. Σχεδόν δεκαπέντε χρόνια αργότερα, ο Antonio Venier επανέλαβε ουσιαστικά στην έκθεσή του το πρόβλημα των δημευμένων σπιτιών του φρουρίου που παραμένουν ερειπωμένα, ενώ πρόσθετε πως το Νέο Φρούριο (*fortezza nuova*) δεν είχε αυτονομία σε πυρίτιδα και τρόφιμα, κάτι εξαιρετικά επικίνδυνο σε περίπτωση που η πόλη βρεθεί πολιορκημένη¹²⁹. Τα παραπάνω ενδεικτικά παραδείγματα καταδεικνύουν με τον καλύτερο τρόπο το μέγεθος των προβλημάτων που είχε τώρα πια να αντιμετωπίσει ο προνοητής-καπιτάνος αναφορικά με τη συντήρηση των δυο φρουρίων, καθώς και του τείχους, που έχρηζαν συνεχών επισκευών λόγω των βροχών και της υγρασίας που χαρακτήριζε κάθε χειμώνα στο νησί.

¹²⁵ ASV, *Collegio, Relazioni ambasciatori, rettori e altre cariche*. Busta 85, Relazione di Alvise Barbaro, proveditor e capitano, 2 Agosto 1601, φ.2v: «molte case in quella fortezza... le quali vanno di male, che accomodandole, servirebbono commodamente et alli sudetti et ad altri bisogni».

¹²⁶ ASV, ό.π., Relazione di Nicolo Bragadin, proveditore e capitanodi Corfu, 19 Giugno 1608, φ.4v: «poiche e pur troppo vero che le povere militia, che <furono?> in quei pressidii pativano infinitamente nelle loro infermita et molti morivano di necessità sopra la nuda terra per non esser alcuna luoco comodo a questo bisogno».

¹²⁷ ASV. ό.π., Relazione di Zacaria Gabriel, proveditore e capitano di Corfu, 3 Gennaio 1610 (mv.) 5v-6r: «Havendo io trovato lire quindecim mille sette cento e sessanta di polvere grossa ch' era () guasta et inutile per la humidita la feci solleghiare et riddure a total perfettione».

¹²⁸ Αναστασία Παπαδία-Λάλα, «Σε αναζήτηση του χρόνου: Μέθοδοι και όργανα χρονομετρίας στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές», *Τεχνογνωσία στη λατινοκρατούμενη Ελλάδα. Ημερίδα / 8 Φεβρουαρίου 1997, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ETBA, Αθήνα 2000, σ. 75-76.

¹²⁹ ASV. ό.π., Relazione del proveditor e capitano Antonio Venier, 11 Gennaio 1624 (m.v.), φ.9r: «Gli alloggiamenti di quelle fortezze, che son stati fatti espressamente per alloggiar soldati difficilmente possono bastare al presidio ordinario... perche si trova un infinita di casalle antiche, comprate in diversi tempi da diversi pubblici rappresentati... et la maggior parte del tutto distrutti... che potrebbero causare qualche infettatione d' aere...», 11v- 12r: «Mi pare gran disordine che in detta fortezza non vi sia un deposito per conservar la polvere... in caso che dio lo guardi un assedio per potersi difendere || ...Crederei anco che fosse disordine il non esservi magazeni per conservar munitioni da vivere, d'oglio et aceto et non esservi pure un molino per macinar grano in caso di bisogno».

Καθίσταται από τις εκθέσεις των αρχών του 17ου αιώνα σχετικά σαφές ως συμπέρασμα πως, με την ολοκλήρωση της περιτείχισης, οι βάλιοι σπάνια καταπιάνονται με τα έργα στα δυο φρούρια, κάτι που συχνά δηλώνεται και γραπτώς. Το 1602, ήδη στην εισαγωγή, ο βάιλος Leonardo Zulian υπογράμμισε πως δεν θα αναφερθεί στα προβλήματα των δυο φρουρίων γιατί δεν ανήκουν στην αρμοδιότητά του¹³⁰. Το 1606 ο βάιλος Zuane Lion, στο τέλος της έκθεσής του, προέβη στην ίδια διευκρίνηση¹³¹, παρόμοια και ο βάιλος Pietro Marcello το 1625¹³². Ποιο απέμεινε ως κύριο καθήκον των αξιωματούχων αυτών, εκτός από την απονομή δικαιοσύνης, το ανέφερε ρητά ο βάιλος Natale Donato το 1616 στην εισαγωγή της έκθεσής του: το νησί διαχρονικά δεν παράγει σιτηρά παρά μόνο για τέσσερις μήνες, «onde convieni al Bailo travagliar di continuo per proveder per il rimanente dell'anno»¹³³. Το καθήκον όμως αυτό, την εξεύρεση δηλαδή σιτηρών σε ένα νησί «κυκλωμένο» εκατέρωθεν από δυο εχθρικά προς τη Γαληνότατη κράτη, το Αψβουργικό βασίλειο των Δυο Σικελιών και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η μητροπολιτική διοίκηση δεν το θεωρούσε καθόλου αμελητέο και σίγουρα όχι κατώτερο από τη συντήρηση των δυο φρουρίων. Το πιστοποιεί άλλωστε το γεγονός πως, στις αρχές του 17ου αιώνα, ο μισθός των δυο αξιωματούχων είναι ίσος με 50 δουκάτα το μήνα, άλλο ένα δείγμα της ισότιμης αντιμετώπισης που τύγχαναν αυτοί από την μητρόπολη. Στο ίδιο επίσης πλαίσιο, αξίζει να αναφερθεί πως τα στρατιωτικά αξιώματα που θεσμοθετήθηκαν με την ολοκλήρωση των έργων οχύρωσης, αυτά των *capitano della cittadella* και *proveditore e castelan in fortezza nova*, αμείβονται επίσης με 50 δουκάτα το μήνα¹³⁴.

Μια χαρακτηριστική, τέλος, περίπτωση βαΐλου, που κατέγραψε έντονα θετική παρουσία στην πόλη της Κέρκυρας στις αρχές του 17ου αιώνα, είναι αυτή του Zacharia Gabriel. Το γεγονός άλλωστε του εκ νέου διορισμού του στο νησί λίγα χρόνια μετά, με το αξίωμα του *proveditore e capitano* αυτή τη φορά, καταδεικνύει ότι

¹³⁰ ASV, ό.π., Relatione del bailo Leonardo Zulian, 2 Agosto 1602, φ.1r: «tralasciando pero quelle che spetano alle fortezze, datii et simili tocanti et principalmente racomandate al carico et administratione de proveditori».

¹³¹ ASV, ό.π., Relatione del bailo Zuane Lion, 10 Settembre 1606, φ.6r: «non e parte mia il toccar cosa che sia delle fortezze di Corfu et governo di quella militia».

¹³² ASV, ό.π., Relatione del bailo Pietro Marcello, 24 Settembre 1625 φ.3v: «Di quelle importantissime doi piazze, fortezza vecchia et fortezza nova, non trattero per essere questo rito degli illustrissimi proveditori».

¹³³ ASV, ό.π., Relatione del bailo Lorenzo Contarini, 14 Gennaio 1616 (m.v.), φ.1r

¹³⁴ Biblioteca Marciana (MSS Italiani, cl.7, n. 488, Collocazione 7689), Classe VII - Cod. CDLXXXVIII: *Magistratti Regimenti che sono despensati per ellettione dell' Eccellentissimo Consiglio de X e per l' Eccellentissimo Senato*, το οποίο στη σελίδα 33r-v, αναφέρει πως οι δυο αξιωματούχοι της Κέρκυρας και οι δυο φρούραρχοι λαμβάνουν ως μισθό το ποσό των 50 δουκάτων το μήνα.

το διοικητικό του έργο του αποτιμήθηκε θετικά από τη μητρόπολη. Γνωρίζουμε εξάλλου πως οι σύνδικοι της Κοινότητας πρότειναν στο σώμα αυτό, το 1604, να εκλέξει δυο μέλη που θα συνόδευαν το βάιλο Zacharia Gabriel στο ταξίδι της επιστροφής, με το επιχείρημα ότι αυτός βοήθησε τους φτωχούς κατοίκους της πόλης κατά τη διάρκεια επιδημίας. Χωρίς να υποτιμάται η προσφορά του συγκεκριμένου βαΐλου προς τους φτωχούς κατοίκους, ο κυριότερος λόγος της τιμητικής συνοδείας ήταν πως ο Gabriel υποστήριξε, με πρόσθετη μάλιστα έκθεσή του, το σημαντικότερο αίτημά της πρεσβείας της Κοινότητας του επόμενου έτους (1605), να αναλάβει εκείνη το αξίωμα του *capitano dell'isola*, το οποίο δινόταν έως τότε σε βενετική οικογένεια ως *grazia*¹³⁵. Το παραπάνω περιστατικό καταδεικνύει το πλέγμα των σχέσεων εξουσίας που είχε δημιουργηθεί στο νησί με την ενδυνάμωση της Κοινότητας και πόσο αυτή ήταν έτοιμη να αξιοποιήσει ένα ανώτερο αξιωματούχο στην προώθηση των αιτημάτων της. Οι πρεσβείες της Κοινότητας, κατά συνέπεια, αποτελούν μια πολύ σημαντική πηγή, σχεδόν ισάξια με τις *relazioni*, που μπορεί να αξιοποιηθεί όσον αφορά τη μελέτη της εξέλιξης των σχέσεων της με τους επικεφαλής της διοίκησης αλλά και αναφορικά με τις αρμοδιότητες και τη διοικητική επάρκεια των ανώτερων αξιωματούχων που υπηρετούσαν στις βενετικές κτήσεις της Ανατολής κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

¹³⁵Για τη συνοδευτική αποστολή των δυο ατόμων βλέπε Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 51-52, για την πρεσβεία του 1605 σ. 399-411. Για την πρόσθετη έκθεση του Zacharia Gabriel: ASV, Ό.π., (*aggiunta di scrittura*).

ΚΕΦ. 3ο: Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Ο ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΝΩΤΕΡΟΥΣ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΥΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ

Η διαμόρφωση του κοινοτικού οργάνου στις αρχές του 16ου αιώνα

Παρά τις όποιες υστερήσεις στην αμυντική οργάνωση και τη δυσκολία να αντιταχθεί στις επεκτατικές βλέψεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είναι γεγονός πως η Βενετία κατάφερε να συνδυάσει τις προϋπάρχουσες δομές στον αστικό χώρο όλων των κτήσεων της με το δικό της πολιτικό σχεδιασμό, με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός επίζηλου θεσμικού οργάνου, των κοινοτικών συμβουλίων, που αποτέλεσε σε όλη τη διάρκεια της βενετικής κυριαρχίας «το μόνιμο, επίσημο και θεσμικά κατοχυρωμένο συνομιλητή της Κυριάρχου»¹³⁶. Παρόμοια και στην περίπτωση της Κέρκυρας, η Κοινότητα, με κυριότερο όπλο την τακτική αποστολή πρεσβειών, θα διεκδικήσει με ζήλο το μερίδιο της εξουσίας που της αναλογεί στην τοπική διακυβέρνηση, ενώ παραμένει ακόμη και σήμερα, σε κάποιο βαθμό, ένα ερευνητικό πρόβλημα ποιές ήταν οι δυνατότητες αντίστασής της στις αποφάσεις της κεντρικής διοίκησης τόσο πριν όσο και μετά το 1574, απέναντι στη νέα, διπλή κεφαλή της βενετικής εξουσίας.

Όπως αναφέρθηκε σε πρότερο κεφάλαιο, τα χαρακτηριστικά και η σύνθεση αυτής της Κοινότητας, δυο αιώνες μετά τη βενετική κατάκτηση, είχαν εξελιχθεί κατά το βενετικό πρότυπο· ειδικότερα, από το 1566, ο όρος που χρησιμοποιείται για τα μέλη του γενικού συμβουλίου ήταν αποκλειστικά *signori*, ενώ στο τέλος της εξεταζόμενης περιόδου, όταν και επιχειρείται το οριστικό «κλείσιμο» της Κοινότητας μεταξύ των ετών 1574 και 1615¹³⁷, οι εισδοχές στο συμβούλιο περιορίστηκαν δραστικά¹³⁸. Τα μέλη της Κοινότητας υποχρεώθηκαν πλέον να διαθέτουν μόνιμη κατοικία στο αστικό κέντρο, να μην ασκούν χειρωνακτική εργασία και να έχουν γεννηθεί από νόμιμο γάμο. Όλα τα παραπάνω προσέφεραν τη δυνατότητα να αποτελεί κάποιος μέλος του γενικού συμβουλίου και να μπορεί κατά συνέπεια να εκλέγεται στα διάφορα αξιώματα της τοπικής διοίκησης.

Κατά την πάγια βενετική τακτική, ο διοικητικός μηχανισμός και στην Κέρκυρα οργανώθηκε σε δυο επίπεδα, το ανώτερο και το κατώτερο, με το δεύτερο να

¹³⁶ Αρβανιτάκης, *Οι αναφορές*, σ. 15-20.

¹³⁷ Καραπιδάκης, «Από την ιστορία των πόλεων», σ. 142.

¹³⁸ Καραπιδάκης, «Η Κερκυραϊκή ευγένεια των αρχών του ιζ' αιώνα», σ. 108-111.

αποτελεί ολοένα και περισσότερο ένα προνομιακό χώρο για τα μέλη της Κοινότητας. Κυρίαρχος, ήδη πριν την εξεταζόμενη περίοδο, είναι ο ρόλος του συμβουλίου των 150 στην εκλογή των αξιωμάτων αυτών, έμμισθων ή άμισθων¹³⁹. Τα σημαντικότερο από αυτά ήταν των συνδίκων (από δυο μέχρι τέσσερις), των κοσμητόρων (δυο τακτικοί και δυο αναπληρωματικοί), των ετήσιων δικαστών που είχαν συμβουλευτικό χαρακτήρα (και την αρμοδιότητα να δικάζουν υποθέσεις έως 50 δουκάτα), και κάποια άλλα σημαντικά κατώτερα αξιώματα, όπως π.χ. οι *pronveditori alla sanità*, *pronveditori sopra le tolele* (δικαστικό αξίωμα), οι αγορανόμοι (*giustizieri*) κ.α. Παράλληλα, εκτός την τοπική αστική διοίκηση, τα μέλη της Κοινότητας ασκούσαν και μια σειρά ανώτερων αξιωμάτων στην κερκυραϊκή περιφέρεια, όπως των διοικητών των φρουριών του Αγγελόκαστρου, της Πάργας, του Βουθρωτού και των Παξών¹⁴⁰. Ειδικά για το κάστρο της Πάργας θα πρέπει να αναφερθεί πως και στους δυο βενετοτουρκικούς πολέμους του 16ου αιώνα υπέστη ισάριθμες πυρπολήσεις, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να διασκορπιστούν, όμως και στις δύο περιπτώσεις ανοικοδομήθηκε από τη βενετική διοίκηση εξαιτίας της σημαντικής του θέσης στην απέναντι ηπειρωτική ακτή, ενώ ο αποστελλόμενος Κερκυραίος διοικητής διέθετε ευρείες αρμοδιότητές, στρατιωτικές, αστυνομικές και δικαστικές¹⁴¹.

Μέσα από αιτήματα των πρεσβειών στην μητρόπολη, δίνεται η δυνατότητα να ανασυσταθεί εν μέρει η εξέλιξη της διοικητικής μηχανής κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα στους εξής τομείς: τον ανταγωνισμό των κοινοτικών μελών με τους ανώτερους Βενετούς αξιωματούχους, τις αρμοδιότητες της νέας διπλής κεφαλής της διοίκησης αλλά και γενικότερες πληροφορίες για την αύξηση της επιρροής της Κοινότητας στον διορισμό κατώτερων αξιωμάτων. Για το λόγο αυτό, και με βάση το θέμα της παρούσας εργασίας, η μελέτη των πρεσβειών θα κατανεμηθεί σε δυο μέρη με όριο το 1574, όταν η μητρόπολη λαμβάνει την απόφαση για θεσμοθέτηση του δεύτερου αξιωματούχου, κάτι που, όπως αναμένεται άλλωστε, αποτελεί αντικείμενο αναφοράς και στα κείμενα των πρεσβειών. Ως χρονική αφετηρία τίθεται το 1516, όταν καταγράφεται μια προσπάθεια δυναμικότερης διεκδίκησης τοπικών αξιωμάτων από την Κοινότητα και η συχνότερη εμφάνιση παραπόνων για την καταπάτηση των

¹³⁹ Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, σ. 301-313.

¹⁴⁰ Ο.π., σ. 311-317.

¹⁴¹ Αναστασία Παπαδία-Λάλα, «Συμβολή στην Ιστορία της Πάργας κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας», *Η Επανάσταση του 1821, Μελέτες στη Μνήμη της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη*, Εταιρία Μελέτης Νέου Ελληνισμού - Παράρτημα του Περιοδικού «Μνήμων», αρ. 9, Αθήνα 1994, σ. 205 και 213.

«προνομίων» τους από τους ανώτερους αξιωματούχους. Ως τελικό χρονικό όριο τίθεται το 1621, όταν και κλείνει ένας κύκλος έντονων διαμαρτυριών των πρέσβων, αναφορικά με τις προσπάθειες ανώτερων Βενετών αξιωματούχων να εντάξουν στην Κοινότητα διάφορα πρόσωπα της αρεσκείας τους. Αυτή η έρευνα θα συνδυαστεί και με αποσπάσματα από τις *relazioni* των ανώτερων αξιωματούχων ώστε να υπάρξει μια πιο σφαιρική παρουσίαση των διοικητικών προβλημάτων που προέκυψαν.

Οι πρεσβείες: αιτήματα 1516-1574

Το 1516 είναι η πρώτη φορά στον 16ο αιώνα που οι απεσταλμένοι της Κοινότητας διεκδίκησαν δυναμικά ένα αριθμό αξιωμάτων που είτε ανήκαν για μεγάλο διάστημα στο παρελθόν σε αυτή, αλλά είχαν γίνει αντικείμενο σφετερισμού από την πλευρά της ανώτερης βενετικής διοίκησης, είτε δεν της ανήκαν και ζητούσε να της παραχωρηθούν για λόγους που θα ήταν ωφέλιμο για τη διοίκηση του νησιού, όπως υποστήριζαν¹⁴². Πιο συγκεκριμένα, το δεύτερο αίτημα αφορούσε την ανάγκη βελτίωσης των οχυρώσεων του Βουθρωτού λόγω της σπουδαιότητας του τόπου, ενώ διατυπώνεται από τους πρέσβεις η κρίση πως ο καστελάνος που αποστέλλονταν εκεί από το *reggimento* του νησιού δεν ήταν πάντα η καλύτερη επιλογή, λόγω του χαμηλού μισθού, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει η ασφάλεια του τόπου. Ζητούσαν κατά συνέπεια να εκλέγεται μόνιμα αυτός από την Κοινότητα («*sii citadin originario de Corphu*») και να αυξηθεί ο μισθός του. Η απάντηση της μητρόπολης υπήρξε καταφατική για την απόδοση του αξιώματος αυτού στην Κοινότητα, ενώ οι οδηγίες προς το βάλιο και το *reggimento* ήταν να μεριμνήσουν και για τις οχυρώσεις στο Βουθρωτό, με ένα ποσό που θα εξοικονομηθεί από τα ανάλογα έργα στην Κέρκυρα. Το τρίτο αίτημα αφορούσε διαμαρτυρία της Κοινότητας για το γεγονός πως, ενώ της έχει δοθεί το δικαίωμα να εκλέγουν εκείνοι τον κυβερνήτη της κερκυραϊκής γαλέρας, εντούτοις τόσο ο *provveditor general da mar* όσο και η ανώτερη διοίκηση πολλές φορές επέλεγαν εκείνοι τον κυβερνήτη και παραβίαζαν, κατά συνέπεια, το προνόμιό της. Η Σύγκλητος αποφάνθηκε μάλλον αρνητικά στο αίτημα αυτό, ενώ τόνιζε από τη μια πως πράγματι η Κοινότητα έχει αυτό το προνόμιο, εντούτοις όρισε ότι η ανώτερη βενετική διοίκηση θα διατηρούσε το δικαίωμα πλήρωσης της θέσης αυτής κατ' εξαίρεση (*exreptuando quelle che fusseno facte aut confirmate per i nostril consigli*). Στο τέταρτο αίτημα, οι πρέσβεις διαμαρτύρονταν για την παραχώρηση του

¹⁴² Σάθας, *Μνημεία*, τ. 5, σ. 250-252 (αιτήματα), σ. 256-257 (αποφάσεις).

Αγγελόκαστρου σε ιδιώτη και ζητούσαν να γίνεται σεβαστό το δικαίωμα της Κοινότητας να εκλέγει ως καστελάνο κάποιον από τα μέλη της. Η μητρόπολη απάντησε πως, μετά το θάνατο του ιδιώτη αυτού, μένει ικανοποιημένη με τη διαδικασία εκλογής του καστελάνου κατά τα προβλεπόμενα, μια χαρακτηριστική ασάφεια της βενετικής διοίκησης σε τέτοιες περιπτώσεις προκειμένου να διατηρεί για εκείνη το δικαίωμα να διορίσει στο μέλλον κάποιο πρόσωπο της αρεσκείας της. Αντίθετα δεν ικανοποιήθηκε το έβδομο αίτημα για την επιστροφή στην Κοινότητα του αξιώματος του ζυγιστή των αλεύρων, καθώς η μητρόπολη ανέφερε πως ο ιδιώτης από την Κορώνη που το κατείχε είχε διοριστεί σε αυτό από το Συμβούλιο των Δέκα ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του. Κατά συνέπεια, από τις απαντήσεις στα παραπάνω αιτήματα, καταφαίνεται μια εικόνα καταμερισμού των αξιωμάτων μεταξύ της Κοινότητας, της βενετικής πολιτείας μέσω του θεσμού της *gratia* και των ανώτερων αξιωματούχων. Κατά αυτό τον τρόπο, διασφαλίζεται, άμεσα ή έμμεσα, ότι τόσο η μητρόπολη όσο και ο εκάστοτε βάλιος θα είχαν πρόσβαση σε όλο το εύρος της τοπικής διοίκησης μέσω υπαλλήλων που δεν ήταν αιρετοί από την Κοινότητα.

Στην πρεσβεία του 1524, στο δέκατο τρίτο και δέκατο τέταρτο αίτημα, καταγράφεται η καταγγελία της Κοινότητας για τη συμπεριφορά των «cancelier et cavalier» του απερχόμενου βαΐλου Andrea Marcello, οι οποίοι επιβεβαιωμένα προέβησαν σε διάφορες παραβάσεις και καταχρήσεις κατά τη διάρκεια της θητείας τους, με ανάλογες καταδικαστικές αποφάσεις από τον συνδίκους της Ανατολής. Στο εικοστό τέταρτο αίτημα, παρατηρείται μια απόπειρα των πρέσβων να αποσπάσουν από τη μητρόπολη γραπτή απόφαση πως κανένας δεν θα μπορεί να σφετερίζεται προνόμια της Κοινότητας μέσω της διαδικασίας της *gratia*. Η αναμενόμενη απάντηση της μητρόπολης ήταν πως εξαιρούνται από μια τέτοια απόφαση εκείνοι στους οποίους η ίδια έχει αποδώσει κάποιο αξίωμα (*reservato perho solummodo quelli se alcuno ne e che havesseno havuto gratia per li consegli nostril*)¹⁴³. Γενικότερα, κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, και όσο ο ρόλος της Κοινότητας ενισχύεται, απαντώνται συχνά κατηγορίες στις πρεσβείες για ατασθαλίες των ανώτερων Βενετών αξιωματούχων, όπως η προσπάθεια να αποδώσουν διοικητικά αξιώματα, ή να επιτρέψουν εισδοχή στο συμβούλιο της Κοινότητας, σε ανθρώπους που δεν ήταν μέλη του συμβουλίου αλλά ανήκαν ενδεχομένως στο στενό κύκλο των συνεργατών του *reggimento*.

¹⁴³ Ο.π., τ. 5, σ. 263-267.

Αυτή η αναδύομενη πολιτική επιρροή της Κοινότητας και ο ανταγωνισμός της με την ανώτερη βενετική διοίκηση καταφαίνεται και στην πρεσβεία του 1532¹⁴⁴, όπου με τα τρία πρώτα αιτήματα οι πρέσβεις διαμαρτύρονταν πως τόσο ο βάιλος όσο και οι αξιωματούχοι του τοπικού *reggimento* παρεμπόδιζαν την σύγκληση του Συμβουλίου, ενώ επιπλέον οι *cancellieri* και οι *cavallieri* επέβαλλαν παράνομες εισπράξεις, όπως αυτές καταγράφηκαν και στην προηγούμενη πρεσβεία του 1524. Η μητρόπολη φαίνεται ότι αντιμετώπισε με κατανόηση τις διαμαρτυρίες αυτές και αποφάσισε πως, με εξαίρεση τα δώρα για τα οποία η τελική απόφαση επαφίονταν στον Σύνδικο της Ανατολής, οι ανώτεροι αξιωματούχοι οφείλουν να σέβονται τόσο τα προνόμια της Κοινότητας όσο και το δικαίωμά της να συγκαλεί το Συμβούλιο. Στην απόφαση μάλιστα για το όγδοο αίτημα, το Κολλέγιο επανέλαβε την πάγια θέση της μητροπολιτικής διοίκησης πως κανένας δεν μπορεί να εμποδίζει την αποστολή των αιτημάτων της Κοινότητας (*che non sia per modo alcuno fatto impedimento alla expedition delli capitoli*). Καταφαίνεται επίσης από τις εκθέσεις της περιόδου αυτής πως οι ανώτεροι αξιωματούχοι μάλλον δεν υπολόγιζαν ακόμη την Κοινότητα ως αξιόλογο συνομιλητή σε διοικητικό επίπεδο. Χαρακτηριστική μάλιστα για την αντίληψη αυτή είναι πως πουθενά στο κείμενο των εκθέσεων των αρχών του 16ου δεν αναφέρεται η Κοινότητα, παρά μόνο το 1534 γίνεται μια σύντομη μνεία στους «*proveri subditti*» από τον Giovanni Moro, ο οποίος, όπως αναφέρθηκε προωτέρα, προειδοποιούσε πως σε περίπτωση εχθρικής επίθεσης αυτοί αναπόφευκτα θα αποκλειστούν από τον οχυρωμένο περίβολο. Παρόμοια και ο *provisor* Simone Leon, το 1535, είναι κατηγορηματικός για τον αποκλεισμό των κατοίκων από το φρούριο¹⁴⁵. Χωρίς οι μαρτυρίες αυτές να σχετίζονται απαραίτητα με τα μέλη της Κοινότητας, είναι ενδεικτικό των προθέσεων των μελών της ανώτερης βενετικής διοίκησης στις αρχές του 16ου αιώνα να μη γίνεται αναφορά στον κοινοτικό θεσμό, ούτε να επιφυλάσσεται κάποια ξεχωριστή θέση για τα μέλη του σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό.

Η πρώτη αποτυχημένη οθωμανική πολιορκία του 1537 είχε επιπτώσεις και στον τρόπο με τον οποίο θα διατύπωνε τα αιτήματά της η Κοινότητα στην πρεσβεία του 1542. Ειδικά ο αποκλεισμός των κατοίκων από το οχυρωμένο κάστρο και ο εξανδραποδισμός τους, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, λειτούργησε ως βασικό

¹⁴⁴ Πλουμίδης, «Τα Επτάνησα στις αρχές του 16ου αιώνα», σ. 76-79 (αιτήματα), σ. 83-85 (αποφάσεις).

¹⁴⁵ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. IV, σ. 64-65: «nella cittadella di questo loco... non dovesse intrar alcun forestiero et che tuti generalmente, excepti li soldati, fusseno esclusi».

επιχείρημα προκειμένου να αποδοθούν ευρύτερες διοικητικές αρμοδιότητες στο κοινοτικό όργανο, εις βάρος των ανώτερων αξιωματούχων αλλά και των προσώπων που μέσω της *gratia* κατείχαν κάποια διοικητική θέση. Πιο συγκεκριμένα, στην πρεσβεία αυτή σημειώνεται η αναλυτική καταγραφή μιας σειράς αξιωμάτων, τα οποία οι πρέσβεις ζήτησαν να αποδοθούν στην Κοινότητα, επικαλούμενοι τη δραματική τους κατάσταση (*ruinati et disfatti del mondo per le incredibili ruine hano patito questi miseri tempi*)¹⁴⁶. Ως προς το αίτημα αυτό μάλιστα, η Σύγκλητος αποφάσισε θετικά και προέβη σε πλήρη και ακριβή καταγραφή των αξιωμάτων που θα ανήκαν πλέον στην Κοινότητα, με επικύρωση από το Μεγάλο Συμβούλιο¹⁴⁷. Στα αξιώματα αυτά, συμπεριλαμβάνονταν τέσσερα που σχετίζονταν με το δημόσιο ταμείο (*camera*), για τα οποία τόσο οι βάλιοι όσο και οι αξιωματούχοι που υπηρέτησαν στη θέση του *proveditore e capitano* μετά το 1574, θα διαμαρτυρηθούν επανειλημμένα μέσα στις εκθέσεις τους πως αποτελούσαν συνεχή εστία διαφθοράς και ένας βασικός ανασταλτικός παράγοντας για την αναποτελεσματική λειτουργία του ταμείου¹⁴⁸.

Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1546, η Κοινότητα, σε νέα πρεσβεία, έθεσε στην αρχή του κειμένου ένα θέμα που ενέπιπτε στον κύκλο της διαφθοράς των υπηρετούντων στο νησί αξιωματούχων. Συγκεκριμένα καταγγέλθηκε πως οι δυο σύμβουλοι του βαΐλου και ο γραμματέας του δικαστηρίου των ποινικών υποθέσεων (*nodaro di criminali*) Giacomo Bideli, κατά τη διάρκεια περιόδους τους στην επαρχία του νησιού για θέματα επιθεώρησης του δημόσιου ταμείου, χρέωσαν υπερβολικά ποσά στους χωρικούς για τα έξοδα της έφιππης μεταφοράς τους, με αποτέλεσμα εκείνοι να βρίσκονται σε απόγνωση. Χαρακτήρισαν μάλιστα, με ποιητική διάθεση, τον γραμματέα Bideli ως αιμοδιψή Κράσο που αποζητάει χρυσάφι («come quel Crasso Romano avido dell'oro, così lui Giacomo del sangue di poveri»), επειδή αποσπούσε ποσοστά από τις καταδικαστικές αποφάσεις του ποινικού δικαστηρίου για τον ίδιο και τους συμβούλους. Ενώ όμως η Γερουσία έκρινε για το θέμα των δικαστηρίων πως τα πρόστιμα θα κατατίθενται στο σύνολό τους στο ταμείο (*camera*) του νησιού, με βάση αποφάσεις προηγούμενων ετών, αντίθετα, για το θέμα των αυθαιρεσιών εις βάρος των χωρικών το αποτέλεσμα δεν ήταν το ίδιο. Η πρόταση συγκεκριμένα που κατατέθηκε για την επιβολή από τους συνδίκους της Ανατολής της

¹⁴⁶ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 249-250, 269-270.

¹⁴⁷ Ο.π., σ. 250, 271· Σάθας, *Μνημεία*, τ. 5, σ. 270.

¹⁴⁸ Τα αξιώματα αυτά ήταν: α) l'ufficio della scrivania de questa Camera, β) il scontro della camera, γ) deputato al levar le bolette, δ) sopramassaro de peni (βλ. επίσης Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 333).

επιστροφής των χρημάτων και της άσκησης δίωξης εναντίον του Bideli δεν έλαβε την απαιτούμενη πλειοψηφία¹⁴⁹. Η άρνηση αυτή φαίνεται πως προκάλεσε την αντίδραση του *Collegio*, που ανέλαβε την υπόθεση από τη Σύγκλητο, και, με καθυστέρηση ενός έτους πρέπει να τονιστεί, αποφάσισε την αποστολή συνδίκων με τις εξής εντολές: α) την τιμωρία του Bideli και την αφαίρεση του αξιώματός του, β) την απαγόρευση στους συμβούλους να χρεώνουν υπερβολικά ποσά στους χωρικούς για τα έξοδα της έφιππης μεταφοράς τους, γ) κανένας βάιλος να μην επικυρώνει το διορισμό κάποιου στη θέση του *nodaro criminal* αν δεν είναι κατάλληλος για το αξίωμα αυτό. Επίσης ελήφθησαν αποφάσεις για διάφορα άλλα ζητήματα, το σημαντικότερο από τα οποία ήταν η διερεύνηση, κατόπιν αιτήματος της Κοινότητας, του κατά πόσο ο *capitano dell'isola*, Andrea della Sola, προέβη σε καταχρήσεις εναντίον των κατοίκων¹⁵⁰. Καθίσταται εμφανές μέσα από αυτό το συμβάν πως η παραβατικότητα των απεσταλμένων αξιωματούχων ήταν ένα ιδιαίτερα περίπλοκο ζήτημα και δεν είχε να κάνει αποκλειστικά με τα μέλη των πατρικίων που αποστέλλονταν από την μητρόπολη, αλλά αντίθετα διαπερνούσε την κλίματα όλων των ανώτερων και κατώτερων αξιωμάτων. Η καταγεγραμμένη διαδικασία που ακολουθήθηκε καταδεικνύει επιπλέον τη δυνατότητα επέμβασης του σκληρού πυρήνα εξουσίας στους κύκλους της διοίκησης, μέσω του *Collegio*, προκειμένου να ακυρώσει αποφάσεις της Συγκλήτου που φανερά δυσφημούσαν τη βενετική διοίκηση.

Ως προς τα υπόλοιπα αιτήματα του 1546, ενδιαφέρον για το θέμα των αρμοδιοτήτων της Κοινότητας παρουσιάζουν η ικανοποίηση από την μητρόπολη του αιτήματος διορισμού ενός δικηγόρου υπεράσπισης για τους φυλακισμένους, η επαναφορά του αξιώματος του *proveditore sopra il fontego* που είχε καταργηθεί προσωρινά (*sopito*), ίσως λόγω της κατεδάφισης της παλιάς σιταποθήκης στην *spianata*, η έγκριση εκλογής δυο υπαλλήλων για τις αλυκές (*precettori*), ενός Λατίνου και ενός Ελληνορθόδοξου, η άρνηση να αποδοθεί στην Κοινότητα το αξίωμα του διοικητή των φυλακών που ασκείται *per gratia* και η εξασφάλιση απαγόρευσης από τη μητρόπολη ώστε κανένας ανώτερος αξιωματούχος να μην αφήνει πίσω οδηγίες (*commisioni*) για είσπραξη χρεών από τρίτους¹⁵¹. Πιο εκτεταμένο ήταν το εικοστό τρίτο αίτημα, το οποίο είχε απασχολήσει και την

¹⁴⁹ Σάθας, *Μνημεία*, τ. 5, σ. 273-277 (33 ψήφους υπέρ, 42 κατά και 24 λευκά).

¹⁵⁰ Ο.π., τ. 5, σ. 292-296.

¹⁵¹ Ο.π., τ. 5, σ. 280-285.

προηγούμενη πρεσβεία του 1542¹⁵², και αφορούσε προσωπική αίτηση του διοικητή της Πάργας Zorzi Lanza, με την υποστήριξη του βαΐλου Geronimo Da ca da Pesaro, να του αποδοθεί το κάστρο για άλλα τέσσερα χρόνια *per gratia* καθώς, όπως υποστήριξε, είχε συμβάλει κατά την πολιορκία του 1537 στη διάσωση του τόπου και είχε λάβει ως ανταμοιβή τη διοίκησή του για άλλα οχτώ έτη, χωρίς όμως ποτέ να καταφέρει να την ασκήσει στο σύνολο της. Η Κοινότητα αυτή τη φορά συναίνεσε να γίνει δεκτή η αίτηση του Lanza, με την προσθήκη όμως πως ουδείς στο μέλλον θα λαμβάνει το αξίωμα αυτό *per gratia*, αίτημα που έγινε δεκτό από τη μητρόπολη¹⁵³.

Η πρεσβεία της Κοινότητας του 1560 κατέγραψε, μέσω του δεύτερού της αιτήματος, την πορεία μιας διαμάχης που αφορούσε την παρουσία των ετήσιων δικαστών στις ανακρίσεις. Οι πρέσβεις υποστήριξαν πως, στο πρόσφατο παρελθόν, είχε για κάποιο διάστημα ανατραπεί το προνόμιο αυτό και πως διεξήχθησαν ανακρίσεις στο γραφείο της καγκελαρίας χωρίς την παρουσία τους. Αναφέρθηκε μάλιστα πως ο τελευταίος βάιλος –καίτοι δεν υπάρχει σαφής αναφορά, πιθανόν πρόκειται για τον Francesco Duodo που υπηρετούσε εκείνη την περίοδο στο νησί– υποστήριξε το προνόμιο της Κοινότητας και ζητήθηκε να επικυρωθεί η διάταξη αυτή ώστε να μην υπάρξουν παραβατικές συμπεριφορές στο μέλλον. Με βάση τα παραπάνω, η Σύγκλητος ακύρωσε την προηγούμενη απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 1557 και όριζε πως πλέον δεν θα διεξάγονται ανακρίσεις χωρίς την παρουσία των ετήσιων δικαστών. Πρόσθεσε ωστόσο τη διάταξη πως, αν εκείνοι απουσίαζαν αδικαιολόγητα, τις δυο πρώτες φορές θα τους επιδικαζόταν πρόστιμο ενός δουκάτου, ενώ την τρίτη θα έχαναν το δικαίωμα παράστασης¹⁵⁴. Στο έκτο αίτημα, αποφασίστηκε από τη μητρόπολη η αύξηση του μισθού του κυβερνήτη της Πάργας κατά δυο δουκάτα, ενώ για το αν θα κατέθετε η Κοινότητα λίστα υποψηφίων στο τριμελές *reggimento* και τον καπιτάνο του βούργου, δεν φαίνεται να υπάρχει απάντηση, ενδεχομένως γιατί η μητρόπολη ήθελε να συζητήσει αυτό το θέμα περαιτέρω με αξιωματούχους που είχαν υπηρετήσει στην περιοχή¹⁵⁵.

Τα γεγονότα του 1571 και η νέα δήωση του νησιού από τον οθωμανικό στόλο αναπόφευκτα μονοπώλησαν την πρεσβεία της Κοινότητας του επόμενου έτους, η

¹⁵² Γιωτοπούλου-Σισυλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 269.

¹⁵³ Σάθας, *Μνημεία*, τ. 5, σ. 289-290: «atteso li meriti del fidel nostro Zorzi Lanza et la honesta richiesta di quella fidelissima università».

¹⁵⁴ Ο.π., τ. 5, σ. 309-310

¹⁵⁵ Ο.π., τ. 5, σ. 313.

οποία κατέγραψε τις καταστροφές που έλαβαν χώρα στο νησί καθώς και την αναγκαία διοικητική μέριμνα που θα έπρεπε να ληφθεί προς αποκατάστασή τους. Η παρουσίαση των κερκυραϊκών αιτημάτων, αλλά και οι αναφορές που απέστειλε για το ζήτημα αυτό τόσο η τοπική διοίκηση, μέσω των ανώτερων αξιωματούχων, όσο και ο νικητής της Ναυπάκτου και μετέπειτα δόγης Sebastiano Venier, αποτελούν μια ζωντανή μαρτυρία για την πολύπλευρη πληροφόρηση που το βενετικό κράτος λάμβανε σε παρόμοιες κρίσιμες περιστάσεις. Γεγονός είναι πως, μετά και από αυτή την πολεμική περιπέτεια, η μητρόπολη φαίνεται να έχει οριστικά στραφεί στην επιλογή να περιτειχίσει το *εξώπολον*, απόφαση που άλλωστε συνάδει και με τη σύμφωνη γνώμη της τότε ανώτερης διοίκησης του νησιού¹⁵⁶.

Οι πρεσβείες: αιτήματα 1574-1621

Από τα αιτήματα των πρεσβειών της δεύτερης περιόδου υπάρχουν ενδείξεις πως η Κοινότητα δεν φαίνεται να ήταν θετική απέναντι στο νέο αξίωμα του *proveditore e capitano*, κυρίως για λόγους που έχουν να κάνουν με την επισιτιστική πολιτική που οι αξιωματούχοι αυτοί ακολούθησαν αλλά και την ανάθεση σε αυτούς του δημόσιου ταμείου, κάτι που τους έφερε σε ευθεία σύγκρουση με τους εκάστοτε κοινοτικούς υπαλλήλους της *camera*. Σαφέστερη όμως είναι η διαπίστωση πως η διαχρονική προσπάθεια και των δυο κεφαλών της διοίκησης να ασκήσουν πιο συγκεντρωτική εξουσία και να ελέγξουν αυστηρότερα τα κατώτερα αξιώματα θα προκαλέσει διαδοχικές διαμαρτυρίες της Κοινότητας, μέσω της αποστολής πρεσβειών, και συχνές συγκρούσεις των δυο εξουσιών, ανώτερης βενετικής και τοπικής.

Στην πρεσβεία του 1582, λίγα χρόνια μετά τη διοικητική αλλαγή του 1574, παρατηρείται πως τα τρία πρώτα αιτήματά της αφορούν παράπονα για τη ρύθμιση των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Κοινότητας και της νέας διοίκησης¹⁵⁷. Στο πρώτο από αυτά, οι πρέσβεις διαμαρτύρονταν πως ο *pronveditore e capitano* παραχώρησε το αξίωμα του ελεγκτή (*scontro*) του τελωνείου σε κάποιον υπηρέτη του (*suo domestico e servitore*), ενώ αυτό ανήκε στην Κοινότητα. Στο δεύτερο πως ο βάιλος δέχτηκε να γίνουν μέλη της κοινότητας δυο αδερφοί ταπεινής καταγωγής (*gente vil e meccanica*), εγκαινιάζοντας, όπως προαναφέρθηκε, μια πολυετή πολιτική διαμαρτυρίας για

¹⁵⁶ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Ο αντίκτυπος του Δ' βενετοτουρκικού πολέμου στην Κέρκυρα*, σ. 83, 239.

¹⁵⁷ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 303-304, 308-310.

επεμβάσεις των δυο ανώτερων αξιωματούχων στο θέμα αυτό, οι οποίες δεν θα λείψουν σχεδόν από καμιά πρεσβεία μέχρι τα μέσα του 17ου αιώνα. Στο τρίτο αίτημα, διαμαρτύρονταν επίσης για την απόδοση της διοίκησης του φρουρίου της Πάργας σε ένα Ναυπλιώτη, παρά την πρότερη απόφαση για μόνιμη απόδοση του αξιώματος στην Κοινότητα. Αξίζει να σημειωθεί πως οι απαντήσεις της μητρόπολης δεν ήταν ευνοϊκές: στο πρώτο αίτημα καταγράφηκε μια μάλλον αόριστη απάντηση (*che quando veniva occasione...si stimera piu conveniente*), στο δεύτερο απλώς δόθηκε εντολή στο *reggimento* να σέβονται τις προϋποθέσεις για ένταξη στο συμβούλιο χωρίς κάποια συγκεκριμένη παρατήρηση στο βάιλο, ενώ στο τρίτο απλώς επιβεβαιώθηκε πως ο *provveditore e capitano* αντικαθιστά τον καταργηθέντα *capitano del borgo* στην επιτροπή επικύρωσης της εκλογής του κυβερνήτη της Πάργας, χωρίς να ακυρωθεί η εκλογή του «ξένου» Ναυπλιώτη (*forestiero*).

Οι διαμαρτυρίες της Κοινότητας απέναντι στην πολιτική και το θεσμό του *provveditore e capitano* εκφράστηκαν σαφέστερα στην πρεσβεία του 1592, στο έκτο αίτημα της οποίας ανακινήθηκε για πρώτη φορά το ζήτημα της «δυαρχίας» στην τοπική διοίκηση. Ύστερα από ένα σύντομο πρόλογο εκδήλωσης αφοσίωσης και υπακοής στις επιταγές της Γαληνότητας, οι πρέσβεις επέκριναν τις δυσχέρειες που ανέκυψαν μετά τη θεσμοθέτηση των δυο αξιωμάτων και έκαναν λόγο για συνεχείς αντεγκλήσεις μεταξύ των δυο κεφαλών, λόγω συγκεχυμένων αρμοδιοτήτων. Η κατάσταση αυτή είχε συνέπειες, όπως υποστήριζαν, όχι μόνο στην ομαλή λειτουργία της τοπικής διοίκησης αλλά και στον απρόσκοπτο εφοδιασμό των σιτηρών –ειδικά όσον αφορά το ζήτημα του επισιτισμού, θα καταδειχτεί στο επόμενο κεφάλαιο πως αυτό ενδεχομένως να είναι και η κυριότερη αιτία της υποβολής του σχετικού αιτήματος. Στην πρότασή τους για επιστροφή στο πρότερο καθεστώς του *βαΐλου και γενικού προνοητή*, η απάντηση της μητρόπολης δεν ήταν απλώς αρνητική, αλλά επιπλέον διατυπώθηκε με σαφήνεια η θέση πως η Κοινότητα δεν θα πρέπει να θέσει ξανά τέτοιο ζήτημα: «Στα αιτήματα έκτο, έβδομο και ένατο δίνεται η απάντηση: οι νόμοι και οι διατάξεις είναι τόσο σαφείς, ώστε δεν θεωρείται απαραίτητη καμιά δήλωση ή αλλοίωση τους»¹⁵⁸. Παρά την κατηγορηματική αυτή άρνηση, οι αντιδράσεις για τη νέα διοικητική διευθέτηση δεν φαίνεται να έπαψαν να εκδηλώνονται κατά διαστήματα. Στην έκθεσή του το 1601, ο *provveditor e capitano* Alvise Barbaro, επικαλούμενος και εκείνος την πρεσβεία του 1592 («et come fu

¹⁵⁸ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 355, 365.

supplicato dalli medessimi Corfioti del 1592»¹⁵⁹), ζητάει ουσιαστικά την επαναφορά στο καθεστώς του ενός επικεφαλής της διοίκησης. Παρά τις όποιες αντιδράσεις όμως, τόσο από την Κοινότητα όσο και από μεμονωμένους αξιωματούχους, σκέψεις επιστροφής στο προηγούμενο καθεστώς δεν φαίνεται να απασχόλησαν σοβαρά τα επίσημα κυβερνητικά όργανα της μητρόπολης.

Στην πρεσβεία του 1599, νέες διαμάχες έκαναν την εμφάνισή τους μεταξύ των ανώτερων αξιωματούχων και της Κοινότητας. Οι πρέσβεις, αφού πρώτα ζήτησαν την απόδοση τεσσάρων αξιωμάτων, τα οποία ανήκαν στη δικαιοδοσία των δυο ανώτερων αξιωματούχων και για τα οποία έλαβαν αρνητική απάντηση¹⁶⁰, στη συνέχεια προέβησαν σε μια καταγγελία εναντίον του *proveditore e capitano*. Πιο συγκεκριμένα, στο τέταρτο αίτημα, ανέφεραν πως έχει από κακή παράδοση δημιουργηθεί συνήθεια στον αξιωματούχο αυτόν να δικάζει τους διοριζόμενους από την Κοινότητα, με το επιχείρημα ότι εκείνοι αμείβονται από το δημόσιο ταμείο. Η Κοινότητα υποστήριζε πως, εφόσον τα «προνόμιά» τους είναι αρχαιότερα από εκείνα του θεσμού του νέου αξιωματούχου, θα έπρεπε να δικάζονται από τα τρία μέλη του παλαιότερου *reggimento*. Στην απάντησή της, η μητρόπολη απαρίθμησε τα αξιώματα για τα οποία ο *proveditore* έχει δικαστικές ευθύνες, με βάση την οδηγία του (*commissione*), και τα οποία είναι α) *li scontri et altri ministri della Camera*, β) *li Castellani di Sant'Angelo*, γ) *li Capitani della Parga* και δ) *li Ministri de Sali*. Για τα υπόλοιπα αξιώματα, υπεύθυνο δικαστικά επαναεπιβεβαιώθηκε ότι ήταν το πρότερο τριμελές *reggimento*¹⁶¹. Από την απόφαση αυτή καθίστανται εμφανή τα καθήκοντα του *proveditore e capitano* στο δικαστικό τομέα, να βρίσκονται δηλαδή υπό την άμεση επίβλεψή του τομείς που η μητροπολιτική διοίκηση θεωρούσε οικονομικά νευραλγικούς. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν και οι διοικήσεις των φρουριών του Αγγελόκαστρου και της Πάργας, οι οποίες, σε όλη τη διάρκεια του 16ου αιώνα, ενίοτε αποδίδονταν σε άτομα που δεν είχε εκλέξει η Κοινότητα, αλλά είχε διορίσει η βενετική διοίκηση.

¹⁵⁹ ASV, ό.π., *Relatione di Alvise Barbaro, Proveditore e capitano di Corfu*, 2 Agosto 1601, φ. 7v-8r: «purche si sono veduti odiosi dispari in quel governo per pretensioni di giurisdittione...» (εκτενής παρουσίαση των προβλημάτων στο φύλλο 8r).

¹⁶⁰ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 371-372 και 378-380. Τα αξιώματα αυτά ήταν του προϊσταμένου του νοσοκομείου, του Λαζαρέττου, του λογιστή του ταμείου και του γραμματέα των αλκικών της Λευκίμμης στα νότια του νησιού.

¹⁶¹ Ό.π., σ. 372-373, 382-383.

Με την πρεσβεία του 1605, η Κοινότητα διεκδίκησε, όπως προαναφέρθηκε, και πέτυχε να της απονεμηθεί το αξίωμα της *capitaneria del isola*, ένα αξίωμα που αφορούσε τη φρούρηση και προστασία της κερκυραϊκής υπαίθρου από ληστρικές και πειρατικές επιδρομές, το οποίο έως τότε ήταν εκχωρημένο στα αδέρφια Lorenzo et Moisé Venier¹⁶². Καθοριστικό ρόλο στην υπόθεση αυτή διαδραμάτισε ο απερχόμενος βάιλος Zacharia Gabriel, ο οποίος μάλιστα στήριξε γραπτώς το αίτημα της Κοινότητας με μια πρόσθετη σελίδα στην έκθεσή του¹⁶³, κάτι που αποτελεί και μοναδικό φαινόμενο στην εξεταζόμενη περίοδο. Στην πρόσθετη αυτή έκθεση, ο Gabriel υποστήριξε ότι με το προηγούμενο καθεστώς παρατηρήθηκαν πολλές αυθαιρεσίες εις βάρος των χωρικών και πως θα ήταν σκόπιμο το αξίωμα αυτό να περάσει στα χέρια της Κοινότητας.

Ακολούθησαν οι πρεσβείες των ετών 1610, 1611 και 1615, στις οποίες η Κοινότητα του νησιού υπερασπίστηκε σθεναρά το δικαίωμά της να αποτρέπει την είσοδο στους κόλπους της σε «παράνομους» και «ακατάλληλους» υποψήφιους, οι οποίοι, κατά την άποψή της, είχαν κινήσει τη διαδικασία επειδή είχαν την εύνοια των δυο κεφαλών της διοίκησης του νησιού¹⁶⁴. Η σταθερή αυτή αντίδραση της Κοινότητας είχε ως αποτέλεσμα η μητρόπολη να αποφασίσει κατά τα ακόλουθα: ως προς την πρώτη πρεσβεία, παρέπεμψε το ζήτημα στους δυο αξιωματούχους του νησιού¹⁶⁵, ως προς τη δεύτερη, έκρινε ότι οι υποψήφιοι, αφού αποδείκνυαν τον «αστικό τρόπο ζωής τους» (*siano vivuti civilmente*), μπορούσαν να ενταχθούν στο Συμβούλιο εφόσον το αίτημα τους γινόταν αποδεκτό με τρεις στις τέσσερις ψήφους από το τοπικό *reggimento*¹⁶⁶, ενώ, ως προς την τελευταία, απορρίφθηκε η αίτηση τεσσάρων ατόμων να ενταχθούν στο συμβούλιο της Κοινότητας καθώς εκείνοι δεν πληρούσαν τις προϋποθέσεις¹⁶⁷. Η συχνή απόρριψη υποψηφίων που επιδίωξαν αυτή την περίοδο να ενταχθούν στην Κοινότητα, κυρίως μέσω της εύνοιας των Βενετών αξιωματούχων, κατέδειξε πως αυτή ήταν ουσιαστικά πλέον σε θέση να περιφρουρεί τον «κλειστό» χαρακτήρα της από εξωθεσμικές απόπειρες εισδοχής. Αυτό βέβαια δεν

¹⁶² Ο.π., σ. 399-411.

¹⁶³ ASV, ό.π., *Relatione del bailo Zacharia Gabriel 23 Luglio 1604*, και η πρόσθετη σελίδα, στην οποία δεν υπάρχει ημερομηνία και ξεκινάει ως εξής: «Dopo la relatione da me fatta alla Vostra Serenità... ho pensato esser stato espressamente nelle <persavio?> di formare anco et presentare *la presenta aggionta di scrittura et riverentamenet riferirle di piu li seguenti capi*».

¹⁶⁴ Karapidakis, *Civis Fidelis*, σ. 107-116 (ειδικότερα για τις πρεσβείες των ετών αυτών, σ. 114-116)

¹⁶⁵ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 417.

¹⁶⁶ Ο.π., σ. 423.

¹⁶⁷ Ο.π., σ. 427.

σήμαινε ότι οι ανώτεροι αξιωματούχοι που υπηρετούσαν στο νησί παραιτήθηκαν από την προσπάθεια να εντάξουν στο συμβούλιο της Κοινότητας πρόσωπα της αρεσκείας τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της πρεσβείας του 1621, στην οποία η Κοινότητα, με το έβδομο αίτημά της, ζήτησε την παρέμβαση της μητρόπολης ώστε να αποτρέψει το βάιλο Andrea Bragadin από την απόπειρά του να εγκρίνει την είσοδο των αδελφών Μοσχοβίτη στο συμβούλιο, και αυτό μάλιστα παρά το γεγονός πως εκείνοι είχαν με παλαιότερη απόφαση του 1613 αποκλειστεί¹⁶⁸.

Ευνόητο είναι πως οι διαμαρτυρίες αυτές είχαν αντίκτυπο στο ύφος των αξιωματούχων όταν αυτοί αναφέρονταν μέσα στις *relazioni* σε κοινοτικά θέματα. Με εξαίρεση τον Gabriel, πραγματικά σπανίζουν εκείνοι, και ειδικά ανάμεσα στους προνοητές-καπιτάνους, που δεν εκφράστηκαν με αρνητικό τρόπο για τα μέλη της Κοινότητας. Ενδεικτικά μόνο αναφέρονται οι κατηγορίες των *proveditore e capitano* Nicolo Bragadin ότι τα κοινοτικά μέλη νέμονταν με τρόπο καταχρηστικό τα αξιώματα, ενώ επιπλέον καταπίεζαν, μέσω της τοκογλυφίας, τους αγροτικούς πληθυσμούς και παρενοχλούσαν συνεχώς την ανώτερη βενετική διοίκηση με αιτήματα¹⁶⁹, καθώς και του Girolamo Zane ο οποίος τους κατηγορούσε πως απέκρυπταν οικονομικά στοιχεία από τον εκάστοτε προνοητή, κυρίως λόγω των μεγάλων χρεών τους προς το δημόσιο ταμείο¹⁷⁰. Τέλος, λιγότερο από δέκα χρόνια μετά την απόδοση του θεσμού της *capitaneria dell'isola* στην Κοινότητα, ο Girolamo Contarini πρότεινε να της αφαιρεθεί το αξίωμα αυτό, γιατί τα μέλη της, με τις αυθαιρεσίες τους, έχουν προκαλέσει μεγάλη αναστάτωση στην ύπαιθρο και αποθάρρυναν Αλβανούς επήλυδες που σκόπευαν να εγκατασταθούν στο νησί¹⁷¹. Είναι φανερό πως οι αναφορές αυτές των αξιωματούχων που υπηρέτησαν στο νέο αξίωμα δεν οφείλονταν μόνο σε προσωπικά κίνητρα, αλλά μάλλον αποτελούν

¹⁶⁸ Ο.π., σ. 454, 467-468.

¹⁶⁹ ASV, ό.π., Relazione del proveditor e capitano Nicolo Bragadin, 19 Giugno 1608, φ. 16v-17r: «Li disorderi passati a eccessi degni per certo di alcuna celere provisione, ma non mi par gia di dover taccere || quale sia la natura di quei cittadini; che poveri ma grandamente superbi et altreri vivioni sopra quei pochi officii che vengono distribuiti dal loro Consiglio della loro Communita]... et se pure alcuno di essi s'arichisse, lo fa col sangue del povero isolano, commetendo molte usurie, che appresso di loro sono chiamata prostichi...».

¹⁷⁰ ASV, ό.π., Relazione del proveditor e capitano Girolamo Zane, 12 Settembre 1611, φ. 6v-7r: «La camera di Corfu e piena di grandamenti et importantissimi || disorderi, da quali li Corfioti ne ricevono notabilissimo comodo, che per cio non solo non apportano al proveditore quei lumi che dovevano, ma li nascondono con ogni loro pottere».

¹⁷¹ ASV, ό.π., Relazione del proveditor e capitano Girolamo Contarini, 22 Febraio 1613 (m.v.), φ. 1v: «Nelle visite che ho fatto dell'isola, ho particolarmente osservato che una delle cose potissime per le quali gl' Albanesi sudditi del Signor Turco restavano di passare ad habitarvi e per le angarie et per gl'aggravii che sentono dai Capitani di essa, che per gratiosa concesse dell' Illustrissimo Senato, essendo elletti dal Reggimento ma dei 150 del Consiglio di Corfu, abusando quel ministerio...».

διαχρονική ένδειξη της επιδίωξης να εντατικοποιηθεί ο έλεγχος στο ανώτερο επίπεδο της διοικητικής δομής της Κέρκυρας μετά τη μετατροπή της σε οχυρό για το βενετικό στρατό και στόλο. Καταφαίνεται από την άλλη πως και η Κοινότητα συνειδητοποιούσε ότι ο νέος αξιωματούχος είχε ως προτεραιότητα τον αυστηρότερο έλεγχο των αξιωμάτων που νεμόταν η ίδια και για το λόγο αυτό υπάρχει από μέρους της μια σαφής, έστω και διακριτική, αντίθεση στην παρουσία του και μια, επίσης διακριτική, υποστήριξη κατά καιρούς στο βάιλο που προεδρεύει και του συμβουλίου της Κοινότητας.

Με την αντιπαράθεση των δυο αυτών πηγών, εκθέσεων και πρεσβειών, επιχειρήθηκε να δοθεί μια γενική εικόνα της σχέσης της Κοινότητας τόσο με το προγενέστερο τριμελές *reggimento* όσο και με το νέο θεσμό του *proveditore e capitano*. Φαίνεται πως η σχέση αυτή, κυρίως στη δεύτερη περίπτωση, υπήρξε ανταγωνιστική και η Κοινότητα είδε στο πρόσωπο του νέου αξιωματούχου ένα επιπλέον εμπόδιο στις πολιτικές διεκδικήσεις της για ενεργότερη συμμετοχή στην τοπική εξουσία, θεωρώντας, σε μεγάλο βαθμό δίκαια, πως ο προνοητής-καπιτάνος θα επενέβαινε στα «αρχαία» προνόμια της: στο διορισμό αξιωματούχων, στην απονομή της δικαιοσύνης, στη διαχείριση του ταμείου, και επιπλέον στο δικαίωμα του συμβουλίου να μη δέχεται νέα μέλη, αν κρινόταν πως δεν πληρούσαν τα κριτήρια. Ανεξάρτητα από προσωπικά κίνητρα των δυο πλευρών, αξιωματούχων και Κοινότητας, διαφαίνεται πράγματι από τις πηγές μια προσπάθεια ο *proveditore e capitano* να επεμβαίνει σε όλους αυτούς τους τομείς, με σκοπό τον αυστηρότερο έλεγχο της διοίκησης. Το αποτέλεσμα ήταν να υποβόσκει, ενδεχομένως όχι μόνο κατά την εξεταζόμενη περίοδο αλλά ουσιαστικά μέχρι το τέλος της βενετικής κυριαρχίας, ένας πολιτικός ανταγωνισμός των δυο πλευρών, κάτι που πιθανά το επιδίωξε η μητρόπολη, προκειμένου να αποφύγει την ενδυνάμωση ενός και μόνο πόλου εξουσίας.

Συμπερασματικά, η μητρόπολη, τόσο πριν τη διοικητική μεταρρύθμιση του 1574 όσο και κατόπιν αυτής, φαίνεται να επιδίωξε την ανάδειξη της Κοινότητας σε θεσμικό συνομιλητή με κυριότερο σκοπό την αποφυγή δημιουργίας ενός βενετικού αξιώματος, είτε του βαΐλου αρχικά είτε του *proveditore e capitano* στη συνέχεια, ο κάτοχος του οποίου, απομακρυσμένος από το κέντρο, δεν θα συναντούσε θεσμικά εμπόδια στην άσκηση απεριόριστης εξουσίας κατά την εκεί παραμονή του. Αυτό φυσικά δεν αποτελούσε καινοτομία, αλλά αντίθετα ήταν η κυρίαρχη ασκούμενη

πολιτική στις περισσότερες κτήσεις του θαλάσσιου κράτους. Παραμένει βέβαια το ερώτημα για τις πιθανές δυνατότητες αντίστασης της Κοινότητας στις αποφάσεις της ανώτερης βενετικής εξουσίας πριν και μετά το 1574. Η απάντηση σε αυτό το ζήτημα έχει να κάνει κυρίως με τους επιμέρους τομείς της διοικητικής μέριμνας. Όσον αφορά τον περιττεισμό και την αναδιοργάνωση του αστικού κέντρου, δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία πως είναι η μητρόπολη που έπαιρνε τις αποφάσεις με βάση το στρατιωτικό σχεδιασμό και οι «πιστοί» υπήκοοι θα πρέπει απλά να υπακούουν. Το μόνο που μπορούσαν κάνουν, μέσω των πρεσβειών τους πάντα, ήταν να διατυπώσουν αιτήματα δευτερεύουσας σημασίας: αποζημιώσεις για κατεδαφισμένες οικίες, μείωση των ημερομισθίων¹⁷² της Κοινότητας στα έργα οχύρωσης αλλά και απόδοση αξιωμάτων στα μέλη της Κοινότητας ως ανταμοιβή για τις δοκιμασίες που υπέστησαν. Η Κοινότητα δεν είχε επίσης ουσιαστικό λόγο στην αλλαγή του ανώτερου διοικητικού σχήματος, παρά το γεγονός πως της δόθηκε το δικαίωμα να εκφράσει τη διαφωνία της για αυτό. Συνολικά, δεν φαίνεται σε κανένα σημείο από τα τέλη του 16ου αιώνα και μετά να αμφισβητήθηκε στην πράξη η διοικητική αλλαγή. Επίσης, αν και κατάφερε η Κοινότητα να εξασφαλίσει ένα αριθμό αξιωμάτων που θα της ανήκαν, εντούτοις αυτά δεν ήταν σαφώς καθορισμένα, με αποτέλεσμα συχνά οι κεφαλές της βενετικής διοίκησης να τα παραχωρούν εκτός των ορίων της. Η συγκεχυμένη αυτή κατάσταση παραμένει ουσιαστικά αμετάβλητη μέχρι το τέλος της βενετικής κυριαρχίας, γεγονός που, σε συνδυασμό με όσα είδαμε πιο πάνω για τις αρμοδιότητες των δυο κεφαλών της διοίκησης, οδηγεί στο συμπέρασμα πως ενδεχομένως αποτελούσε μια σκόπιμη πολιτική της Γαληνότατης να μην τεθούν σαφή όρια, από το φόβο ενδυνάμωσης της μιας ή της άλλης πλευράς.

Ανεξάρτητα από τα παραπάνω όμως, και με βάση τις πηγές, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο ρόλος της Κοινότητας στην τοπική διοίκηση δεν ήταν ουσιαστικός. Το συμβούλιο των 150 συνέχισε να εκλέγει πολλά και σημαντικά αξιώματα σε αυτή, και κυριότερα τους υπαλλήλους του δημόσιου ταμείου (*camera*), σε πείσμα των συνεχών κατηγοριών των ανώτερων αξιωματούχων στις εκθέσεις τους. Το ίδιο ισχυρή σε γενικές γραμμές παρέμεινε η Κοινότητα και στον διορισμό αξιωματούχων στα κερκυραϊκά εξαρτήματα: τους Παξούς, την Πάργα, το Βουθρωτό καθώς και στο φρούριο του Αγγελόκαστρου. Παρά τις κατά περίπτωση επεμβάσεις

¹⁷² Στην πρεσβεία του 1572, οι πρέσβεις της Κοινότητας είχαν δηλώσει, ήταν έτοιμοι να βοηθήσουν και οι ίδιοι προσφέροντας εκατό χιλιάδες ημερομίσθια (Δεν αποσαφηνίζεται σε χρήμα ή σε εργασία), Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Ο αντίκτυπος του Δ' βενετοτουρκικού πολέμου*, σ. 207-221 (πρεσβεία 1572).

των κεφαλών της τοπικής διοίκησης, τα αξιώματα της περιφέρειας παρέμειναν στους κόλπους της Κοινότητας μέχρι την κατάλυση του βενετικού κράτους, και αυτό παρά τις συχνές διαμαρτυρίες των τοπικών πληθυσμών, όπως π.χ. των κατοίκων της Πάργας, για κακοδιοίκηση των κερκυραίων διοικητών. Τέλος, όσον αφορά την είσοδο νέων μελών στην Κοινότητα, εκείνη κατάφερε μέσω των πρεσβειών και την πολύπλοκη νομική διαδικασία που διαμορφώθηκε, να περιφρουρήσει τον σχεδόν κλειστό της χαρακτήρα.

Συμπερασματικά, παρόλο που δεν προέκυψε τον 16ο αιώνα ένα περιφερειακό θεσμικό κέντρο που να μπορεί να περιφρουρεί τα «προνόμιά» του από το θεσμό της βενετικής *gratia* και να ανθίσταται αποτελεσματικά σε όλες τις αποφάσεις της ανώτερης πολιτικής ηγεσίας του νησιού, εγκαθιδρύθηκε εντούτοις ένα σύστημα κοινοτικό που είχε ισχυρό λόγο στην τοπική διοίκηση. Είναι γενικά άλλωστε παραδεκτό από την έρευνα πως, σε όλες τις υπό βενετική κυριαρχία ελληνικές περιοχές, ο διεκδικητικός πόλος της Κοινότητας, μαζί με το χαρακτήρα και την ουσία του βενετικού πολιτεύματος, έθεταν συγκεκριμένα όρια δράσης στον εκάστοτε ανώτερο αξιωματούχο, τα οποία καθορίζονταν και από τον περιορισμένο χρόνο της θητείας του¹⁷³. Το κύρος της Κοινότητας ως θεσμικού συνομιλητή διαφαίνεται επίσης και από το γεγονός πως, σχεδόν ταυτόχρονα με τη διοικητική αλλαγή του 1574 σε ανώτερο επίπεδο, η μητρόπολη ενέκρινε το νέο καταστατικό ίδρυσης της κοινοτικής σιταποθήκης, ένα θεσμό κεφαλαιώδους σημασίας για την κοινωνία του νησιού εκείνη την εποχή. Αυτή η απόφαση μάλιστα λαμβάνεται σε μια περίοδο πλήρους μεταμόρφωσης του αστικού τοπίου και αποτελεί ένα ακόμη παράγοντα που συνέβαλε στον περαιτέρω διαχωρισμό των κατοίκων της πόλης από την ύπαιθρο. Όπως θα καταδειχθεί από τις σταδιακά αυξανόμενες αναφορές που έχουμε στις εκθέσεις των βενετών αξιωματούχων για την κατάσταση των αγροτικών πληθυσμών, ο κόσμος αυτός παραμένει σε σημαντικό βαθμό στάσιμος οικονομικά και κοινωνικά, χωρίς δυνατότητα πλήρους αξιοποίησης των καλλιεργήσιμων γαιών. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την προβληματική διαχείριση της σιταποθήκης από την Κοινότητα, είχε ως κυριότερο επακόλουθο τα συχνά φαινόμενα σιτοδείας που έπλητταν την περίοδο αυτή το νησί.

¹⁷³ Αρβανιτάκης, *Οι αναφορές*, σ. 13.

ΚΕΦ.4ο: ΟΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΝΩΤΕΡΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ
ΣΤΟΝ ΕΠΙΣΙΤΙΣΜΟ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ 1574:
ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΣΙΤΑΠΟΘΗΚΗ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

*Η επισιτιστική πολιτική της Γαληνότατης και η κατάσταση στον αστικό ιστό
και στην ύπαιθρο πριν την ίδρυση της νέας κοινοτικής σιταποθήκης, το 1576*

Όπως συνέβη σε παρόμοιες περιπτώσεις κατά την εξεταζόμενη περίοδο, η ύπαρξη ενός πολυπληθούς περιτειχισμένου οικισμού, για τα δεδομένα της ανατολικής Μεσογείου τον 16ο αιώνα, και ο αυστηρός διαχωρισμός του από την ύπαιθρο επέφεραν επιπλέον δυσκολίες σε ζητήματα επισιτισμού, που η βενετική διοίκηση επιδίωξε να λύσει με τη θεσμοθέτηση της νέας κοινοτικής σιταποθήκης το 1576. Ήδη από την προηγούμενη περίοδο, η κατάσταση στον τομέα αυτό ήταν επιβαρυνμένη, με αποτέλεσμα πολλά και σοβαρά άλματα προβλήματα στην εξασφάλιση της καθημερινής τροφής για τους κατοίκους. Η δημιουργία μιας πόλης-φρουρίου, με αυξημένη σε αριθμό στρατιωτική φρουρά, σήμαινε πρακτικά τη διόγκωση των προβλημάτων αυτών για τη διοίκηση, σε ένα νησί μάλιστα που, για μια σειρά λόγων όπως θα καταδειχθεί παρακάτω, η ντόπια παραγωγή σιτηρών δεν ξεπερνούσε τους τρεις με τέσσερις μήνες¹⁷⁴. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, μετά τη διοικητική αλλαγή του 1574, ο βάλιος σταδιακά ανέλαβε, σε συνεργασία με τους επικεφαλής της Κοινότητας, το δύσκολο έργο εξεύρεσης των απαραίτητων ποσοτήτων σίτου που είχε ανάγκη ο αστικός πληθυσμός. Εξίσου σημαντικό είναι να τονιστεί πως ο νέος αξιωματούχος, ο *proveditore e capitano*, συνέβαλε και αυτός στη θεσμική θεμελίωση της νέας σιταποθήκης, έμμεσα αλλά καιρία, καθώς ως τόπος φύλαξης των εσόδων της ορίστηκε ο περιτειχισμένος χώρος της ακρόπολης, όπου και βρισκόταν η έδρα του. Πριν τις νέες αυτές διοικητικές διευθετήσεις, κρίνεται αναγκαία μια σύντομη αναφορά στην προβληματική κατάσταση που υπήρχε στον επισιτισμό ήδη από την προηγούμενη περίοδο, προκειμένου να καταδειχθούν τα κίνητρα των αποφάσεων της μητρόπολης αναφορικά με το ζήτημα αυτό.

¹⁷⁴ Fernand Braudel, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας, τα τ. Α': Ο ρόλος του περιγύρου*, (μετάφραση Κλαίρη Μητσοτάκη), Αθήνα 1993, σ. 186: «Οι τοπικοί πόροι δεν εγγυούνταν ποτέ την αφθονία και κανένα νησί δεν είχε εξασφαλισμένο το αύριο. Και το μεγάλο πρόβλημα, που δεν λύθηκε ποτέ ή λύθηκε σε λάθος βάση, ήταν να ζει αποκλειστικά από τους δικούς του πόρους και μόνο όταν αυτό δεν μπορούσε να γίνει, να ανοίγεται προς τα έξω. Όλα τα νησιά, εκτός ίσως από τη σιτοπαραγωγό Σικελία, πεινούσαν. Τα βενετσιάνικα νησιά του Λεβάντε, η Κέρκυρα, η Κρήνη, η Κύπρος, το δεύτερο ήμισυ του 16ου αιώνα απειλούνται μόνιμα από λοιμό. Τα νησιά αυτά... όταν εξαντλούνταν τα αποθέματα σιταριού και κεχριού στις αποθήκες των φρουρίων, έφταναν στα πρόθυρα της καταστροφής».

Για την ανώτερη βενετική διοίκηση όλων των νησιών του Ιονίου το κυριότερο πρόβλημα, πέραν της στρατιωτικής ασφάλειας, υπήρξε διαχρονικά η μεγάλη ανάγκη για εισαγωγές σίτου από την απέναντι οθωμανική στεριά. Η πίεση στο εμπορικό ισοζύγιο ήταν χρόνια και ανελαστική, εφόσον επρόκειτο για βασικό είδος διατροφής, με χρόνιες κοινωνικές προεκτάσεις· επηρέαζε τις τιμές της βασικής τροφής των φτωχότερων στρωμάτων και αποτελούσε το κυριότερο αίτιο σιτοδειών και συνακόλουθων κοινωνικών αναταραχών. Από την αρχή σχεδόν της θεσμοθέτησης των *relazioni*, οι αξιωματούχοι του νησιού της Κέρκυρας κατέγραψαν με σαφήνεια αυτά τα φαινόμενα σιτοδείας καθώς επηρέαζαν μοιραία και τη στρατιωτική επιμελητεία της φρουράς του κάστρου. Χωρίς να παραβλέπεται το γεγονός πως ο πολιτικός διαχωρισμός των νησιών αυτών από την απέναντι ηπειρωτική ακτή, οριστικός από τις αρχές του 16ου αιώνα, με εξαίρεση το νησί της Λευκάδας που παρέμεινε υπό οθωμανική κυριαρχία, συνέβαλε καίρια στη διόγκωση του φαινομένου, δεν θα πρέπει εντούτοις να υποτιμηθούν και άλλοι εξίσου σημαντικοί παράγοντες. Αυτοί ήταν το κοινωνικοπολιτικό καθεστώς που επικράτησε στις περιοχές της υπαίθρου και η ουσιαστική ανυπαρξία έργων υποδομής, κυρίως στον τομέα των συγκοινωνιών και του αγροτικού εξοπλισμού, φαινόμενα τα οποία επίσης με την πάροδο του χρόνου έγιναν αντικείμενο αναφοράς στις εκθέσεις. Παρά τις επισημάνσεις αυτές και τις συχνές υποβολές προτάσεων εκ μέρους των ανώτερων αξιωματούχων, δεν φαίνεται σε καμία περίοδο της βενετικής κυριαρχίας να επιτεύχθηκε ουσιαστική λύση.

Όσον αφορά την κατάσταση στην ύπαιθρο, γεγονός είναι πως, με την προσάρτηση του νησιού, η βενετική διοίκηση βρέθηκε αντιμέτωπη με την πρόκληση διαχείρισης των πρότερων φεουδαρχικών δομών γαιοκτησίας που θεμελιώθηκαν από το ανδεγαυικό καθεστώς. Συνοπτικά θα μπορούσαμε να πούμε πως η Γαληνότατη, κράτος με διαφορετικούς πολιτικούς και οικονομικούς προσανατολισμούς, κλήθηκε να διαχειριστεί στην Κέρκυρα, όπως και σε άλλα νησιά της Ρωμανίας, ένα γαιοκτητικό καθεστώς ξένο προς τη νοοτροπία της. Συνακόλουθα, η νέα τοπική διοίκηση χρειάστηκε να αντιμετωπίσει ευθύς εξαρχής τα περίπλοκα και ακανθώδη ζητήματα φεουδαρχικής διαδοχής¹⁷⁵. Η δυσκολία του εγχειρήματος για τη βενετική διοίκηση έγκειτο καταρχήν στο γεγονός πως το ίδιο το βενετικό κράτος δεν διέθετε πριν τον 15ο αιώνα εκτεταμένη ενδοχώρα στην Ιταλία ώστε να προκύψει η ανάγκη

¹⁷⁵ Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια*, σ. 468.

σύνταξης ενός επεξεργασμένου φεουδαλικού κώδικα. Ένα άλλο σοβαρό πρόβλημα ήταν η συχνή λειψανδρία που επικρατούσε στον αγροτικό κόσμο της ανατολικής Μεσογείου εκείνη την εποχή, λόγω σιτοδειών και επιδρομών, η οποία στην περίπτωση της Κέρκυρας επιχειρήθηκε να μετριαστεί με την ενθάρρυνση της μετανάστευσης από την απέναντι ηπειρωτική ακτή. Ήταν μάλιστα τόσο συχνή η μετεγκατάσταση νέων πληθυσμών, των *Βαγενιτών* όπως ονομάζονταν, που αυτοί υπάγονταν σε ένα διαφορετικό θεσμικό καθεστώς και αποτέλεσαν συχνά αντικείμενο νομικών προστριβών μεταξύ βαρόνων και δημοσίου για την εκμετάλλευσή τους. Κυριότερη συνέπεια της πολιτικής αυτής ρευστότητας ήταν η επικράτηση, ήδη από τον 15ο αιώνα όπως φαίνεται, των σχέσεων εκχώρησης γαιών *in perpetuum*, μέσω των θεσμών της *συγκράτειας* (κατοχή γης στο διηνεκές έναντι καταβολής μισθώματος συνήθως σε είδος) και του *κανίσκιου* (περιορισμένη χρονική διάρκεια μίσθωσης), σχέσεις που ουσιαστικά στην πράξη πολλές φορές εξισώνονταν αφού η πρόσκαιρη εκχώρηση συχνά μετατρέποταν σε διηνεκής. Η εξέλιξη αυτή, σε συνδυασμό με την αύξηση της εμπορευματοποίησης της αγροτικής παραγωγής στην Κέρκυρα κατά τη βενετική περίοδο, οδήγησε σταδιακά από τον 15ο και φανερά τον 16ο αιώνα, σε πολλές συμφωνίες εμφύτευσης μεταξύ αγροδότη και αγρολήπτη, οι οποίες, από τη στιγμή που δεν συνεπάγονταν έξοδα επένδυσης, διαχείρισης και επίβλεψης, ήταν ελκυστικές και για τις δυο πλευρές¹⁷⁶. Η εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής οδήγησε πρακτικά σε ένα τύπο συμβολαίων που συνδύαζαν το *σολιάτικο* με τη *συγκράτεια*¹⁷⁷, τα οποία, σε περίπτωση εισαγωγής νέας καλλιέργειας, προήγαγαν ουσιαστικά ένα σύστημα «συνιδιοκτησίας» μεταξύ καλλιεργητή και φεουδάρχη, η διαχειριστή φεουδαρχικών γαιών.

Ένας άλλος καταλυτικός παράγοντας εξέλιξεων ήταν η υπαγωγή κατά τη διάρκεια του 15ου αιώνα πολλών φέουδων της Κέρκυρας σε οικογένειες Βενετών πατρικών μέσω του συστήματος των επιγαμιών. Καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή του φεουδαρχικού συστήματος έπαιξαν τα δικαιώματα μεταβίβασης των γυναικών κληρονόμων, καθώς επέτρεψαν το πέρασμα πολλών βαρονιών από

¹⁷⁶ Ο.π., σ. 499.

¹⁷⁷ Σπύρος Ασδραχάς, «Φεουδαλική πρόσδοδος και γαιοπρόσοδος στην Κέρκυρα την εποχή της Βενετικής Κυριαρχίας», *Τα Ιστορικά* 4 (Δεκέμβριος 1985), σ. 376-380: «ο τύπος του συμβολαίου της «συγκράτειας» έχει την ίδια μορφή με εκείνη του «σολιάτικου»: η ουσιαστική διαφορά συνίσταται στο γεγονός ότι ο καλλιεργητής υποχρεώνεται να καταβάλλει στο φεουδάρχη, δίπλα στη φεουδαλική, και την έγγεια πρόσδοδο».

«ανδραγαυικές» οικογένειες σε βενετικές¹⁷⁸. Ήταν κατά συνέπεια συχνό το φαινόμενο παλιές οικογένειες του νησιού, με προεξάρχουσες αυτές των *De Gothis, Altavilla* αλλά και άλλες, να συνάπτουν επιγαμίες με οικογένειες βενετών πατρικίων, μέλη των οποίων υπηρέτησαν ως αξιωματούχοι στο νησί¹⁷⁹. Αυτή η διαδικασία είχε ως αποτέλεσμα την ένταξη στους διοικητικούς και οικονομικούς μηχανισμούς ισχυρών οικογενειών γαιοκτημόνων που στάθηκε επωφελής για τη στερέωση της βενετικής εξουσίας. Από την άλλη όμως έδρασε ως ανασταλτικός παράγοντας στην αυτοδύναμη αγροτική ανάπτυξη του νησιού και είχε ως αποτέλεσμα η κερκυραϊκή φεουδαρχία, με την πάροδο των αιώνων, να παρουσιάσει έντονα δείγματα παρακμής. Χαρακτηριστικό είναι πως κατά τον 18ο αιώνα τα αρχικά είκοσι πέντε φέουδα του νησιού είχαν περιοριστεί σε δεκαπέντε, μέρος από τα οποία ανήκαν άμεσα στο δημόσιο¹⁸⁰. Η σταδιακή αυτή παρακμή, σε συνδυασμό με την επικράτηση του τύπου των συμβολαίων της *συγκράτειας* και τις συχνές δημογραφικές κρίσεις στην ύπαιθρο που αναφέρθηκαν παραπάνω, είχε ως κυριότερο αποτέλεσμα, κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο, το σύστημα εκμετάλλευσης της γης να μην ανταποκρίνεται στις διατροφικές ανάγκες του νησιού¹⁸¹. Επιπλέον, σε μια προβιομηχανική εποχή, όπως η εξεταζόμενη, ήταν πολύ δύσκολο η τοπική αγροτική παραγωγή στο σύνολό της να υπερβεί κάποια καθορισμένα όρια. Κατά συνέπεια, όταν ναυτικές δημοκρατίες της εποχής, όπως ήταν η Βενετία και οι Ηνωμένες Επαρχίες, εξασφάλιζαν από απομακρυσμένα μέρη ένα μεγαλύτερο μερίδιο σιτηρών για τον πληθυσμό της μητρόπολης, αυτό γινόταν συνήθως σε βάρος των τοπικών κοινωνιών¹⁸², όπως της κερκυραϊκής στην προκειμένη περίπτωση. Το γεγονός επίσης πως, σε όλη την πρώιμη νεότερη εποχή, το σιτάρι στη Μεσόγειο ήταν στην ουσία μια καλλιέργεια ευρείας έκτασης –απαιτούσε δηλαδή μεγάλες επιφάνειες για μικρή απόδοση, ενώ επιπλέον δεν γινόταν να σπέρνεται κάθε χρόνο το ίδιο χωράφι¹⁸³– εξηγεί σε μεγάλο βαθμό γιατί η κατακερματισμένη γαιοκτησία της Κέρκυρας δεν κατάφερε ποτέ να επιτύχει κάποια απόδοση μεγαλύτερη των τεσσάρων μηνών.

¹⁷⁸ Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια*, σ. 482.

¹⁷⁹ O'Connell, *Men of Empire*, σ. 65-68.

¹⁸⁰ Παπαδιά-Λάλα, «Οι Έλληνες και οι βενετική πραγματικότητα», σ. 198, 205.

¹⁸¹ Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια*, σ. 397.

¹⁸² Carlo Cipolla, *Η Ευρώπη πριν τη βιομηχανική επανάσταση, κοινωνία και οικονομία» (1000-1700 μ.Χ.)*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σ. 105.

¹⁸³ Fernand Braudel, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας*, τ. Β΄: *Συλλογικά πεπρωμένα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997, σ. 267-268.

Συμπερασματικά, όλοι οι παραπάνω παράγοντες, που παγιώθηκαν από τις αρχές του 16ου αιώνα, δημιούργησαν ένα πλέγμα σχέσεων και συμφερόντων, στο οποίο πολύ δύσκολα κάποιος απεσταλμένος από τη μητρόπολη αξιωματούχος θα μπορούσε να παρέμβει στην κατεύθυνση βελτίωσης της κατάστασης. Η επικράτηση μεταξύ αγροδότη και αγρολήπτη των σχέσεων *σολιάτικου* και *συγκράτειας* που δεν ευνοούσαν μακροοικονομικές προοπτικές επένδυσης στη γη, καθώς και το πέρασμα πολλών φέουδων τόσο στο βενετικό δημόσιο όσο και σε οικογένειες πατρικών, από τη μια ενδυνάμωσε τη βενετική κυριαρχία, από την άλλη όμως κατέστησε δύσκολη οποιαδήποτε ριζική αγροτική μεταρρύθμιση χωρίς να θιγούν άμεσα συμφέροντα των οικογενειών που καλούνταν να πάρουν τις σχετικές αποφάσεις στα αρμόδια βενετικά όργανα. Η στροφή επιπλέον σε εμπορικότερες καλλιέργειες, όπως το λάδι και το κρασί, κυρίως με σχέση εμφύτευσης, επέτειναν το διατροφικό πρόβλημα στο νησί. Ιδιαίτερα από τα τέλη του 16ου αιώνα, ο βάλιος και οι μόνιμοι πλέον προνοητές καλούνταν, εκτός από τον πληθυσμό, να εξασφαλίσουν και την ημερήσια διατροφή της φρουράς ενός διευρυμένου οχυρωματικού περιβόλου αλλά και των πληρωμάτων του βενετικού στόλου που ήταν πλέον αναγκασμένος να χρησιμοποιεί ακόμη περισσότερο την Κέρκυρα ως σταθμό ανεφοδιασμού, μετά την απώλεια της Εύβοιας, της Μεθώνης και της Κορώνης.

Τα προβλήματα αυτά θα ενταθούν στο πέρασμα του 16ου αιώνα, γεγονός που θα οδηγήσει τόσο τους αξιωματούχους όσο και την ίδια τη μητρόπολη σε απόπειρες αντιμετώπισης του προβλήματος, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία. Η απόκρουση του οθωμανικού κινδύνου στην πολιορκία του 1537, παρά τα προβλήματα που δημιούργησε στις σχέσεις με το ντόπιο πληθυσμό, έδωσε τη δυνατότητα στην Βενετία να διασώσει αυτό το τόσο σημαντικό σταθμό ανεφοδιασμού για το βενετικό θαλάσσιο κράτος αλλά και να ασχοληθεί σε βάθος με προβλήματα επισιτισμού και τη γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε στην ύπαιθρο. Δεν έλειψαν, όπως καταφαίνεται από τις πηγές, σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, οι προσπάθειες να βελτιωθούν τόσο ο επαρκής εφοδιασμός του αστικού ιστού με σιτηρά όσο και οι επιδόσεις της αγροτικής παραγωγής, εντούτοις αυτές στο σύνολό τους δεν στέφθηκαν από επιτυχία, κατά γενική ομολογία και των ίδιων των αξιωματούχων μέσα στις εκθέσεις τους. Οι αναφορές στην προβληματική αυτή κατάσταση πολλαπλασιάζονται, ιδίως κατά το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου, συχνά όμως λείπει, παρά το κατά περιστάσεις ειλικρινές ενδιαφέρον, η επαρκής γνώση των αιτιών

για τα χρόνια προβλήματα που ταλαιπωρούσαν τον αγροτικό πληθυσμό του νησιού. Όπως καταδείχτηκε εξάλλου στο προηγούμενο κεφάλαιο από τις καταγγελίες για φαινόμενα διαφθοράς μέσα στις πρεσβείες, ο κόσμος της υπαίθρου συχνά αντιμετωπίζεται ως μια πηγή αγγαρειών και αποκόμισης εσόδων, νόμιμων ή παράνομων, παρά ως ένα μέρος του πληθυσμού, τα προβλήματα του οποίου έχρηζαν άμεσης αντιμετώπισης.

Η πρώτη σύντομη μνεία στο πρόβλημα γίνεται το 1534 από τον έκτακτο προνοητή Giovanni Moro, ο οποίος περιορίστηκε στη διαπίστωση πως τα αποθέματα του νησιού επαρκούν για δυο μήνες χωρίς να αναφερθεί καθόλου στις αιτίες για τις οποίες συμβαίνει κάτι τέτοιο¹⁸⁴. Πολύ πιο αναλυτικός θα είναι ο βάιλος Donato Malipiero, ο οποίος είναι και ο πρώτος αξιωματούχος που αναφέρθηκε διεξοδικά στην προβληματική κατάσταση που επικρατούσε στον νησί σχετικά με τον ανεφοδιασμό του σε δημητριακά από την απέναντι οθωμανική ακτή. Στην έκθεση που παραδίδει ο Malipiero το 1553, αναφέρθηκε στην ανάγκη να μεριμνήσει η διοίκηση όχι μόνο για τους κατοίκους στον οχυρωμένο περίβολο αλλά και για εκείνους που βρίσκονται στο *βούργο*, τονίζοντας ότι με τις παρούσες συνθήκες αυτοί εξαρτώνται διατροφικά απόλυτα από την απέναντι εχθρική στεριά και κινδύνευαν διαρκώς με έλλειψη σιτηρών. Είναι επίσης ο πρώτος αξιωματούχος που παρουσίασε αναλυτικά μια πρόταση αποταμίευσης χρημάτων για την κατασκευή σιταποθήκης, υποστηρίζοντας πως η Κοινότητα συχνά ξοδεύει όλο το ποσό στην αγορά σιτηρών χωρίς να εξοικονομεί τίποτα, τονίζοντας, με κάποια υπερβολή, πως δεν υπάρχει πόλη στον κόσμο που να μην εξασφαλίζει την ετήσια παραγωγή δημητριακών¹⁸⁵. Παρά τη διάγνωση του προβλήματος όμως, εντούτοις λείπει από τον αξιωματούχο μια διεξοδικότερη αναζήτηση των αιτιών, εξαιτίας των οποίων επικρατεί στην ύπαιθρο αυτή η προβληματική κατάσταση με την αγροτική παραγωγή αλλά και τη σιτοπαραγωγή ειδικότερα.

Στην παραπάνω έκθεση καταγράφεται για πρώτη φορά η κατηγορία των ανώτερων αξιωματούχων πως οι κεφαλές της Κοινότητας ξοδεύουν αφειδώς τα ποσά που προέρχονται από τη μητρόπολη για τον επισιτισμό, με αποτέλεσμα να έχουν

¹⁸⁴ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. III, σ. 59

¹⁸⁵ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. VI, σ. 93-96: a) «non bisogna solamente proveder per quelli fosseno in la terra, ma anche per quelli del borgo», b) «sicche vedo Corfu in manifesto pericolo de trovarsi un giorno per mancamento de formento in confusion » c) «non credo che sia città al mondo che non facendo nel suo territorio ordinariamente formento quasi per un'anno, non habbiamo fontego, ecetto Corfu che l'isola non fa formento per un terzo dell'anno».

ανάγκη συνεχώς νέων οικονομικών ενισχύσεων. Παρά τη βασιμότητα αυτής της κατηγορίας, αρκετές φορές ήταν και η μεμονωμένη επισιτιστική πολιτική των βαΐλων που θα έχει ως αποτέλεσμα τα προβλεπόμενα ποσά για τον εφοδιασμό σε σιτηρά να μην αξιοποιηθούν σωστά. Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό που έλαβε χώρα την ίδια δεκαετία που διατυπώθηκαν οι κατηγορίες του Malipiero και προέρχεται από αίτημα των πρέσβων της Κοινότητας το 1558 για διακανονισμό των χρεών τους. Σύμφωνα με το αίτημα, ο προνοητή του στόλου Cristoforo da Canal εξανάγκασε δυο πλοία με φορτίο σιταριού, το οποίο προοριζόταν για την κοινότητα της Ραγούζας, να καταπλεύσουν στο νησί. Όμως ο βάιλος Zaccaria Moresini, που θήτευε στο αξίωμα εκείνη την περίοδο, θεώρησε ότι δεν υπήρχε ανάγκη να αγοραστεί από το κεντρικό ταμείο η συγκεκριμένη ποσότητα, αφού, σύμφωνα με τον ίδιο, ανέμενε πλοία από την Βενετία να έλθουν στο λιμάνι της Κέρκυρας φορτωμένα με σιτάρι. Πάρθηκε έτσι απόφαση από το Συμβούλιο της Κοινότητας να ξεφορτώσουν το παραπάνω σιτάρι με δικά της έξοδα. Το σιτάρι πωλήθηκε προς εκατόν ογδόντα άσπρα το μόδιο¹⁸⁶, τιμή πράγματι μεγαλύτερη από την καθιερωμένη για χρόνια, προς όφελος της πόλης της Ραγούζας, η οποία θα πληρωνόταν στη συνέχεια από την Κοινότητα στην τιμή που καθορίστηκε από τη διοίκηση. Ωστόσο, όταν έφθασαν τελικά πλοία με φορτία σιταριού, ο διάδοχος βάιλος Bernardo Sagredo ενήργησε ώστε οι ποσότητες σιταριού αυτών των πλοίων να πωληθούν στο νησί φθηνότερα, συγκεκριμένα προς εκατό εξήντα πέντε άσπρα το μόδιο. Το γεγονός αυτό οδήγησε την Κοινότητα στην ανάγκη να πωλήσει ένα μέρος του ακριβότερα αγορασμένου σιταριού προς εκατόν σαράντα πέντε άσπρα. Κατόπιν αυτού, η κερκυραϊκή πρεσβεία παρακάλεσε την κεντρική εξουσία να ζητήσει από το βάιλο να λάβει το μερίδιο από αυτό το σιτάρι σταδιακά (*de tractis detrahendis*). Στα παραπάνω, η μητρόπολη δεσμεύτηκε ότι θα αποστείλει επιστολή στο βάιλο, όπου θα αναφέρει πως, κατά την πληρωμή των τριακοσίων πενήντα τσεκινίων, τα οποία οφείλει η Κοινότητα για τον παραπάνω λογαριασμό, όφειλε να ενεργήσει με σύνεση και να παράσχει σε εκείνη την ευχέρεια να καταβάλει αυτά τα χρήματα, όποτε αυτή δύναται¹⁸⁷.

Παρόμοια περιστατικά ενδεχομένως να οδήγησαν τη βενετική Σύγκλητο στην απόφαση στήριξης του αγροτικού πληθυσμού με συγκεκριμένα μέτρα λίγα χρόνια αργότερα, ενώ πρέπει επίσης να αναφερθεί πως ο Μαρμοράς μνημονεύει και

¹⁸⁶ Μόδιος (ελλην); Μονάδα μέτρησης ρωμαϊκής προέλευσης που επικράτησε σε πολλές ελληνικές περιοχές

¹⁸⁷ Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, σ. 33-35.

πρεσβεία του 1556 που ζήτησε τη συγκεκριμένη στήριξη¹⁸⁸. Ανεξάρτητα από την αφορμή για την απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 1557, ανατρέχοντας με συντομία στο περιεχόμενό της, οι βασικοί της άξονες ήταν οι εξής: α) υπάρχει ανάγκη για ένα τόσο σημαντικό φρούριο, όπως αυτό της Κέρκυρας, να είναι πάντα εφοδιασμένο με σιτηρά β) είναι απαραίτητο οι ακαλλιέργητες γαίες του νησιού να αξιοποιηθούν γ) δίδεται εντολή στον καπιτάνιο του βούργου να καταγράψει σε τρία βιβλία τις εκτάσεις που καλλιεργούνται με σιτηρά, εκείνες που ήταν φυτεμένες με αμπέλια καθώς και πόσες από τις ακαλλιέργητες μπορούσαν να αξιοποιηθούν, ενώ θα πρέπει να βρεθούν και οι ιδιοκτήτες, δ) θα απαγορεύεται από εδώ και πέρα όσα χωράφια έχουν σιτηρά να μετατραπούν σε αμπέλια με πρόστιμο δέκα δουκάτα για κάθε *mozzado* γης ενώ όλοι οι ιδιοκτήτες θα υποχρεώνονται σε παράλληλη καλλιέργεια με αναλογία ένα *mozzado* αμπελιού προς δυο σιτηρών, ε) οι κάτοχοι γης, τόσο οι βαρόνοι όσο και η Λατινική Εκκλησία, εφόσον διατηρούν ακαλλιέργητα εδάφη, υποχρεώνονταν να τα παραχωρήσουν σε καλλιεργητές με μοναδική υποχρέωση εκείνων να πληρώνουν στον κάτοχο της γης την οφειλόμενη δεκάτη στ) όσα χωράφια καλλιεργηθούν με σιτηρά θα έπρεπε να καταγραφούν σε ένα τέταρτο βιβλίο ώστε να υπάρχει έλεγχος από τη *Signoria* αν οι ιδιοκτήτες ασκούν τις υποχρεώσεις τους ζ) για τους πιο φτωχούς καλλιεργητές, που δεν έχουν τη δυνατότητα να αγοράσουν βόδια για το όργωμα, η Σύγκλητος θα αποστείλει δυο χιλιάδες δουκάτα, τα οποία θα μοιραστούν στους αγρότες αυτούς, ανάλογα με τις ανάγκες. Το μερίδιο που δόθηκε σε κάθε αγρότη έπρεπε να επιστραφεί, με χρονικό ορίζοντα τρία έτη, και για το λόγο αυτό ο καπιτάνος του βούργου όφειλε να συντάξει, μαζί με τη γραμματεία του νησιού, ένα άλλο βιβλίο στο οποίο θα καταγραφόταν σε ποιους αγρότες δόθηκαν αυτά τα ποσά¹⁸⁹.

Από το περιεχόμενο της παραπάνω απόφασης καθίσταται σαφές πως, σε αντίθεση με μεμονωμένους αξιωματούχους που υπηρέτησαν στο νησί, ούτε η θέληση αλλά, και σε κάποιο βαθμό, ούτε η γνώση έλειπαν από το σκληρό πυρήνα εξουσίας της μητρόπολης προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα. Στην πράξη όμως, οι παραπάνω αποφάσεις έμειναν στην ουσία ανεφάρμοστες, καθώς το πλέγμα που είχε δημιουργηθεί στις σχέσεις αγροδότη - αγρολήπτη, αλλά και η διείσδυση των

¹⁸⁸ Ανδρέας Μαρμυράς, *Ιστορία της νήσου Κέρκυρας*, σ. 254: «Κατά τας ημέρας ταύτας οι Κερκυραίοι, φοβούμενοι μήπως νέα πολιορκία εύρη αυτούς απαρασκεύους, εν έτει πεντηκοστώ έκτω... απέστειλαν πρεσβευτάς προς την Δημοκρατία τον Ιάκωβον Κακούρη και τον Γεώργιον Έπαρχον αιτούμενοι δάνειον τεσσάρων χιλιάδων δουκάτων υπέρ των χωρικών της νήσου προς αγοράν βοών και γεννήματος. Του χρέους τούτου την απότισιν υπεσχήθησαν οι χωρικοί άμα πρώτη συγκομιδή».

¹⁸⁹ Σάθας, *Μνημεία*, τ. 5, σ. 299-300.

συμφερόντων των πατρικίων στα φεουδαρχικό καθεστώς της Κέρκυρας, φαίνεται πως φαλκίδευαν οποιαδήποτε προσπάθεια να βελτιωθούν οι επιδόσεις της αγροτικής παραγωγής, πλην των εμπορευματικών προϊόντων. Σχετιζόμενη προφανώς με την παραπάνω απόφαση της Συγκλήτου είναι και η αναφορά που γίνεται από τον προνοητή Marco Michiel το 1559 για τη χορήγηση χρημάτων στους χωρικούς προκειμένου να τα χρησιμοποιήσουν για αγορά βοδιών¹⁹⁰. Για τους λόγους που αναλύθηκαν παραπάνω όμως, τα όποια σχέδια τελικά δεν απέδωσαν την αναμενόμενη αύξηση της σιτοπαραγωγής και οι κάτοικοι του νησιού συνέχισαν να έχουν ανάγκη τις μαζικές εισαγωγές σίτου από την απέναντι οθωμανική ακτή.

Η πρεσβεία του 1565 καταδεικνύει τη συνεχιζόμενη προβληματική κατάσταση που επικρατούσε στην ύπαιθρο, με αποτέλεσμα τη διαιώνιση της επισιτιστικής κρίσης στο νησί. Στο έκτο αίτημα, οι πρέσβεις ανέφεραν πως η έλλειψη σιταριού συνεχίζει να είναι μεγάλη, επαίνεσαν μάλιστα τον απερχόμενο βάιλο πως μόνο χάρη στη χρηστή διαχείρισή του αποφεύχθηκε η πείνα και, προκειμένου να αποτραπεί ο μόνιμος αυτός κίνδυνος, ζήτησαν να δημιουργηθεί ένα αποθεματικό οκτώ χιλιάδων τσεκινίων, ώστε να το διαχειρίζεται το τοπικό *reggimento*. Πρόσθεσαν μάλιστα πως θεωρούσαν πιο πρόσφορο τα αποθέματα σιταριού να συγκεντρώνονται σε δημόσιους χώρους έξω από το *βούργο* ώστε να αποφεύγονται καταχρήσεις. Η απάντηση της μητρόπολης ήταν ότι προς το παρόν δεν υπάρχει λόγος για την αποστολή περαιτέρω χρημάτων και πως η διοίκηση θα φροντίζει για το θέμα όπως επιβάλλει η εκάστοτε περίπτωση¹⁹¹. Γίνεται φανερό κατά συνέπεια από την απάντηση πως η μητρόπολη δεν εμπιστευόταν τις διαχειριστικές ικανότητες της Κοινότητας και ακολουθεί φειδωλή πολιτική στην αποστολή χρηματικών ποσών. Στο όγδοο αίτημα επιπλέον, οι πρέσβεις έχουν συμπεριλάβει μια έντονη διαμαρτυρία των κατοίκων της υπαίθρου για την κατάσταση που έχει δημιουργηθεί. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά για τις συνέπειες που είχε μια δικαστική διαμάχη ανάμεσα στο φεουδάρχη Gasparo Querini και κάποιους χωρικούς, όταν ο πρώτος αρνήθηκε να καταβάλει τα δικαστικά έξοδα επικαλούμενος άρθρο των *Assisών της Ρωμανίας*, που είχαν πριν από εκατό περίπου χρόνια εισαχθεί στο νησί¹⁹². Το αίτημά του έγινε δεκτό από τα δικαστήρια, τα οποία επέβαλαν στους χωρικούς, που ήταν οι κερδισμένοι της δίκης,

¹⁹⁰ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. VII, σ. 120.

¹⁹¹ Σάθας, *Μνημεία*., τ. 5, σ. 319-320.

¹⁹² Spyros Asonitis, «L'introduzione delle Assise di Romania a Corfu», Massimo Constantini & Alike Nikiforou (επιμ), *Levante veneziano, aspetti di storia delle Isole Ionie al tempo della Serenissima*, Quaderni di Cheiron n. 2, Bulzoni Editore, Roma 1996, σ. 59-75.

την πληρωμή των εξόδων. Είναι χαρακτηριστικό πως οι πρέσβεις χρησιμοποίησαν σκληρή γλώσσα, προειδοποιώντας πως, αν η απόφαση δεν αναιρούνταν, θα οδηγούσε σε καταστροφή των κατοίκων χειρότερη από τα γεγονότα του 1537. Επικαλέστηκαν μάλιστα και το 3ο άρθρο της *Bolla d'oro* προκειμένου να καταδείξουν πως ο βενετικός νόμος υπερίσχυε σε όλες τις περιπτώσεις. Όσο όμως και αν οι πρέσβεις παρουσίασαν με τα μελανότερα χρώματα την κατάσταση και προέβαλαν βάσιμα νομικά επιχειρήματα, εντούτοις η απάντηση της μητρόπολης ήταν περισσότερο μια υπεκφυγή. Χρειάστηκε το *Collegio* να ψηφίσει τρεις φορές, την πρώτη φορά μάλιστα παρέπεμψε το θέμα στους συνδίκους της Ανατολής· ωστόσο η πρόταση μειοψήφησε, χωρίς τελικά να υιοθετηθεί από τα αρμόδια βενετικά όργανα κάποια θέση επί της ουσίας του προβλήματος¹⁹³, ενδεικτικό του πόσο η εμπλοκή βενετικών οικογενειών στο ιδιοκτησιακό καθεστώς καθιστούσε δύσκολη οποιαδήποτε προσπάθεια βελτίωσης της κατάστασης στην κερκυραϊκή ύπαιθρο.

Εύκολα καθίσταται κατανοητό από τα παραπάνω πως οποιοσδήποτε από τους ανώτερους αξιωματούχους που υπηρετούσαν στο νησί, πέρα από τη συχνή έλλειψη γνώσης του προβλήματος, ακόμη και σε περίπτωση που είχε τη θέληση να επέμβει δραστικά προκειμένου να αλλάξει τις κοινωνικές δομές της υπαίθρου προς όφελος αγροτών, δύσκολα θα είχε τη δυνατότητα να πράξει κάτι ουσιαστικό. Ούτε οι ίδιες οι προσπάθειες των διοικητικών οργάνων της μητρόπολης είχαν άλλωστε κάποια ιδιαίτερη επιτυχία, ούτε και σε περιπτώσεις που η τότε ισχύουσα νομοθεσία προκαλούσε κοινωνικά προβλήματα φαίνεται να επιχειρήθηκε έστω η αναπροσαρμογή της. Το αποτέλεσμα ήταν πολλές φορές οι εκάστοτε βάιλοι και προνοητές να περιορίζονται σε μια περιγραφή του προβλήματος με υποβολή προτάσεων που, ακόμα και αν ήταν προς τη θετική κατεύθυνση, συνήθως δεν εισακούονταν.

Η τελευταία σωζόμενη έκθεση πριν τη διοικητική αλλαγή (1574) είναι αυτή του βαΐλου Lorenzo Bernardo και περιέχει απαξιωτικούς αφορισμούς για τους χωρικούς. Μέσα στην έκθεσή του, ο Bernardo προβαίνει στη διαπίστωση πως το νησί είναι πολύ εύφορο (*fertilissima*) και θα μπορούσε να παράγει πολύ περισσότερα σιτηρά, όμως οι χωρικοί δεν δουλεύουν, αρκούνται σε αυτό που βγάζει η γη και συχνάζουν στις ταβέρνες. Το αποτέλεσμα είναι το νησί να έχει αρκετό κρασί, αλλά η

¹⁹³ Σάθας, *Μνημεία*, τ. 5, σ. 321-322· Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 58-59.

παραγωγή σε σιτάρι να επαρκεί μόνο για τρεις μήνες. Είναι προφανές από το απόσπασμα αυτό πως ο συγκεκριμένος βάιλος, πέρα από τον αφορισμό της γενικής οκνηρίας, δεν ενδιαφέρθηκε να μάθει τους λόγους για τους οποίους απουσιάζει από το νησί κάθε κίνητρο για αύξηση της παραγωγής αλλά και για βελτίωση των συνθηκών καλλιέργειας στην ύπαιθρο γενικότερα. Δεν αποκλείεται μάλιστα οι σκέψεις αυτές να εκφράζουν και κάποια γενικότερη νοοτροπία της ανώτερης διοίκησης εκείνη των εποχών, να αποδίδεται δηλαδή στην απροθυμία των χωρικών η αποτυχία της βενετικής πολιτικής του 1557. Ο ίδιος αξιωματούχος, αφού τονίζει τη δική του επιμέλεια να εξασφαλιστούν οι απαραίτητες ποσότητες σιτηρών, επαναλαμβάνει και την κατηγορία για κακοδιαχείριση από την Κοινότητα των προοριζόμενων ποσών για αγορά σιταριού, προτείνοντας και την αποστολή ενός ικανού υπαλλήλου από τη μητρόπολη καθώς στην παρούσα κατάσταση, όπως αναφέρει, κανείς δεν μπορεί να καταλάβει ποια ποσά διατίθενται κάθε μέρα για την αγορά σιτηρών¹⁹⁴.

Συνολικά, για την περίοδο που υπηρετούσε ένας μόνιμος αξιωματούχος στο νησί, οι αναφορές στην ύπαιθρο σπανίζουν, αλλά, ακόμα και όταν υπάρχουν, αυτές συνήθως γίνονται για λόγους που σχετίζονται με την αδυναμία του νησιού να εξασφαλίσει από την πρωτογενή παραγωγή επαρκείς ποσότητες σιταριού. Λείπει επίσης και η επαρκής γνώση των αιτιών που αποτρέπουν τον αγροτικό κόσμο από άλλες καλλιέργειες πλην του αμπελιού και της ελιάς. Με εξαίρεση το βάιλο Donato Malipiero, απουσιάζει και η αναφορά προτάσεων σχετικά με την επισιτιστική πολιτική γενικότερα, με την κυριότερη κατηγορία που διατυπώνεται να είναι η κακή διαχείριση των αποστελλόμενων από την μητρόπολη ποσών, για την οποία υπεύθυνοι είναι οι αξιωματούχοι της Κοινότητας. Μετά το 1574, οι αναφορές και για τους δυο αυτούς τομείς θα πολλαπλασιαστούν, χωρίς όμως και πάλι αυτό να έχει κάποιο πρακτικό αποτέλεσμα για τη βελτίωση της κατάστασης.

Η διοικητική αλλαγή του 1574 και οι αναφορές στην κατάσταση της υπαίθρου

Με τη θέσπιση του δεύτερου αξιωματούχου από τη μητροπολιτική διοίκηση το τελευταίο τέταρτο του αιώνα, ο βάιλος απαλλάσσεται από τα καθήκοντα επίβλεψης των οχυρώσεων και της στρατιωτικής επιμελητείας γενικότερα, με

¹⁹⁴ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. VIII, σ. 135-138 (περιγραφή κακοδιαχείρισης ποσών), σ. 140 (κατηγορίες κατά των αγροτών): Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, σ. 38-39.

αποτέλεσμα σε σύντομο χρονικό διάστημα να εμφανίζονται στις εκθέσεις των βαΐλων, αλλά και των προνοητών, εκτεταμένα αποσπάσματα για την κατάσταση στην ύπαιθρο. Είναι πιθανό, κατά συνέπεια, πως η μητροπολιτική βενετική διοίκηση, μέσω της διοικητικής αλλαγής, επιθυμούσε και στον τομέα αυτό να έχει πολύπλευρη πληροφόρηση από περισσότερες πηγές, με σκοπό τη βελτίωση της κατάστασης στην ύπαιθρο και τον επισιτισμό γενικότερα. Πέρα από την όποια πολιτική σκοπιμότητα, ο πολλαπλασιασμός αναφορών και προτάσεων δεν φαίνεται και πάλι να επέφερε κάποιο πρακτικό αποτέλεσμα βελτίωσης σε κανένα από τους δυο αυτούς άμεσα συνδεδεμένους τομείς της διοικητικής μέριμνας.

Επίσης υποτιμητική προς τον αγροτικό πληθυσμό είναι και η πρώτη μαρτυρία της περιόδου αυτής από τον *provveditore e capitano* Zuan Contarini το 1578. Παρά το γεγονός ότι η αρχή της έκθεσης περιέχει μια κατατοπιστική παρουσίαση πληροφοριών για τη γεωφυσική εικόνα του νησιού, εντούτοις, όταν ο αξιωματούχος αναφέρθηκε στην αγροτική παραγωγή, επανέλαβε ουσιαστικά τις θέσεις προηγούμενων αξιωματούχων πως η ύπαιθρος, παρά τις εύφορες γαίες που διαθέτει, παράγει σε επάρκεια μόνο κρασί και λάδι, αλλά, αντίθετα, σιτάρι μόνο για τέσσερις μήνες. Για την κατάσταση αυτή απέδωσε ευθύνες στην *οκνηρία* και τη *νωθρότητα* των χωρικών, τους οποίους κατηγορούσε ότι προτιμούν την απραξία και το ποτό παρά τη βελτίωση της καλλιέργειας, με αποτέλεσμα μεγάλες αγροτικές εκτάσεις να παραμένουν ακαλλιέργητες¹⁹⁵. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα πως, παρά το γεγονός ότι βρισκόμαστε στο τέλος σχεδόν του 16ου αιώνα, δεν έχει γίνει καμιά αναφορά στις ευθύνες των γαιοκτημόνων για την κατάσταση αυτή, άλλοτε από άγνοια και άλλοτε φυσικά από προσωπικές σκοπιμότητες, καθώς, όχι μόνο οι βαρόνοι, αλλά και η μεγάλη πλειοψηφία των Λατίνων επισκόπων, που επίσης κατείχαν γαίες στο νησί, προέρχονταν από τις τάξεις των πατρικίων.

Δυο χρόνια αργότερα, ο βάλιος Pietro Pisani, αξιωματούχος επενδεδυμένος και με έκτακτες εξουσίες προνοητή λόγω του θανάτου του Adriano Bragadin¹⁹⁶, μετά από μια σύντομη παρουσίαση της γεωφυσικής εικόνας του νησιού, αναφέρθηκε επίσης στο πρόβλημα της σιτιστικής ανεπάρκειας, τονίζοντας ότι, κατά την αναχώρησή του, υπήρχαν στο νησί μόνο πέντε χιλιάδες *stara* σιταριού και τέσσερις

¹⁹⁵ Ο.π., αρ. XI, σ. 184: «essendovi molti terreni fertilissimi, ma per l'inertia et pigrita delle genti, debbite piuttosto all'osio e al bere che al'industria et fatica, oltre l'esser malamente habitat, resta la maggior patre inculta»

¹⁹⁶ Ο.π., σ. 453 και 459

χιλιάδες stara κεχριού, τα οποία, αν παρουσιαστεί κάποια έλλειψη, θα πρέπει να διανεμηθούν στην πόλη και σε όλο το νησί γενικότερα και να ακολουθήσει η αγορά νέας προμήθειας¹⁹⁷. Είναι φανερό και εδώ πως αυτό που ενδιαφέρει είναι το άμεσο και το επείγον, η εξασφάλιση δηλαδή σιτηρών για τη φρουρά της ακρόπολης και του περιτειχισμένου πλέον βούργου. Για τον Pisani, ο αγροτικός κόσμος είναι χρήσιμος μόνο στο βαθμό που εξυπηρετεί τις αγγαρείες για τις γαλέρες και τα υλοποιούμενα έργα οχυρώσεων, γι' αυτό και πρότεινε πως θα ήταν καλύτερα όσοι δεν *χρησιμεύουν* στην άμυνα του νησιού και του στόλου να μετεγκατασταθούν στην Απουλία, αφού έτσι και αλλιώς δεν ασχολούνται παρά μόνο με την αμπελοκαλλιέργεια¹⁹⁸.

Η απόδοση των αιτιών για την προβληματική κατάσταση στην *οκνηρία* και την *αμάθεια* των χωρικών συνεχίστηκε τόσο από το βάιλο Agostino Moro το 1582¹⁹⁹, όσο και από τον *provveditore e capitano* Benedetto Erizzo το 1583, ο οποίος όμως απέδωσε ευθύνες και στους βαρόνους, ενώ επανέλαβε και την παλαιότερη πρόταση της Συγκλήτου να αποδοθούν οι ακαλλιέργητες γαίες σε όποιον θελήσει να τις αξιοποιήσει, με μοναδική υποχρέωση για την πρώτη δεκαετία την καταβολή της δεκάτης στους ιδιοκτήτες²⁰⁰. Παρόμοια και ο προνοητής-καπιτάνος Davide Bembo, το 1586, απέδωσε τις αιτίες του φαινομένου στη λειψανδρία και στους δυνατούς νότιους ανέμους που καταστρέφουν τις καλλιέργειες²⁰¹. Δυο χρόνια αργότερα, ο βάιλος Giovanni Antonio Foscarini αναφέρθηκε για πρώτη φορά σε ένα ουσιαστικό παράγοντα που δυσχεραίνει την αγροτική παραγωγή γενικότερα και αυτός φυσικά δεν είναι άλλος από τις πολλές ελώδεις λίμνες. Απαρίθμησε τις τέσσερις κυριότερες, όλες σε αραιοκατοικημένες περιοχές λόγω των ανθυγιεινών συνθηκών που επικρατούσαν, οι οποίες, κατά την εκτίμησή του, διέθεταν εκτάσεις που, αν αξιοποιούνταν μέσα από αποξηραντικά έργα, θα προσέφεραν πολλά στην αγροτική παραγωγή. Πρόκειται για το βάιλο που είχε προτείνει, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τη μεταφορά σλαβικών πληθυσμών από την Δαλματία για την αύξηση της

¹⁹⁷ Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, σ. 39

¹⁹⁸ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. XXII, σ. 229: «condurli in Puglia et altrove dove si potesse, accio non consumassero le vettovaglie, le quail fussero preparate per li deffensori... attendono con ongi pensiero alle vigne, poco curandosi del resto».

¹⁹⁹ Ο.π., αρ. XIV, σ. 232-3: «Questa isola e per la maggior parte buona de terreni da coltivare... Ma non essendo di presente coltivata (biava), rispetto alle puoche gente et alla dappocaggine loro...».

²⁰⁰ Ο.π., αρ. XV, σ. 242: «Questa dapocagine de contadini et il puoco pensiero de baroni... causa che quel isola, tutta piena di bellissimoi terreni, e fatta quasi tutta boschiva;.. Li quali (ogni sorte di persona) per dieci anni continui potessero godere li terreni assignatili... ma che da dieci anni in poi non fossero obligati pagar altro che la semplice decima alli patroni de fondi».

²⁰¹ Ο.π., αρ. XVI, σ. 268: «dal pochissimo numero degl'habitanti, ma anco per rispetto delli ostrali...».

καλλιέργειας, ενώ επανέλαβε και εκείνος ως πρόταση την παλαιότερη απόφαση της Συγκλήτου για την υποχρεωτική παράλληλη καλλιέργεια σίτου και αμπέλου²⁰². Η πρώτη αυτή αναφορά στις ελώδεις εκτάσεις ενδεχομένως να σχετίζεται με το γεγονός πως την ίδια περίοδο, ο τότε διοικητής του Νέου Φρουρίου, Guido Ascanio del Monte, πρότεινε την αποξήρανση και αξιοποίηση της κοιλάδας του Αγίου Γεωργίου που βρίσκεται στο βαϊλάτο της Μέσης. Αυτή η επιχειρούμενη αξιοποίηση θα προσελκύσει το ενδιαφέρον όλων των αξιωματούχων της τελευταίας δεκαετίας του αιώνα, οι οποίοι στις εκθέσεις τους θα συμπεριλάβουν από εδώ και πέρα την πορεία των έργων αυτών.

Ήδη το 1588, ο *provveditore e capitano* Teodoro Balbi, σε απόσπασμα της έκθεσής του σχετιζόμενο με την αξιοποίηση της υπαίθρου, ανέφερε πως στο βαϊλάτο της Μέσης υπάρχει μια πεδιάδα, η οποία αν απαλλαγεί από τα έλη θα μπορεί να προσφέρει πολλά στην σιτοπαραγωγή, υποστηρίζοντας μάλιστα πως ούτε το έργο είναι δύσκολο ούτε το κόστος είναι μεγάλο²⁰³, εκτιμήσεις που η πραγματικότητα τελικά θα διαψεύσει. Η έκθεση του βαίλου Bartolomeo Moro, δυο χρόνια αργότερα, δίνει ακόμη περισσότερες πληροφορίες για το θέμα, πιθανότερα για το λόγο ότι έχει συζητηθεί σοβαρά πλέον το ενδεχόμενο αξιοποίησης της πεδιάδας. Πρόκειται μάλιστα για τον πρώτο ανώτερο αξιωματούχο που παρουσιάζει μια εμπειριστατωμένη ανάλυση των αιτιών της μειωμένης απόδοσης της σιτοκαλλιέργειας στο νησί. Μέσα στην έκθεση, ο Moro αναφέρθηκε λεπτομερώς στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των βαρονιών της υπαίθρου, καταθέτοντας τη μαρτυρία πως αυτές ανήκουν σε επτά οικογένειες πατρικίων της μητρόπολης και σε τρεις κερκυραϊκές, ενώ εκτάσεις κατέχει επίσης και η Λατινική Αρχιεπισκοπή. Όλοι οι ιδιοκτήτες υπενοικίαζαν τις γαίες σε *cittadini* της πόλης, οι οποίοι με τη σειρά τους τις παραχωρούσαν σε αγρότες, με το νομικό καθεστώς που παρουσιάστηκε στην εισαγωγή του παρόντος κεφαλαίου. Ο Moro κατηγορούσε τόσο τους ιδιοκτήτες όσο και τους μεσάζοντες πως δεν έκαναν καμιά επένδυση στη γη, ούτε τους ενδιέφερε οτιδήποτε άλλο πέρα από την είσπραξη των οφειλομένων, την ίδια στιγμή που οι αγρότες αφήνονταν κυριολεκτικά στην τύχη τους να καλλιεργήσουν τη γη με τα πενιχρά μέσα που διέθεταν. Το αποτέλεσμα ήταν ο αγροτικός πληθυσμός, προκειμένου να επιβιώσει, να στρέφεται περισσότερο σε εμπορικές καλλιέργειες, αλλά και σε είδη πρώτης ανάγκης

²⁰² Ο.π., αρ. XVII, σ. 275-276, σ. 281-282.

²⁰³ Ο.π., αρ. XVIII, σ. 311: «Eso lago si scolerebbe insieme con tutta la campagna facilmente et con non molta spesa».

που δεν απαιτούν ευρεία έκταση (κρασί, κριθάρι, όσπρια και όλυρα). Παρά την προβληματική κατάσταση που επικρατούσε, ο Μογο αισιοδοξούσε πως, αν αποξηρανθούν τα έλη στην κοιλάδα του Αγίου Γεωργίου, τα οποία ανήκαν στην Αρχιεπισκοπή, αλλά και εκείνα της περιοχής των Κορισσίων, τότε πολύ σύντομα το νησί θα αποκτούσε επάρκεια σε δημητριακά. Πρόσθεσε επίσης την πληροφορία πως επισκέφθηκε και τα δυο μέρη με τον φρούραρχο Ascanio del Monte, τον οποίο χαρακτήριζε «άνδρα έμπειρο τόσο στο στρατιωτικό επάγγελμα όσο και στην αγροτική τέχνη». Κλείνοντας, πρότεινε στην μητρόπολη να αποστείλει τους σχετιζόμενους εμπειρογνώμονες για τον τομέα των εγγειοβελτιώσεων (*signori sopra beni inculti*) ώστε να εξετάσουν επί τόπου τις δυο πεδιάδες και να διαπιστώσουν την ωφέλεια που θα είχε ένα τέτοιο έργο για τον τόπο²⁰⁴. Δυο χρόνια μετά, το 1592, ο *provveditore e capitano* Marco Molin ενημερώνει τις αρχές στην έκθεσή του πως ο Guido Ascanio, καστελάνος της *cittadella nova*, έχει λάβει την αιτούμενη χορηγία από τη μητρόπολη και έχει ξεκινήσει τα έργα αποξήρανσης. Ο Molin μάλιστα μίλησε με ενθουσιασμό αναφορικά με το εγχείρημα που έχει αναλάβει ο Del Monte και υποστηρίζει πως, παρά τις δυσκολίες, «έχει, με πολλή επιμέλεια, κάνει πολύ περισσότερα από αυτά που ο χρόνος και οι δυσκολίες επιτρέπουν»²⁰⁵.

Περισσότερο φειδωλός στην σύντομη έκθεσή του το 1594, ο βάλιος Marco Loredan, απέδιδε τη χρόνια ανεπάρκεια της αγροτικής παραγωγής στην έλλειψη βοδιών και τα φτωχά μέσα που έχουν στη διάθεσή τους οι χωρικοί, κυρίως σε σπόρο. Για την έκταση που ανέλαβε να αξιοποιήσει ο Guido Ascanio, τόνιζε πως οι πενήντα εργάτες που αυτός διέθετε δεν επαρκούσαν για να φέρει σε πέρας το έργο και πως χρειάζονταν τουλάχιστον τριακόσιοι²⁰⁶. Είναι φανερό κατά συνέπεια πως τόσο ο Del Monte όσο και η διοίκηση υποτίμησαν τις δυσκολίες του εγχειρήματος και τις απαιτούμενες ανάγκες σε ανθρώπινο δυναμικό. Την ίδια χρονιά, ο *provveditor e capitano* Vincenzo Da Canal επαναλαμβάνει πως οι λίγοι εργάτες που είναι διαθέσιμοι δεν επαρκούν για τα απαιτούμενα έργα αποξήρανσης στην κοιλάδα του Αγίου Γεωργίου και, κατά συνέπεια, το εγχείρημα αυτό δεν είχε ακόμη αποδώσει τα αναμενόμενα²⁰⁷. Περισσότερο αναλυτικός θα είναι ο βάλιος Dolfin Venier το 1598, ο οποίος, αν και επαινεί την ετοιμότητα της Συγκλήτου να βοηθήσει τον Del Monte στα

²⁰⁴ Ό.π., αρ. XIX, σ. 32-33.

²⁰⁵ Ό.π., αρ. XI, σ. 364-366.

²⁰⁶ Ό.π., αρ. XXII, σ. 376-377.

²⁰⁷ Ό.π., αρ. XXIII, σ. 397: «accioche una cosi util opera non resti di venire a quella perfettione che si desidera».

έργα αποξήρανσης, εντούτοις περιγράφει μια κατάσταση που μάλλον έχει επιδεινωθεί σε σχέση με τέσσερα χρόνια πριν, τονίζοντας πως, αν ο ίδιος δεν είχε φροντίσει να δανειστεί από την Κοινότητα σπόρο και ζωοτροφές, το εγχείρημα θα είχε ήδη αποτύχει. Πρόσθεσε μάλιστα την πληροφορία πως ο ένας από τους επικεφαλής (*agenti*) των εργατών είχε φύγει από την περιοχή και ζούσε στην παρανομία, ενώ ο άλλος απεβίωσε και οι εργάτες έχουν κατά συνέπεια μείνει ακέφαλοι. Έκλεισε μάλιστα με την υπενθύμιση πως έχει γράψει επισταμένως για τα θέματα αυτά στην μητρόπολη, περιγράφοντας την πολύ δύσκολη οικονομική κατάσταση στην οποία βρίσκονταν, λόγω των χρεών και της αύξησης των ενοικίων, όσοι μισθωτοί εργάτες εξακολουθούσαν να παραμένουν στην κοιλάδα του Αγίου Γεωργίου από την εποχή που ξεκίνησε το εγχείρημα αυτό²⁰⁸.

Οι δυο τελευταίοι αξιωματούχοι του αιώνα ήταν το ίδιο, αν όχι περισσότερο, απαισιόδοξοι για την πορεία των έργων: ο μεν *provveditore e capitano* Andrea Gabriel, το 1599, αναφέρθηκε καταρχάς με συντομία στην απόδοση της πεδιάδας στον Guido Ascanio Del Monte από τη Σύγκλητο, παραδίνοντας την πληροφορία πως του είχε δοθεί δάνειο είκοσι χιλιάδων δουκάτων για δώδεκα χρόνια. Περιγράφει μια κατάσταση μάλλον αποκαρδιωτική, αποτιμώντας πως η προσπάθεια αποξήρανσης δεν είχε επιτυχία και πως οι οικογένειες των εργατών έχουν τώρα μειωθεί σε δεκατέσσερις, οι οποίες και βρίσκονται σε άσχημη οικονομική κατάσταση (*miserabili et infelici*). Επιπλέον τονίζει πως σε όλη τη διάρκεια της θητείας του βρισκόταν σε επαφή με το δημόσιο ταμείο στη μητρόπολη (*provveditore in Cecca*) αναφορικά με την πορεία των έργων και τα ανάλογα έξοδα, ενώ έκλεισε εφιστώντας την προσοχή της μητρόπολης στο ότι είτε ο Guido Ascanio όφειλε να εκπληρώσει τις οικονομικές του υποχρεώσεις και να επιστρέψει τα χρήματα είτε θα πρέπει είναι πιο αποτελεσματικός στην αξιοποίηση της κοιλάδας²⁰⁹. Ακόμη σκληρότερη κριτική άσκησε ο βάιλος Zuan Matteo Girardo στην έκθεσή του που κατατέθηκε στο 1600, όταν και τελικά το εγχείρημα απέτυχε ολοκληρωτικά. Σύμφωνα με το βάλιο αυτόν, η Γαληνότατη, παρά την καλή της πρόθεση, έπεσε τελικά θύμα εξαπάτησης ως προς το εγχείρημα («*defraudata la buona mente di Vostra Serenità*»), πως η περιοχή δεν είδε κανένα όφελος και πως το *reggimento* αναγκάστηκε, σύμφωνα με τις οδηγίες που

²⁰⁸ Ο.π., αρ. XXIV, σ. 405: «Et quelli lavoratori, dubitando di perder le loro fatiche, vedendosi levata l'entrata per esecuzione di lettere de clarissimi signori regolatori sopra la scrittura, et ogni speranza, carrichi de debiti, non si sano metter a continuare la loro agricoltura, come da piu letter mie, scritte in diversi tempi alla Serenita Vostra».

²⁰⁹ Ο.π., αρ. XXV, σ. 433-434.

έλαβε από την μητρόπολη, να απολύσει τους λίγους Ιταλούς εργάτες που είχαν απομείνει στην περιοχή και να την αποδώσει στην κτηνοτροφία, όπως πριν²¹⁰.

Γνωρίζουμε επιπλέον και από άλλη πηγή πως το εγχείρημα αυτό δεν είχε ευτυχή κατάληξη. Στην πρεσβεία του 1599, και συγκεκριμένα στο τελευταίο αίτημά της, οι εκπρόσωποι της Κοινότητας εκφράστηκαν για τον Guido Ascanio del Monte και τους συνεργάτες τους με πολύ απαξιωτικό τρόπο, υποστηρίζοντας ότι το όλο εγχείρημα «κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος του νησιού». Απέδωσαν ευθύνες και στους τέσσερις *cittadini* που στήριζαν τ του Del Monte, υποστηρίζοντας ότι δεν είχαν επαρκή γνώση της κατάστασης και των προβλημάτων (*non ne hanno alcuna pratica ne del stata della valle, per non haverla mai veduta*) ενώ κατήγγειλαν επίσης πως, από τα είκοσι χιλιάδες δουκάτα που δόθηκαν στον καστελάνο, εκείνος δεν ξόδεψε αρχικά παρά τριακόσια προς αξιοποίηση της κοιλάδας του Αγίου Γεωργίου. Επιπλέον εκείνος, αφού εξανάγκασε με συνεχείς οικονομικές απαιτήσεις τους ντόπιους χωρικούς να εγκαταλείψουν στην ουσία τα χωράφια της γειτνιάζουσας περιοχής, τα απέδωσε στους Ιταλούς εργάτες που προσέλαβε. Οι εργάτες αυτοί μάλιστα περιφρουρούσαν οπλισμένοι την κοιλάδα, ενώ όποιον έβρισκαν να χρησιμοποιεί τις ακαλλιέργητες εκτάσεις για βοσκή, χωρίς να πληρώνει το οφειλόμενο ποσό, τον φόνευαν. Πρόσθεσαν τέλος ότι και οι μύλοι της περιοχής καταστράφηκαν «προς μεγάλη ζημιά της πόλης και του νησιού». Το αίτημά τους να επιστρέψει η περιοχή στο πρότερο καθεστώς και να εκδιωχθεί ο Ascanio del Monte έγινε δεκτό από τη Σύγκλητο, με το αιτιολογικό «ότι δεν εκπλήρωσε εκείνος τις υποχρεώσεις του αλλά και για την απουσία του» και δίνεται εντολή στην ανώτερη διοίκηση να αποκαταστήσει όσους έχουν συμφέροντα στην κοιλάδα²¹¹.

Είκοσι πέντε χρόνια μετά την ολοσχερή αυτή αποτυχία, ο *proveditore e capitano* Antonio Venier, παρουσιάζοντας στοιχεία για την αγροτική παραγωγή της υπαίθρου, ανέφερε ότι στις κοιλάδες του Αγίου Γεωργίου και της Κορισσίας επικρατεί εικόνα εγκατάλειψης²¹². Η εικόνα αυτή όχι μόνο δεν αποθάρρυνε το συγκεκριμένο αξιωματούχο, αλλά αντίθετα τον οδήγησε στην υποβολή προτάσεων

²¹⁰ Ο.π., αρ. XXVI, σ. 445-446: «perchio detta campagna ritornata come prima, a pascolo di animali».

²¹¹ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 388-390.

²¹² ASV, ό.π., *Relatione del proveditore e capitano Antonio Venier*, 11 Gennaio 1624 (m.v.), φ. 3r: «...molti casali che mostrano dalle vestigie de casamenti distrutti, essere stati populatissimi che cosi anco mi e stato da molti vecchiardi di detti casali affirmato, ma da 35 et 40 anni in qua sono morti tutti li habitanti, ne vi si trova chi voglia andar ad habitar in quelli per l'aria pessima, che vi regna per causa della quale si sono spopulate dette ville».

που θα μπορούσαν, κατά τη γνώμη του, να προσελκύσουν αγροτικό πληθυσμό στην περιοχή, παρά το γεγονός ότι μοιάζει ενήμερος για την αποτυχία του εγχειρήματος του Ascanio del Monte. Είναι αξιοπρόσεκτος μάλιστα ο αριθμός των αξιωματούχων, τόσο προνοητών όσο και βαίλων, που το πρώτο τέταρτο του 17ου αιώνα συνέχιζαν να προσβλέπουν στην προοπτική αξιοποίησης της κοιλάδας του Αγίου Γεωργίου, όσο και της γειτονικής των Κορρισίων, προκειμένου το νησί να αποκτήσει επάρκεια στα δημητριακά, εκφράζοντας μια αισιοδοξία που μοιάζει ακατανόητη δεδομένης της αποτυχίας που προηγήθηκε. Ενδεικτικά, μόνο την πρώτη δεκαετία μετά την οριστική διακοπή των έργων αποξήρανσης, ο βάιλος Zacharia Gabriel τόνιζε την ανάγκη καλλιέργειας των κοιλάδων αυτών προκειμένου το νησί να μην εφοδιάζεται δημητριακά από τους εχθρούς²¹³, ενώ ο *proveditor e capitano* Nicolo Bragadin χαρακτήριζε την κοιλάδα του Αγίου Γεωργίου «molto bella et piena di buoni et fruttuosi terreni, ma abbandonata»²¹⁴. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1614, ο *proveditore e capitano* Girolamo Contarini, επανέλαβε και εκείνος παλαιότερες προτάσεις για εγκατάσταση αγροτικών πληθυσμών από την απέναντι ηπειρωτική ακτή που θα βοηθήσουν στην αύξηση της παραγωγής, ενώ υποστήριζε πως η κοιλάδα του Αγίου Γεωργίου μπορούσε με ευκολία να αξιοποιηθεί, («ilche pure si puo fare con molta facilità»)²¹⁵. Την ίδια περίοδο όμως που κατατέθηκαν αυτές οι προτάσεις, οι συνθήκες διαβίωσης των αγροτικών πληθυσμών και στα τέσσερα βαϊλάτα παραμένουν δραματικές. Στην αναφορά του τελευταίου βαίλου για την εξεταζόμενη περίοδο, ο Pietro Marcello στιγματίζε την διαβίωση των πληθυσμών της υπαίθρου, την έλλειψη μέσων και χρήματος, η οποία τους ανάγκαζε να υπόκεινται στις αυθαιρεσίες των τοκογλόφων, στους οποίους υποθήκευαν όλα τους τα υπάρχοντα καθώς και τη σοδειά τους²¹⁶. Η κατάσταση αυτή παρέμεινε ουσιαστικά αμετάβλητη μέχρι την έναρξη του Κρητικού πολέμου, όταν και σημειώθηκε το ξέσπασμα της μεγάλης αγροτικής εξέγερσης του 1652 στο βόρειο τμήμα του νησιού, για την οποία αποτυπώθηκε μια αντικρουόμενη εικόνα στα γραπτά κείμενα των δυο κεφαλών της ανώτερης διοίκησης εκείνης την εποχής, «την έκθεση του προβλεπτή και καπιτάνου Gerolamo Foscarini... και το *dispaccio* του βαίλου Giovanni Bembo»²¹⁷.

²¹³ ASV, ό.π., Relazione di Zacharia Gabriel, bailo a Corfu, 15 Luglio 1604, φ. 5r.

²¹⁴ ASV, ό.π., Relazione del proveditor e capitano Nicolo Bragadin, 19 Giugno 1608, φ. 19r.

²¹⁵ ASV, ό.π., Relazione del proveditore e capitano Girolamo Contarini, 22 Febraio 1613 (m.v.) φ. 1r-v.

²¹⁶ ASV, ό.π., Relazione di Pietro Marcello, bailo a Corfu, 24 Settembre 1625, φ. 3r.

²¹⁷ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 78-81.

Ευνόητο είναι πως μια ιστορική έρευνα για ένα τόσο σύνθετο θέμα, όπως οι απόπειρες της διοίκησης, αλλά και γενικότερα των βενετικών μηχανισμών εξουσίας, να βελτιωθεί η σιτοπαραγωγή του νησιού την εξεταζόμενη περίοδο, αδυνατεί να εντοπίσει τις πραγματικές αιτίες του προβλήματος αποκλειστικά από τη μελέτη των *relazioni*. Ο κυριότερος λόγος είναι φυσικά τα πολιτικά συμφέροντα που βρίσκονταν πίσω από τις κατηγορίες των αξιωματούχων, δίκαιες ή άδικες, κατά των αγροτικών πληθυσμών και της Κοινότητας, με κυριότερη τη σκόπιμη αποσιώπηση του πλέγματος των πολιτικών δεσμών που υπήρχαν μεταξύ φεουδαρχών και της τάξης των πατρικίων στην μητρόπολη. Σε κάθε περίπτωση, οι λόγοι της αποτυχίας της επένδυσης στην κοιλάδα του Αγίου Γεωργίου, της δεύτερης κατά σειρά προσπάθειας της βενετικής κυβέρνησης να επιλύσει το πρόβλημα των δημητριακών τον 16ο αιώνα στο νησί, χρήζουν περαιτέρω μελέτης στις πρωτογενείς πηγές προτού εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Αυτό που με σαφήνεια μπορεί να ειπωθεί είναι ότι, παρά την επιθυμία μεμονωμένων αξιωματούχων, αλλά και της ίδιας της μητρόπολης, για βελτίωση της σιτοκαλλιέργειας, το πλέγμα των οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων που υπήρχαν καθιστούσαν δύσκολη οποιαδήποτε μεταρρύθμιση στις δομές του εντόπιου αγροτικού καθεστώτος. Παρόμοια προβλήματα θα παρατηρηθούν και με τη θεμελίωση της κοινοτικής σιταποθήκης μετά το 1576, η οποία, παρά τις κατά περιστάσεις ειλικρινείς προθέσεις τόσο των δυο κεφαλών της ανώτερης βενετικής διοίκησης, όσο και των εκλεγμένων από την Κοινότητα διαχειριστών του ιδρύματος αυτού, δεν θα καταφέρει να επιλύσει το επισιτιστικό πρόβλημα, με αποτέλεσμα οι αλληλοκατηγορίες των δυο πλευρών για αναποτελεσματική διαχείριση των κεφαλαίων να είναι ο κανόνας και σε αυτή την περίπτωση.

*Η θεμελίωση της κοινοτικής σιταποθήκης (1576) και τα προβλήματα
επισιτισμού του αστικού χώρου της Κέρκυρας (τέλη 16ου - αρχές 17ου αιώνα)*

Γνωρίζουμε από παλαιότερες αναφορές στις πηγές πως η εγκαινίαση της Κοινοτικής Σιταποθήκης το 1576 δεν ήταν η πρώτη προσπάθεια να θεμελιωθεί ένα τέτοιο ίδρυμα. Από πολύ νωρίς άλλωστε, ήδη από τον 15ο αιώνα, η Κοινότητα, με συνεχή αιτήματα προς τη μητρόπολη, ζητούσε να υπάρχει στο *βούργο* ένας αποθηκευτικός χώρος, όπου θα μπορούσαν να συγκεντρώνονται τα σιτηρά και τα άλευρα ώστε να διατίθενται προς πώληση στους φτωχούς κατοίκους²¹⁸. Το γεγονός επίσης ότι σε αρκετές πρεσβείες, με απόσταση μεταξύ τους συχνά δεκαετιών,

²¹⁸ Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, σ. 99-101.

επαναλαμβάνεται το αίτημα να ιδρυθεί σιταποθήκη, έχει δημιουργήσει σύγχυση κυρίως σε σχέση με την πραγματική χρονολογία ίδρυσής της αλλά και της λειτουργίας της γενικότερα²¹⁹. Το πιθανότερο είναι ότι, μέχρι την παραδιδόμενη χρονολογία του 1576, υπήρχαν πρόχειροι αποθηκευτικοί χώροι, οι οποίοι κατεδαφίστηκαν εξαιτίας των έργων επέκτασης των οχυρώσεων²²⁰, ενώ τυχόν πρότερος κανονισμός, που είχε ψηφισθεί από την Κοινότητα και εγκρίθηκε από την μητρόπολη²²¹, δεν έγινε κατορθωτό να παγιωθεί ως μόνιμος θεσμός εξαιτίας των συνεχών πολεμικών περιπετειών, από τις οποίες δοκιμάστηκε το νησί.

Με την αναδιοργάνωση του αστικού ιστού της Κέρκυρας που επέφεραν τα νέα οχυρωματικά έργα και ο περιτειχισμός μεγάλου τμήματος του *βούργου*, η μέριμνα της βενετικής διοίκησης να θεμελιωθεί ένας θεσμός που θα αποσκοπούσε στην καλύτερη προμήθεια και παροχή του ψωμιού στα κατώτερα κυρίως στρώματα του πληθυσμού, φαίνεται πως απέδωσε καρπούς. Πιο συγκεκριμένα, στις 17 Ιουνίου 1576, το κέντρο επικύρωσε, με κάποιες μικρές αλλαγές, τα δεκαεννέα άρθρα που εστάλησαν από την Κοινότητα και την ανώτερη διοίκηση του νησιού²²² και θα αποτελούσαν τη βάση επί της οποίας θα λειτουργούσε η σιταποθήκη. Κύριο χαρακτηριστικό των άρθρων αυτών είναι πως όλοι οι αξιωματούχοι του νέου ιδρύματος (*fontigaro ή maser del fontego, raggionato, proveditori al fontego*)²²³ θα εκλέγονταν από την Κοινότητα, ενώ προς αποφυγή διασπάθισης του κεφαλαίου της σιταποθήκης ορίστηκαν όχι μόνο υψηλά χρηματικά πρόστιμα αλλά και η αφαίρεση του δικαιώματος συμμετοχής στο συμβούλιο της Κοινότητας για τους παραβάτες μέχρι και δέκα χρόνια²²⁴.

Από τη μελέτη των άρθρων, καθίσταται φανερό πως, και στο ζήτημα της σύστασης του θεσμού της σιταποθήκης και του κανονισμού λειτουργίας της, η μητροπολιτική διοίκηση εφάρμοσε, για μια ακόμη φορά, την αρχή της συλλογικής διοικητικής ευθύνης. Ενώ, από τη μια, όλοι οι υπάλληλοι της σιταποθήκης εκλέγονταν από την Κοινότητα, από την άλλη ο ρόλος των δυο ανώτερων Βενετών

²¹⁹ Γιωτοπούλου-Σισυλιάνου, *Πρεσβείες*, σ.161.

²²⁰ Ο.π., σ. 164.

²²¹ Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, σ. 102-116.

²²² Ο.π., σ. 116-125.

²²³ Ο αποθηκάριος (*fontigaro*) ήταν επιφορτισμένος να πουλά τα σιτηρά με κέρδος 2% επί της ποσότητας, ο διαχειριστής (*raggionato*) είχε την υποχρέωση να τηρεί διαχειριστικό λογαριασμό σε διπλό βιβλίο, για λόγους αποτελεσματικότερου ελέγχου. Τέλος, οι *proveditori al fontego* είχαν ως καθήκον τη διευθέτηση των ζητημάτων του ταμείου και γενικότερα της επόπτευσης του διαχειριστικού ελέγχου, σε συνεργασία με τους δυο παραπάνω αξιωματούχους.

²²⁴ Καρλάφτη-Μουρατίδη, σ. 125.

αξιωματούχων για τον εβδομαδιαίο διαχειριστικό έλεγχο είναι καίριος, καθώς ο αποθηκάριος (*fontigaro*) υποχρεούνταν κάθε Σάββατο, παρουσία και των δυο αξιωματούχων, να καταθέτει τα κεφάλαια που είχε στην κατοχή του στο ταμείο της σιταποθήκης στο Διοικητήριο (*palazzo pretorio*). Ο *proveditore e capitano* μάλιστα θα είχε και ένα έμμεσο, αλλά καίριο, ρόλο στην επόπτευση των κεφαλαίων της, καθώς ως κύριος χώρος φύλαξης τους ορίστηκε ένα χρηματοκιβώτιο που θα βρισκόταν στο δημόσιο ταμείο μέσα στο Παλαιό Φρούριο, που αποτελούσε και την έδρα του νέου αξιωματούχου²²⁵. Παρά το γεγονός όμως πως συντάχθηκε ένας τόσο σαφής και αυστηρός κανονισμός, παρά το γεγονός επίσης πως η αλληλοεπόπτευση του ενός αξιωματούχου από τον άλλο ήταν συνεχής σε όλη τη διαδικασία διακίνησης και φύλαξης των χρηματικών ποσών, εντούτοις στην πράξη ο θεσμός της σιταποθήκης, όπως θα φανεί από μαρτυρίες τόσο των *relazioni* όσο και των πρεσβειών, δεν θα καταφέρει να λειτουργήσει αποτελεσματικά και δεν θα εξασφαλίσει ούτε την ορθή διαχείριση των κεφαλαίων ούτε και την ασφαλή και σταθερή προμήθεια σιτηρών. Το αποτέλεσμα ήταν το φαινόμενο των συχνών σιτοδειών να εξακολουθήσει να ταλανίζει το νησί, με τις ανάλογες συνέπειες τόσο για τα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού όσο και για τη φρουρά των δυο κάστρων.

Όσον αφορά τις κατηγορίες που διατύπωναν οι ανώτεροι αξιωματούχοι μετά τη μαρτυρούμενη από το βάλιο Mocenigo ίδρυση της νέας σιταποθήκης το 1576²²⁶, είναι ζήτημα αν μπορεί να βρεθεί έκθεση μέχρι το τέλος του 16ου αιώνα, στην οποία οι δυο κεφαλές της διοίκησης να μη διαμαρτύρονται, πολλές φορές έντονα, για την κάκιστη οικονομική διαχείριση από τους ντόπιους αξιωματούχους της Κοινότητας. Οι πλείστες αυτές κατηγορίες για κατάχρηση, ανάμειξη των σιτηρών με ακατάλληλα υλικά, επιλεκτική είσπραξη χρεών και χρεώσεων, ακόμη και κατευθυνόμενων πωλήσεων με σκοπό την αισχροκέρδεια, δεν φαίνεται να άφησε αδιάφορη τη μητροπολιτική διοίκηση, που συχνά επενέβη με νέες αποφάσεις, αλλά και αποστολή συνδίκων, στον τρόπο που διαχειριζόταν τη σιταποθήκη η Κοινότητα και επέμεινε στην ανάγκη εποπτείας του θεσμού αυτού από τους δυο ανώτερους αξιωματούχους. Η ύπαρξη εξάλλου δυο αποθηκευτικών χώρων για το σιτάρι, ενός στην πόλη για τον πληθυσμό και ενός στο Παλαιό Φρούριο για το στρατό, θα προκαλέσει συχνά

²²⁵ Ο.π., σ. 122-123.

²²⁶ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. IX, σ. 148: «Et questa provisione (fontego) io so di haverla fatto con il mezzo di un imprestito general, sicome et del tutto haverne dato riverentamente aviso alla Serenita Vostra, alla qual piaque di confermar li capitoli nell'eccellentissimo Senato».

προβλήματα και σύγκυση αρμοδιοτήτων όσον αφορά το πολύτιμο αυτό είδος πρώτης ανάγκης.

Τα πρώτα σοβαρά προβλήματα θα εμφανιστούν λίγα μόλις χρόνια μετά, όταν η Κοινότητα συμπεριέλαβε στην πρεσβεία του 1582 αίτημα, αναφορικά με την κατάσταση της σιταποθήκης²²⁷. Σύμφωνα με όσα υποστήριξαν οι πρεσβευτές της, ο νέος θεσμός ήταν ωφέλιμος και σωτήριος για τον τόπο, καθώς έδωσε τη δυνατότητα αγοράς σιτηρών σε καλύτερη τιμή από την απέναντι οθωμανική ακτή (*dalle parti di Terra Ferma circovicine*) προς ανακούφιση των φτωχών κατοίκων (*liberati dalla continua carestia*). Πολλά προβλήματα όμως παρουσιάστηκαν εξαιτίας της απόφασης του *proveditore e capitano* Federigo Nani, ο οποίος, προκειμένου να εξασφαλίσει τον απρόσκοπτο εφοδιασμό των δυο φρουριών, ανέμειξε στους λογαριασμούς τα σιτάρια που προήλθαν από τη μητρόπολη για τις ανάγκες του στρατού με εκείνα που αγόρασε η Κοινότητα για τον πληθυσμό. Οι πρεσβευτές ζήτησαν να μη συνεχιστεί αυτή η επιζήμια για τη σιταποθήκη κατάσταση και να μην εμπλέκεται ο αξιωματούχος που εδρεύει στο φρούριο στη διαχείριση των κεφαλαίων και των προμηθειών της σιταποθήκης, αλλά να αφηθεί η Κοινότητα, μαζί με το τριμελές *reggimento* (βάιλος και δυο σύμβουλοι), να αντιμετωπίσουν τα όποια ζητήματα επισιτισμού προκύψουν για τον πληθυσμό. Η καταγεγραμμένη απάντηση της μητρόπολης είναι ένα σαφές δείγμα της συνεχιζόμενης πολιτικής αλληλοεπόπτευσης που εκείνη παραδοσιακά εφάρμοζε σε τέτοιες περιπτώσεις. Ενώ, δηλαδή, από τη μια αποφάσισε την αποστολή δέκα χιλιάδων τσεκινιών στον *proveditore e capitano*, ώστε με τα χρήματα αυτά να αγοράσει τα απαραίτητα σιτάρια για τον εφοδιασμό των δυο φρουριών και να μην αναμειγνύονται έτσι τα κεφάλαια των δυο αποθηκευτικών χώρων, εντούτοις δεν αναθέτει την επόπτευση του θεσμού της σιταποθήκης αποκλειστικά στο βάλιλο, αλλά αντίθετα όρισε με σαφήνεια τα εξής: «del governo di detto Fontico sia nell'avvenire di quel Reggimento et del Proveditor e Capitano insieme et unitamente». Η πολιτική της μητρόπολης, να συμμετέχει από κοινού με το βάλιλο ο *proveditore e capitano* στον διαχειριστικό έλεγχο των κεφαλαίων της σιταποθήκης, θα έχει ως αποτέλεσμα ο αξιωματούχος αυτός, του οποίου πρώτιστο καθήκον ήταν η εξασφάλιση των απαραίτητων ποσοτήτων σίτου για τη στρατιωτική φρουρά, να χρησιμοποιεί μέρος των αγορασμένων ποσοτήτων για τους στρατιώτες, κάθε φορά που ανέκυπτε ανάγκη.

²²⁷ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 306-307, 317-320.

Όπως ήταν φυσικό, ο σχετιζόμενος με τις διαμαρτυρίες της Κοινότητας αξιωματούχος δεν παρέλειψε στην έκθεσή του, που κατατέθηκε την ίδια χρονιά, να αναφερθεί στο θέμα προκειμένου να δικαιολογήσει τις ενέργειες του και να παρουσιάσει στη μητρόπολη τα υφιστάμενα προβλήματα που σχετίζονται με τον εφοδιασμό των δυο φρουρίων. Στο σχετικό απόσπασμα, ο Ferigo Nani υποστήριξε πως, για να μπορεί η στρατιωτική φρουρά του νησιού να ασκήσει αποτελεσματικά τα καθήκοντά της, είναι απαραίτητο η στρατιωτική επιμελητεία να έχει τη δυνατότητα του απρόσκοπτου εφοδιασμού σε σιτηρά άλλα και σε όλα τα είδη πρώτης ανάγκης. Δυστυχώς όμως, οι αποστελλόμενες ποσότητες από τη μητρόπολη και άλλες περιοχές –αναφέρει τη Σικελία– δεν επαρκούσαν για τις ανάγκες, με αποτέλεσμα εκείνος, ως επικεφαλής αξιωματούχος της φρουράς και υπεύθυνος για τον εφοδιασμό της, να προμηθευτεί μέρος των σιτηρών από τις ποσότητες που αγόρασε η Κοινότητα από την απέναντι ακτή. Το αποτέλεσμα ήταν τα δημόσια έσοδα να υποστούν ζημιά, καθώς η τιμή των σιτηρών που αγόρασε η σιταποθήκη ήταν υψηλότερη από εκείνων που απέστειλε η μητρόπολη. Ο Nani κατέληξε με το συμπέρασμα πως, αν ο εκάστοτε προνοητής-καπιτάνος δεν μπορεί να αγοράσει το αναγκαίο συμπλήρωμα από τα αποθέματα της σιταποθήκης, τότε είναι απαραίτητο η μητρόπολη να αποστέλλει αδιάλειπτα τις απαιτούμενες ποσότητες για τη στρατιωτική φρουρά²²⁸.

Παρά το γεγονός μάλιστα πως οι πρέσβεις το 1582 ζήτησαν την επόπτευση της σιταποθήκης μόνο από το τριμελές *reggimento*, ούτε ο απερχόμενος βάιλος την ίδια περίοδο φαίνεται να επιδεικνύει εμπιστοσύνη στις διαχειριστικές ικανότητες της Κοινότητας. Ο Agostino Moro, ήδη στην αρχή της έκθεσής του, ενώ εξαιρεί το θεσμό της σιταποθήκης ως πολύ ωφέλιμο για τον τόπο, στηλιτεύει την πολιτική που ασκούσαν οι εκλεγμένοι από την Κοινότητα αξιωματούχοι και υποστηρίζει πως οι τιμές στις οποίες αγοράζουν τα σιτηρά είναι ασύμφορες. Φτάνει μάλιστα στο σημείο να ζητήσει και την κατάργηση της σιταποθήκης ως ιδρύματος, προτείνοντας εναλλακτικά την αγορά και συγκέντρωση σιτηρών μακριά από τον έλεγχο της Κοινότητας²²⁹. Αν συνέβαινε αυτό και υπήρχε χρηστή διαχείριση των κεφαλαίων, το νησί, κατά τη γνώμη του, όχι μόνο θα είχε αφθονία σίτου για τον πληθυσμό και τη

²²⁸ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. XIII, σ. 222-224: «Ne questa monitione de formenti, non vendendosi ne volendo la Communita barattarlo con il suo, se puo renovare, il che e scusa che Vostra Serenità sii necessitata ogni anno mandar nuova monitione de formenti in esse fortezze».

²²⁹ Ό.π., αρ. XIV, σ. 233-224: «il che e che tal fontego detto disopra fosse fatto dismetter, ma che in luoco di quello la Serenità Vostra facesse far un cumulo, over deposito de formenti di una buona summa, con il farlo renovar ogn'anno o quando facesse bisogno;» Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στην βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, σ. 135.

στρατιωτική φρουρά, αλλά θα ήταν σε θέση να βοηθήσει, αν χρειαζόταν, την Κεφαλονιά, τη Ζάκυνθο, ακόμη και την Κρήτη.

Οι ανάγκες επισιτισμού τόσο του πληθυσμού όσο και της φρουράς, καθώς και οι υφιστάμενοι αποθηκευτικοί χώροι, θα εξακολουθήσουν να ταλανίζουν τη βενετική διοίκηση και να επηρεάζουν την ασκούμενη πολιτική των δυο ανώτερων αξιωματούχων. Οι καταγγελίες για κακοδιαχείριση, κατά κύριο λόγο στις εκθέσεις των προνοητών, συνεχίστηκαν ήδη από την επόμενη χρονιά: το 1583 ο *proveditore e capitano* Benedetto Erizzo αναφέρθηκε στην ανάγκη να εξασφαλίζεται αδιάλειπτα ο εφοδιασμός των φρουριών σε σιτηρά. Κατά την εκτίμησή του, στην περίπτωση που ο θεσμός της σιταποθήκης λειτουργούσε σωστά, αυτό θα αποτελούσε την ιδανικότερη λύση (*santissima*), στην πραγματικότητα όμως συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο. Το αποτέλεσμα ήταν οι αξιωματούχοι της Κοινότητας, που διαχειρίζονται τα κεφάλαια και τη διανομή των σιτηρών της σιταποθήκης, μάλλον ζημιά να προκαλούν στο κεφάλαιό της και στον πληθυσμό παρά ωφέλεια. Ο Erizzo πρότεινε μάλιστα, προκειμένου να εξασφαλιστεί οριστικά ο πολυπόθητος εφοδιασμός στο πολύτιμο αυτό είδος, ο εκάστοτε *proveditore e capitano* να έχει τον έλεγχο της αγοράς και διανομής όλων των ποσοτήτων σίτου που αγοράζονται και στη συνέχεια, ανάλογα με τις ανάγκες του φρουρίου και της πόλης, να διανέμει τις ποσότητες αυτές²³⁰.

Στο ίδιο πνεύμα, θα ασκηθεί κριτική στη διαχείριση της σιταποθήκης και από τον *proveditore e capitano* Davide Bembo, στην έκθεση που κατέθεσε το 1586. Και ο αξιωματούχος αυτός επίσης υποστήριξε πως δεν μπορεί ο εκάστοτε προνοητής-καπιτάνος να στηρίζεται στις αγορές και τα αποθέματα της σιταποθήκης, καθώς αυτή, εξαιτίας της κακοδιαχείρισης, δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθεί ούτε καν στις τρέχουσες ανάγκες του φτωχού πληθυσμού του νησιού, πόσο μάλλον των δυο φρουριών. Ως κυριότερη αιτία ανέδειξε το εξής πρόβλημα: το μεγαλύτερο μέρος των χρεών παρέμεινε ανείσπρακτο από τους υπεύθυνους αξιωματούχους (*quel poco danaro che si ritrova... ma pero bona parte in mano de debitori*), με αποτέλεσμα πολλές φορές, όταν υπήρχε στην απέναντι οθωμανική ακτή αφθονία και συμφέρουσα τιμή, η σιταποθήκη να μην διαθέτει τα αναγκαία κεφάλαια για τις ανάλογες αγορές²³¹.

²³⁰ Ο.π., αρ. XV, σ. 240-241: «...accio li formenti di Vostra Serenita si potessero espedire, o veramente commandare che tutto il formento che si comprara per conto di esso fontego sia posto in poter di quel proveditore...».

²³¹ Ο.π., αρ. XVI, σ. 260-262: a) «non bisogna ne fiarsi ne manco sperare nel fontego di quella Comunita, il quale sicome e causa de inconvenienti, cosi non e sufficiente a dar il viver a quelli

Ως μοναδική λύση, ο Bembo προέκρινε και εκείνος τον ορισμό ως υπευθύνου προμηθειών τον εκάστοτε *proveditore e capitano* (*passare per una mano sola*), ο οποίος θα προέβαινε άπαξ στις απαραίτητες αγορές σε συμφέρουσα τιμή για όλο το νησί.

Ανάλογη προβληματική εικόνα ως προς την κακοδιαχείριση των κοινοτικών αξιωματούχων στο κρίσιμο ζήτημα του επισιτισμού παρουσιάζει και η έτερη σημαντική πηγή της εποχής, οι πρεσβείες της Κοινότητας. Στο δεύτερο αίτημα της πρεσβείας του 1587, οι εκπρόσωποι της Κοινότητας αναφερθηκαν σε καταδικαστική απόφαση του *reggimento* εις βάρος του Στάμου Τριβόλη, *maser del fontego*, για κακοδιαχείριση και για διεκδίκηση κέρδους 8% επί των πωλήσεων αντί του προβλεπόμενου 2%, με βάση το εγκεκριμένο καταστατικό του 1576. Καθώς μάλιστα ο Τριβόλης είχε εφεσιβάλει την απόφαση του δικαστηρίου στη μητρόπολη, οι πρέσβεις ζητούσαν να μη μπορεί κανείς στο εξής να εφεσιβάλει παρόμοιες αποφάσεις, αν δεν έχει προκαταβολικά καταβάλει όλο το χρέος που του αναλογεί²³².

Ακόμη σοβαρότερες κατηγορίες θα διατυπωθούν από τον *proveditore e capitano* Teodoro Balbi στην έκθεσή του το 1588. Σύμφωνα με τον αξιωματούχο αυτό, η σιταποθήκη είχε μόνιμο παθητικό από τα πολλά ανείσπρακτα χρέη και αδυνατούσε κατά συνέπεια να προχωρήσει σε αγορές σιτηρών που υπερβαίνουν τους δυο μήνες σε απόθεμα –και αυτές σε πολύ ασύμφορη τιμή. Ο Balbi κατέθεσε επίσης τη μαρτυρία πως οι διάφοροι αξιωματούχοι της σιταποθήκης, για το λόγο ότι συνδέονταν με συγγενικούς ή πολιτικούς δεσμούς εξάρτησης μεταξύ τους, προχωρούσαν σε αλλοίωση της ποιότητας των σιτηρών, αναμειγνύοντας τα με χαρούπια, βρώμη και άλλα κακής ποιότητας υλικά²³³. Υποστήριξε μάλιστα πως συνεργάστηκε στενά με τον Giovanni Antonio Foscarini, που ασκούσε το αξίωμα του βαΐλου εκείνη την χρονική περίοδο, προκειμένου να εισπραχτούν χρέη και να πληρωθούν οφειλές. Δύο χρόνια αργότερα, ο βάιλος Bartolomeo Moro αναφέρθηκε και εκείνος με συντομία στη θεμελίωση της σιταποθήκης από τον Zuan Mocenigo και στο μόνιμο παθητικό της εξαιτίας της διαχείρισης των κεφαλαίων από τους αξιωματούχους της Κοινότητας. Κατηγορούσε τους αξιωματούχους αυτούς πως

popoli». b) «overo il fontego solo, sebene esso non potra mai farlo per non haver quantita de danari a far l'investia, secondo ricerca il bisogno».

²³² Γιωτοπούλου-Σισλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 341-342, 345-346.

²³³ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. XVIII, σ. 313-314: «dalli quali (fontegheri) sono anco fatte molte falsita delli formenti, con missidarli orzi, criveladure et altri sporchezzi... parte per l'amicitie et dependentie loro et parte per li proprii suoi interessi;».

εμπόδισαν την προμήθεια σιταριού από την απέναντι ακτή, πιθανότερα για λόγους εξυπηρέτησης οικονομικών συμφερόντων, και προσθέτει μάλιστα πως η κατάσταση ήταν τόσο δραματική για τον πληθυσμό που αναγκάστηκε, σε συνεργασία με τον προνοητή-καπιτάνο, να προβεί ο ίδιος σε αγορά σιτηρών από την οθωμανική ακτή. Με βάση τις κατηγορίες αυτές, δεν αποτελεί έκπληξη η πρότασή του πως ίσως θα ήταν καλύτερα η σιταποθήκη να καταλυθεί ως θεσμός.²³⁴

Ο διάδοχος *proveditore e capitano* Marco Molin (1590) ήταν επίσης αρνητικός απέναντι στο θεσμό της σιταποθήκης και τους αξιωματούχους της. Υποστήριζε πως με την πρότερη κατάσταση, κατά την οποία τα σιτηρά αγοράζονταν από το δημόσιο ταμείο (*per conto publico*), και το φρούριο ήταν καλύτερα εξασφαλισμένο (*restava munita*) και το νησί ήταν καλύτερα εφοδιασμένο σε σιτηρά (*abondantissima*) – κάτι που φυσικά είναι γνωστό πως δεν ισχύει. Προχώρησε μάλιστα και στην εξής καταγγελία κατά μερίδας της καθεστηκυίας τάξης του νησιού: πως υπήρχε οργανωμένο σχέδιο απόκρυψης σοδειάς και αισχροκέρδειας, με αποτέλεσμα οι έμποροι σιτηρών της απέναντι ακτής να τα πωλούν σε όσο το δυνατόν υψηλότερες τιμές²³⁵. Τέσσερα χρόνια αργότερα, ο *proveditor e capitano* Vincenzo Da Canal επανέλαβε την απαρίθμηση των προβλημάτων σχετικά με τη σιταποθήκη, τα οποία απέδωσε στο ισχύον καθεστώς της εκλογής από την τοπική Κοινότητα των αξιωματούχων που διαχειρίζονταν τα κεφάλαια της. Ο Da Canal στηλίτευε τον τρόπο διαχείρισης κεφαλαίων και αγοράς σιτηρών που είχε ως συνέπεια οι τιμές να είναι υψηλότερες και ο πληθυσμός της πόλης να συναντά μεγάλες δυσκολίες στην εξασφάλιση των απαιτούμενων μερίδων ψωμιού για επιβίωση. Πρόσθεσε μάλιστα πως πολλές φορές ο ίδιος, ως υπεύθυνος της στρατιωτικής επιμελητείας, αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει ποσότητες σιτηρών που προορίζονταν για τις αποθήκες των φρουριών προκειμένου να βοηθήσει τον πληθυσμό να επιβιώσει. Στην ίδια παράγραφο, πρότεινε και εκείνος ως λύση το πέρασμα της διαχείρισης σε ένα πρόσωπο (*dovesse passare nell'avenire per una mano sola*), καθώς η ύπαρξη δυο

²³⁴ Ο.π., αρ. XIX, σελ. 318-319: «Et li clarissimi signori bailo et proveditor, unitamente, havessero carico di provederli di biave per il vitto loro (populi), perche speriano, con questo mezo et col poter liberamente venir li formenti di terraferma, che molte volte per cause di esso fontigo e impedita la lor condotta...» Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, σ. 135.

²³⁵ Ο.π., αρ. XX, σ. 328: «Segue anco un altro inconveniente che fa principio alla carestia: che li formenti di quella isola, cosi di baronie come d'altra inchietta, vengono sustentati dalli affituali et interessati in pretio molto eccessivo, talche, con questo esempio, quelli di terraferma si fanno gagliardi, et fino che questi non hanno spediti li loro formenti dell'isola, non si vede che si metta a passar in Turchia per comprare per esser tutti quelli primati interessati in questa materia» Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, σ. 135-136.

αποθηκευτικών χώρων, ο ένας στο φρούριο και ο άλλος στην πόλη, έχει ως αποτέλεσμα πολλές διαφωνίες μεταξύ των δυο αξιωματούχων²³⁶. Καθίσταται σαφές από τα παραπάνω πως ο βάλιος, κατοικώντας στο αστικό κέντρο, διεκδικούσε επιπλέον σιτηρά για τον πληθυσμό, ενώ, αντίθετα, ο *proveditore e capitano*, που έδρευε στις φρουριακές εγκαταστάσεις, ζητούσε την εξασφάλιση των απαραίτητων ποσοτήτων για τη φρουρά και την παρασκευή της γαλέτας για το στόλο.

Λαμβάνοντας υπόψη όλες τις προηγούμενες αρνητικές αποτιμήσεις των εκθέσεων για την κατάσταση στην οποία βρισκόταν η σιταποθήκη, κυρίως από όσους υπηρέτησαν στο νέο θεσμό του *proveditore e capitano*, ενδεχομένως διαφωτίζεται και από μια άλλη πλευρά το αίτημα της Κοινότητας στην πρεσβεία του 1592 για την κατάργηση του αξιώματος του προνοητή-καπιτάνου. Στο αίτημα αυτό, άλλωστε, υπάρχει και σαφής αναφορά στα προβλήματα και τις διαφωνίες που παρουσίασε ο Da Canal στην έκθεσή του²³⁷. Η προβληματική κατάσταση αναφορικά με τον επισιτισμό του νησιού όμως δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα διαχείρισης από τους υπεύθυνους της Κοινότητας ή τις εκάστοτε κεφαλές της διοίκησης, αλλά πολλές φορές, συνέβαλε σε αυτή και η εμποροκρατική πολιτική της μητρόπολης. Χαρακτηριστικά, στην πρεσβεία του ίδιου έτους (1592) υπήρχε επίσης αίτημα έκπτωσης στην τιμή του σιταριού που αγόρασε η Κοινότητα από καράβι που προοριζόταν για τη Βενετία, επειδή υπήρχε μεγάλη ανάγκη στο νησί. Η μητρόπολη όμως, ακολουθώντας αυστηρή πολιτική υπεράσπισης των οικονομικών συμφερόντων της, απάντησε πως δέχεται να προσφέρει μια διευκόλυνση στην καταβολή του χρέους, όχι όμως έκπτωση στην καθορισμένη τιμή των 33 λιρών το *staro*²³⁸.

Η απάντηση αυτή της μητρόπολης αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα μιας σειράς αιτιών για τις οποίες το κεφάλαιο της σιταποθήκης ήταν μονίμως παθητικό· αιτιών που δεν σχετίζονταν μόνο με τυχόν κακοδιαχείριση των ντόπιων διαχειριστών, αλλά και με οικονομικές και πολιτικές επιλογές τόσο του κέντρου όσο και των ανώτερων αξιωματούχων που υπηρέτησαν στο νησί. Για το δεύτερο, ενδεικτική είναι

²³⁶ Ο.π., αρ. XXIII, σ. 382: α) στέρψη ποσότητας σιτηρών από τα φρούρια: «Onde si conviene per necessita aiutar il populo con diminutione della necessaria munitione di quelle fortezze», β) προβλήματα στις σχέσεις αξιωματούχων «... adoperandosi due fonteghi in uno istesso tempo a munitionarsi, tenendo ogn'uno la protettione del suo, da che avviene ancora molti disparei tra li baili et proveditori»: Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, σ. 135-136.

²³⁷ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 365: «la diversità di pareri tra loro... ha in effetto apportato a noi, suoi devotissimi suditi, molti disturbi e discomodi, *cosi nelle comprede de formenti et altro che alla conservatione di una tanto importantissima citta e Fortezza appartiene...*».

²³⁸ Ο.π., σ. 353-354, 359-360.

η έγγραφη διαμαρτυρία της Κοινότητας στις αρχές του 17ου αιώνα πως ορισμένοι βάιλοι, «προκειμένου να αποκτήσουν καλή φήμη στον απλό λαό», ασκούσαν επισιτιστική πολιτική που ζημίωνε τα αποθεματικά της σιταποθήκης, διαθέτοντας τα σιτηρά σε χαμηλότερη τιμή από εκείνη που αγοράστηκαν. Κατονομάζοντας μάλιστα ως κύριο υπεύθυνο τον τότε βάιλο Zuanne Lion, οι εκπρόσωποι της Κοινότητας ενημέρωναν την μητρόπλη πως τρεις από τους τέσσερις συμβούλους που υπηρέτησαν στο *reggimento* την ίδια περίοδο αρνήθηκαν να υπογράψουν τα σχετικά επιζήμια εντάλματα προς τον *raggionato* της σιταποθήκης, ενώ επέρριψαν ευθύνες και στον προνοητή-καπιτάνο που δεν απέτρεψε, ως όφειλε, τη συγκεκριμένη πώληση²³⁹. Στην επιδείνωση των οικονομικών της σιταποθήκης συνέβαλε εξίσου και η δημοσιονομική πολιτική της βενετικής διοίκησης στις κτήσεις της Ανατολής, καθώς, λόγω πάγιας οικονομικής αδυναμίας του δημόσιου ταμείου (*camera*) να καλύψει τις υποχρεώσεις του, συχνά χρησιμοποιούσε, κατά παράβαση του καταστατικού, τα κεφάλαια της σιταποθήκης για την κάλυψη μισθοδοσίας διάφορων αξιωμάτων, από δημόσιους γιατρούς έως και τον κυβερνήτη της Πάργας²⁴⁰.

Η προβληματική αυτή κατάσταση συνεχίστηκε όχι μόνο μέχρι το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου, αλλά και για ολόκληρο τον 17ο αιώνα. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως, σε έγγραφο του γενικού προνοητή θαλάσσης Girolamo Contarini το 1681, αναφέρεται ότι, με την πάροδο του χρόνου, ανέκυψαν πολλά και δυσεπίλυτα προβλήματα σχετικά με την εκλογή υπεύθυνων αξιωματούχων για τη σιταποθήκη (*massari*), με αποτέλεσμα το αξίωμα αυτό να μη χαίρει πλέον κύρους, λόγω των πολλών οικονομικών προβλημάτων και χρεών. Πιο συγκεκριμένα, οι τρεις τελευταίοι αξιωματούχοι που εκλέχτηκαν στη θέση αυτή, ζήτησαν από τη βενετική διοίκηση την εξαίρεσή τους, δηλώνοντας αδυναμία να ανταποκριθούν στις ανάγκες του αξιώματος. Δέκα χρόνια αργότερα μάλιστα, το Συμβούλιο των 150 δεν είχε ακόμη καταφέρει να εκλέξει *massaro* (*fontigaro* ή *maser del fontego*), με αποτέλεσμα οι σύνδικοι να ζητήσουν από το γραμματέα της Κοινότητας να προβεί σε μυστική ψηφοφορία ανάδειξης, ενώ εκείνος που θα εκλεγόταν ήταν υποχρεωμένος να αναλάβει το αξίωμα, αλλιώς θα του επιβαλλόταν ποινή διακοσίων δουκάτων, υπέρ του ταμείου της σιταποθήκης²⁴¹.

²³⁹ Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, σ. 136-139.

²⁴⁰ Ο.π., σ. 139-144.

²⁴¹ Ο.π., σ. 133-135.

Συμπερασματικά, σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, είτε πριν την ίδρυση της κοινοτικής σιταποθήκης είτε στη συνέχεια, η ανώτερη βενετική διοίκηση δεν κατάφερε να επιλύσει το καίριο πρόβλημα του επισιτισμού των ενδεών στρωμάτων και της στρατιωτικής φρουράς του νησιού. Παρά τον αυστηρό μηχανισμό αλληλοεπόπτευσης στη διαχείριση των κεφαλαίων της σιταποθήκης, μια σειρά λόγων προκάλεσε ανυπέρβλητα προβλήματα που εμφανίστηκαν σχεδόν από την αρχή: α) η εκλογή υπεύθυνων αξιωματούχων από την Κοινότητα, οι οποίοι, είτε λόγω έλλειψης προσόντων είτε λόγω εξυπηρέτησης στενών οικονομικών συμφερόντων, δεν ανταποκρίθηκαν στα καθήκοντά τους, β) οι πολιτικές σκοπιμότητες ορισμένων βαϊλών να προβαίνουν σε ζημιογόνες για το ταμείο πωλήσεις σιτηρών προκειμένου να γίνονται αρεστοί στα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού και γ) η ασκούμενη πολιτική ορισμένων προνοητών-καπιτάνων να συμπληρώνουν τις ανάγκες της στρατιωτικής φρουράς από τα αποθεματικά της σιταποθήκης. Οι παράγοντες αυτοί συνέβαλαν ώστε ένας θεσμός, που ξεκίνησε με το φιλόδοξο στόχο να αποτρέψει τα συχνά φαινόμενα σιτοδειών (*carestia*), να μην καταφέρει να επιτύχει τον σκοπό του.

Επιπλέον όμως, στα αίτια της αποτυχίας θα πρέπει να προστεθεί και η ασκούμενη οικονομική πολιτική της μητρόπολης σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο. Αυτή εξακολουθούσε να λειτουργεί στο πλαίσιο ενός ιδιότυπου μερκαντισμού, σε μια περίοδο μάλιστα που η Γαληνότατη βίωνε τη σταδιακή απώλεια της εμπορικής της ισχύος στη Μεσόγειο²⁴². Η ίδια αυτή πολιτική εφαρμόστηκε και στην περίπτωση της σιταποθήκης και είχε ως αποτέλεσμα το σιτάρι να πωλείται αποκλειστικά μέσω του συγκεκριμένου θεσμού. Το καθεστώς αυτό διατηρήθηκε σχεδόν μέχρι το πέρας της βενετικής κυριαρχίας, όταν και αντικαταστάθηκε το 1786 με ένα γενικό δασμό επί των σιτηρών, χωρίς να λείψουν και πάλι τα παράπονα για περιοδικές σιτοδείες στην τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα²⁴³. Ανάλογες ήταν οι αντιλήψεις της ανώτερης βενετικής διοίκησης και στη γενικότερη άσκηση της οικονομικής πολιτικής μέσω του δημόσιου ταμείου του νησιού (*camera*), με αποτέλεσμα τη σταδιακή συσσώρευση ανυπέρβλητων προβλημάτων στο συγκεκριμένο τομέα της διοικητικής μηχανής που κατέστησαν εξαιρετικά δύσκολο το έργο διαχείρισής τους, στο σύνολο των ανώτερων αξιωματούχων που υπηρέτησαν στο νησί την εξεταζόμενη περίοδο.

²⁴² Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 191-3.

²⁴³ Ανδρεάδης, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου*, τ. Β', (μέρος ειδικό) σ. 55-58· Καρλάφτη-Μουρατίδη, *Η τέχνη του ψωμιού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, σ. 128.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο: ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΤΑΜΕΙΟ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ -
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ 1574

*Γενικά χαρακτηριστικά της βενετικής οικονομικής πολιτικής
και των κατά τόπους ταμείων (camera fiscal) στα νησιά του Ιονίου*

Όπως παρουσιάστηκε εισαγωγικά, το δημόσιο ταμείο ήταν, μαζί με την γραμματεία (*cancellaria*), ένας από τους δύο βασικούς πυλώνες του βενετικού διοικητικού συστήματος στις κτήσεις της Ρωμανίας. Το γεγονός αυτό όμως σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι υπήρχε ενιαίο σύστημα οικονομικής ή φορολογικής διοίκησης σε όλες αυτές τις κτήσεις. Αντίθετα, κάθε ένα από τα τρία μεγαλύτερα νησιά του Ιονίου που βρισκόταν υπό βενετική κυριαρχία την εξεταζόμενη περίοδο (Κέρκυρα, Κεφαλονιά, Ζάκυνθος) είχε αυτοτελή δημοσιονομική οργάνωση, με ίδιες προσόδους και δαπάνες. Οι λόγοι για μια τέτοια κατάτμηση είναι πολλοί: α) κάθε νησί κατελήφθη από τη Βενετία σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και υπό διαφορετικές συνθήκες, β) τυχόν ενοποίηση θα σήμαινε ριζικές διοικητικές και οικονομικές αναδιαρθρώσεις, τις οποίες οι γενικότερες οικονομικές αντιλήψεις της εποχής δεν ευνοούσαν²⁴⁴ και, κατά συνέπεια, γ) η εναλλαγή στη διαχείριση του κάθε ταμείου ξεχωριστά των δυο συμβούλων που περιστοιχίζαν τον ανά νησί ανώτερο αξιωματούχο δεν ενθάρρυνε επίσης μια τέτοια ενοποίηση. Στα παραπάνω, θα πρέπει να προστεθούν για τον 16ο αιώνα και τα πραγματοποιούμενα οχυρωματικά έργα, με σημαντικότερα την οχύρωση του *βούργου* της Κέρκυρας και την οικοδόμηση του φρουρίου της Άσσου στην Κεφαλονιά, τα οποία ευλόγως επιβάρυναν τους ετήσιους προϋπολογισμούς και ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθούν χωρίς συνεχείς οικονομικές ενισχύσεις από τη μητρόπολη.

Προτού γίνει μια καταγραφή των πληροφοριών που μας προσφέρονται για το θέμα μέσα από τις εκθέσεις των αξιωματούχων, αλλά και από τις πρεσβείες της Κοινότητας σε μικρότερο βαθμό, απαραίτητο είναι να αναλυθούν περαιτέρω τα γενικά χαρακτηριστικά της βενετικής οικονομικής πολιτικής, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική κακοδαιμονία των κατά τόπους ταμείων και τη συχνή εμφάνιση του φαινομένου της σπανιότητας του νομίσματος. Ο κυριότερος λόγος έχει να κάνει με την εξέλιξη της νομισματικής κυκλοφορίας στη Μεσόγειο εκείνη την εποχή και τις ανάλογες επιλογές της βενετικής κυβέρνησης, προκειμένου από τη μια

²⁴⁴ Ανδρεάδης, *Περί της οικονομικής διοικήσεως*, τ. Α', σ. 32-35.

να ανταποκριθεί στη διεθνή νομισματική κυκλοφορία και από την άλλη να επιλύσει προβλήματα που η ίδια αντιμετώπισε την περίοδο αυτή, με σκοπό το κεντρικό δημόσιο ταμείο της να υποστεί τη μικρότερη δυνατή ζημία. Μια διαχρονική επιλογή της δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου κατά την εξεταζόμενη εποχή -όπως και πολλών άλλων κρατών- ήταν να μετακυλήσει το πρόβλημα στους φορολογούμενους υπηκόους, με τις λιγότερες δυνατόν απώλειες για τα κρατικά ταμεία, χωρίς όμως αυτό τις περισσότερες φορές να καθίσταται αποτελεσματικό.

Εισαγωγικά πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, κατά την προβιομηχανική εποχή, στην οποία ανήκει και η εξεταζόμενη περίοδος, εκείνο που κυριαρχεί είναι το μεταλλικό νόμισμα, χωρίς όμως να καλύπτει το σύνολο των συναλλαγών, οι οποίες, πολλές φορές, ειδικά στην ύπαιθρο, γίνονται ακόμη σε είδος. Το νόμισμα, δηλαδή, «δεν εγκαθίστανται παρά εκεί όπου οι άνθρωποι το έχουν ανάγκη και μπορούν να αναλάβουν τις δαπάνες του»²⁴⁵. Στην περίπτωση της Ευρώπης του 16ου αιώνα, τρία νομίσματα είναι τα κυρίαρχα προκειμένου να ρυθμίζεται η αγορά: τα χρυσά προορίζονταν κυρίως για τις κρατικές δαπάνες των ηγεμόνων, τον κλήρο και τους χονδρεμπόρους, τα αργυρά για τις μακροπρόθεσμες εμπορικές δοσοληψίες ενώ τα χάλκινα, αναμιγμένα με λίγο ασήμι (*moneta nera* είναι η συχνή ονομασία τους στις πηγές), αποτελούσαν ουσιαστικά το νόμισμα των φτωχών και προορίζονταν για την αγορά ψωμιού, κρέατος και άλλων βασικών ειδών διατροφής²⁴⁶. Ένα άλλο χαρακτηριστικό του αιώνα αυτού είναι αφενός η αφθονία του χρυσού νομίσματος στο α' μισό του, αποτέλεσμα της λεηλάτησης των αποθεμάτων των προκολομβιανών πολιτισμών από τις εκστρατείες των κονκισταδόρων, και αφετέρου η επικράτηση του αργυρού νομίσματος στο β' μισό, αποτέλεσμα της εντατικοποίησης της εξόρυξης στα ορυχεία του Ποτοσί στη Νότια Αμερική. Αυτή η αφθονία μετάλλου θα χρησιμοποιηθεί από τα χριστιανικά κράτη με διπλό σκοπό: από τη μια προκειμένου να εισαχθούν από τις αγορές της Ασίας τα πολυπόθητα εμπορικά προϊόντα και από την άλλη ως οχήματα σε πολιτικές υπερτίμησης ή υποτίμησης του ενός ή του άλλου νομίσματος. Στην περίπτωση της Βενετίας, ακολουθήθηκε καθόλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου μια πολιτική υπερτίμησης του χρυσού, η οποία, σε συνδυασμό με την απαίτηση των μεγάλων αυτοκρατοριών της Ανατολής οι εμπορικές

²⁴⁵ Ενδεικτικά βλ. Fernand Braudel, *Υλικός Πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15ος-18ος αιώνας)*, τ. Α': *Οι δομές της καθημερινής ζωής*, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1995-1998, σ. 475.

²⁴⁶ Ο.π., σ. 496-497.

δοσοληψίες να γίνονται σε καθαρό ασημένιο νόμισμα, οδήγησε σε περαιτέρω φυγή του ασημένιου νομίσματος στην Ασία²⁴⁷ και απογύμνωσε περιφερειακές αγορές, όπως αυτή του Ιονίου, από τα αναγκαία για τη ρύθμιση της κυκλοφορίας ασημένια νομίσματα.

Όταν επιχειρείται από ιστορικούς ερευνητές του 16ου και 17ου αιώνα η περιγραφή της οικονομικής πολιτικής του συνόλου των ευρωπαϊκών κρατών της εποχής, αυτό γίνεται συνήθως με τη χρήση της λέξης *μερκαντιλισμός*, χωρίς όμως να έχει καταστεί σαφές ακόμη και σήμερα από την έρευνα αν ποτέ ο όρος αυτός συμπεριλάμβανε οποιεσδήποτε σαφείς και, το κυριότερο, καταγεγραμμένες αρχές. Η επικρατούσα αντίληψη στους εκφραστές της οικονομικής σκέψης της εποχής, αποτέλεσμα της χαμηλής αγοραστικής δύναμης των κατώτερων στρωμάτων, ήταν ότι υπήρχε ένας δεδομένος κύκλος εργασιών και κυκλοφορίας κεφαλαίων, τον οποίο οι κυβερνήσεις μπορούσαν να καρπωθούν μόνο αν εφάρμοζαν προστατευτικές οικονομικές και φορολογικές πολιτικές για την εντόπια παραγωγή εις βάρος των ανταγωνιστών τους. Σε γενικές όμως γραμμές, οι πολιτικές αυτές δεν είχαν τελικά το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, όπως καταφαίνεται από μια σειρά παραδειγμάτων (Βρετανικός Νόμος Ναυτιλίας του 1651, γαλλικοί νόμοι προστασίας της υφαντουργίας, φορολογική πολιτική χαλκού του σουηδικού βασιλείου) και το όλο εγχείρημα κατέληξε σε μια στείρα αντιμετώπιση «βραχυπρόθεσμων δημοσιονομικών επειγουσών αναγκών»²⁴⁸.

Συνοπτικά, τα αποτελέσματα της οικονομικής αυτής «πολιτικής» ήταν απόρροια όχι μόνο έλλειψης αρχών αλλά συχνά και έλλειψης εξειδικευμένου και καταρτισμένου στα οικονομικά διοικητικού προσωπικού. Η εφαρμογή νομισματικών και λογιστικών μέτρων, προερχόμενων μόνο από την εμπειρία και όχι από επεξεργασμένες αρχές, είχε ως αποτέλεσμα να μη λαμβάνονται υπόψη πολλοί σημαντικοί παράγοντες της οικονομίας, όπως οι δυσκολίες που θα δημιουργούσε η πίεση του πληθωρισμού στις όποιες υπερτιμήσεις του ενός ή του άλλου μετάλλου, ποιες θα ήταν οι συνέπειες του νόμου των φθινουσών αποδόσεων στην παραγωγή, ενώ, το κυριότερο, δεν φαίνεται ποτέ να συνυπολογίστηκαν τα προβλήματα

²⁴⁷ Ο.π., σ. 501-502.

²⁴⁸ R.A. Houston, «Colonies, Enterprises and Wealth: The Economies of Europe and the wider world in the seventeenth century», Euan Cameron (edited), *Early Modern Europe: an Oxford History*, Oxford University Press, Oxford 1999, σ. 157-158.

κατανομής πόρων στο στην οικονομική δραστηριότητα, που τόσο προβλημάτισαν τη σκέψη και τις πρακτικές των βιομηχανικών κοινωνιών του 19ου αιώνα²⁴⁹.

Ένα παρόμοιο τρόπο σκέψης αντιμετωπίζει ο ιστορικός ερευνητής και στην περίπτωση της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου· συχνά αυτή χαρακτηρίζεται ως «δημοκρατία εμπόρων», καθώς η οικονομική πολιτική της άρχουσας τάξης στηριζόταν κυρίως στην οικονομική και πολιτική παρακαταθήκη του παρελθόντος. Ακόμη και τον 16ο αιώνα, το κύριο χαρακτηριστικό της Γαληνότατης Δημοκρατίας στον τομέα αυτό ήταν η μεσαιωνική αντίληψη του εμπορίου, να επιβάλλεται δηλαδή η μεταφορά των εμπορευμάτων στη μητρόπολη, προκειμένου να καταβάλλονται οι ανάλογοι φόροι και να λειτουργεί το βενετικό κράτος ως μεσάζοντας της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων αυτών²⁵⁰. Η συνέχιση αυτής της πολιτικής την εξεταζόμενη περίοδο, στη διάρκεια της οποίας η Βενετία έχανε σταδιακά το μονοπώλιο με την Ανατολή, είχε ως σκοπό την κάλυψη μέρους των δαπανών για τις κτήσεις που της είχαν απομείνει αλλά και αποτελούσε επιπλέον «το μόνο μηχανήμα προς διατήρηση εις την Βενετία μέρος της παλιάς της εμπορικής δόξης»²⁵¹.

Έχουν συχνά καταγραφεί από ερευνητές οι συνέπειες μιας τέτοιας πολιτικής στην καθημερινότητα των ελληνικών πληθυσμών των νησιών της Κρήτης και του Ιονίου, όπως η άνοδος των τιμών, συνέπεια και των παραπάνω διεθνών εξελίξεων νομισματικής κυκλοφορίας, οι πολύ χαμηλές τιμές αγοράς των ντόπιων αγροτικών προϊόντων λόγω έλλειψης ελεύθερου ανταγωνισμού καθώς και η έξαρση του λαθρεμπορίου, συνέπεια της βαρύτερης φορολόγησης δασμών εισαγωγής και εξαγωγής. Σε αυτά τα προβλήματα θα πρέπει επίσης να προστεθεί η προαναφερόμενη πολιτική υπερτίμησης του χρυσού, που είχε ως αποτέλεσμα την έλλειψη ασημένιων νομισμάτων και την υπεραφθονία χάλκινων και επάργυρων, «ελαφριά και κακής ποιότητας, τα οποία η Βενετία θα καταβάλλει αρκετό κόπο για να τα αποσύρει από την κυκλοφορία»²⁵². Ο λόγος που η πρακτική αυτή συνέχισε να εφαρμόζεται, παρά τα δεδομένα προβλήματα που δημιουργούσε, έχει να κάνει με το γεγονός ότι η έκπτωση της πραγματικής αξίας του νομίσματος είχε ως φυσική συνέπεια τη μείωση των

²⁴⁹ M.S. Anderson, *Η Ευρώπη του 18ου αιώνα (1713-1789)*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 149-150.

²⁵⁰ Frederic Lane, *Βενετία, η θαλασσοκράτειρα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, *Ναυτιλία-Εμπόριο-Οικονομία*, (Μετάφραση: Κώστας Κουρεμένος, Επιστημονική Επιμέλεια: Γεράσιμος Παγκράτης), Αθήνα 2007, σ. 105-106.

²⁵¹ Ανδρεάδης, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου*, τ. Α' (μέρος γενικό), σ. 77-87.

²⁵² Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ. Β': *Συλλογικά πεπρωμένα*, σ. 136.

δημοσίων εισπράξεων. Προκειμένου, κατά συνέπεια, η Γαληνότατη, να συνεχίσει να έχει έσοδα από τις κτήσεις στην Ανατολή, αξίωνε την πληρωμή των φόρων σε καθαρό νόμισμα, κάτι που πρακτικά ισοδυναμούσε με βαρύτερη επιβάρυνση των υπηκόων από την πολιτική αυτή της υπερτίμησης²⁵³. Όταν λοιπόν, την εξεταζόμενη περίοδο, οι ανώτεροι αξιωματούχοι της Κέρκυρας αποδίδουν μέσα στις εκθέσεις τους τα αιτία της οικονομικής κακοδαιμονίας στα ανείσπρακτα χρέη της *camera*, δεν αποτυπώνουν την πραγματικότητα στο σύνολό της. Πρώτα και κύρια, ήταν το θεσμοθετημένο πλαίσιο της ίδιας της μητρόπολης που οδήγησε στην αδυναμία της καταβολής των φόρων, ένα πλαίσιο που στις αρχές του 17ου αιώνα επέβαλλε μια επικαταλλαγή²⁵⁴, η οποία άγγιζε το 20-25% μεταξύ φορολογικού και πραγματικού νομίσματος.

Ανακεφαλαιώνοντας, στα παραπάνω φαινόμενα θα πρέπει να προστεθούν κάποιοι επιπλέον παράγοντες που δυσχέραιναν ακόμη περισσότερο το οικονομικό κλίμα και την αδυναμία του βενετικού κράτους να επιλύσει σε βάθος χρόνου τα δημοσιονομικά προβλήματά του. Ο πρώτος είναι ότι μέχρι το 1658, και την ίδρυση της επιτροπής *magistrato dei deputati ed aggiunti alla provision di denaro*²⁵⁵, δεν υπήρχε στη βενετική διοίκηση κεντρική οικονομική υπηρεσία, υπεύθυνη για την αντιμετώπιση των άμεσων οικονομικών προβλημάτων που ανέκυπταν. Προηγουμένως, επαφιόταν κυρίως στη Σύγκλητο η ευθύνη επίλυσης των προβλημάτων αυτών, γεγονός που σήμαινε μεγάλη καθυστέρηση στη λήψη αποφάσεων. Ο δεύτερος, και σχετιζόμενος με την ύπαρξη αυτόνομων ταμείων, ήταν το σύστημα ενοικίασης φόρων στις βενετικές κτήσεις της Ανατολής, το οποίο παρέμεινε σχεδόν μέχρι την κατάλυση του βενετικού κράτους «ειδικό» και όχι «γενικό»²⁵⁶, ζήτημα που είχε ως συνέπεια πολλοί φόροι συχνά να παραμένουν χωρίς μίσθωση, και συνακολούθως να προκαλείται ακόμη μεγαλύτερη οικονομική στενότητα σε όλα τα ταμεία και στην κερκυραϊκή *camera* εν προκειμένω.

²⁵³ Ανδρεάδης, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου*, Τ. Α', σ. 70-72.

²⁵⁴ *επικαταλλαγή*: η διαφορά μεταξύ ονομαστικής και πραγματικής αξίας του νομίσματος (Δημητρίου Δημητράκου, *Νέον ορθογραφικόν ερμηνευτικόν λεξικόν*, Αθήνα 1956, σ. 534)

²⁵⁵ Ανδρεάδης, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου*, σ. 57 (αποτελούνταν αρχικά από τρία μέλη, στα οποία προστέθηκαν άλλα δυο το 1664, εξ ου και η προέλευση της λέξης *aggiunti*).

²⁵⁶ *Ο.π.*, σ. 101-105 (ειδική και γενική ενοικίαση). Πρέπει ωστόσο ο ερευνητής να επισημάνει πως η επιμονή στο καθεστώς αυτό οφείλεται στη μικρή αστική συγκέντρωση των νησιών του Ιονίου, κατά συνέπεια στην έλλειψη των κεφαλαίων εκείνων που θα καθιστούσαν δυνατή μια γενική ενοικίαση.

Συνοψίζοντας, όλα τα παραπάνω στοιχεία, νομισματική κρίση, κατάσταση μόνιμου παθητικού στα κατά τόπους ταμεία αλλά και δυσλειτουργία των οικονομικών υπηρεσιών γενικότερα, εντοπίζονται σε πολλές εκθέσεις του 16ου και 17ου αιώνα, μια πολύ σοβαρή ένδειξη πως το βενετικό κράτος φανερά αντιμετωπίζει πλέον εγγενή οικονομικά προβλήματα που δεν ήταν σε θέση να λύσει μακροπρόθεσμα, με αποτέλεσμα την οικονομική καχεξία για τους ελληνικούς πληθυσμούς των κτήσεών, τόσο αυτών του αστικού χώρου όσο και της ευρύτερης αγροτικής περιφέρειας.

*Η δομή της κερκυραϊκής camera fiscal πριν τη διοικητική αλλαγή του 1574
μέσα από αναφορές των εκθέσεων και των πρεσβειών*

Όπως θα αναμενόταν, η αναφορά σε ένα τόσο βασικό πυλώνα της διοικητικής μέριμνας, όπως είναι το δημόσιο ταμείο, ήταν συχνή μέσα στις εκθέσεις και εντοπίζεται σχεδόν από την έναρξη του θεσμού αυτού. Αναγκαία είναι, κατά συνέπεια, μια επιλογή αποσπασμάτων που θα αποδώσουν τα γενικά χαρακτηριστικά και δεν θα προβαίνουν σε απλή επανάληψη των χρόνιων δυσλειτουργιών του ταμείου. Στα αποσπάσματα αυτά θα προστεθούν ορισμένα *capitoli* των πρεσβειών της Κοινότητας, με τις ανάλογες αποφάσεις της μητρόπολης, καθώς η παραχώρηση αξιωμάτων σχετιζόμενων με το ταμείο στα μέλη της θα αποτελέσει αφορμή για συχνά παράπονα των αξιωματούχων, τόσο πριν τη διοικητική αλλαγή του 1574 όσο και στη συνέχεια. Παρά τα συχνά αυτά παράπονα όμως, η μητρόπολη, όπως καταφαίνεται από τις δυο αυτές πηγές, δε θα αφαιρέσει ποτέ τα αξιώματα της *camera* από την Κοινότητα, για λόγους που έχουν κυρίως να κάνουν με τη γενικότερη ασκούμενη πολιτική της Γαληνότητας να μην παραχωρήσει στους ανώτερους Βενετούς αξιωματούχους, πρώτα το βάλιο και στη συνέχεια τον προνοητή-καπιτάνο, τον πλήρη έλεγχο του δημόσιου ταμείου.

Ήδη στη δεύτερη σωζόμενη έκθεση, αυτή του έκτακτου προνοητή Giovanni Moro το 1534, γίνεται αναφορά στα χρόνια προβλήματα που αντιμετωπίζει η *camera fiscal*. Ο αξιωματούχος αυτός τονίζει πως δεν στάθηκε ποτέ δυνατόν να προμηθευτεί σε επάρκεια τα υλικά που ήταν απαραίτητα για τις οχυρωματικές εργασίες και τη γενικότερη κτηριακή αποκατάσταση των στρατιωτικών δομών, εξαιτίας της μόνιμης έλλειψης ρευστού (*summa stretezza*) που χαρακτήριζε το δημόσιο ταμείο. Από τον ίδιο αξιωματούχο μαρτυρείται μάλιστα και η γενικότερη ένδεια των ταμείων όλων των νησιών του Ιονίου που βρίσκονται τη συγκεκριμένη περίοδο υπό βενετική

κυριαρχία. Πιο συγκεκριμένα, ο Moro αναφέρει πως, παρά την προβλεπόμενη από τη Σύγκλητο απόφαση για ενίσχυση του ταμείου της Κέρκυρας από εκείνο της Κεφαλονιάς, κάτι τέτοιο δεν κατέστη ποτέ δυνατόν. Έχει άλλωστε γίνει αναφορά και σε πρότερο κεφάλαιο πως ο συγκεκριμένος αξιωματούχος υποστήριξε πως έκανε ότι ήταν δυνατόν προκειμένου να ανταποκριθεί στα καθήκοντά του υπό τις τότε δύσκολες οικονομικές συνθήκες²⁵⁷.

Μια σημαντική αλλαγή, που θα σημειωθεί ως προς τη στελέχωση του δημόσιου ταμείου, θα είναι η αντικατάσταση προσώπων που κατείχαν ισόβιες διοικητικές θέσεις από μέλη της θεσμοθετημένης Κοινότητας. Η διοικητική αυτή αλλαγή έλαβε χώρα μετά την πρεσβεία του 1542· όπως καταγράφηκε στο σχετικό κεφάλαιο, με το εικοστό τρίτο αίτημα οι πρέσβεις της Κοινότητας ζήτησαν, και σε σημαντικό βαθμό πέτυχαν, να παραχωρηθούν στην Κοινότητα μια σειρά αξιωμάτων «προς ένδειξη σεβασμού των αρετών τους και της πίστης στο κράτος»²⁵⁸. Ειδικότερα για την *camera fiscal*, οι θέσεις που τους απονέμονται είναι οι εξής: α) ο διαχειριστής (*sopramassaro, masser*), ο σκριβάνος (*scrivano*), ο λογιστής (*scontro*) καθώς και ο υπεύθυνος των δασμών του τελωνείου (*deputato al levar le bolette*)²⁵⁹. Η εκχώρηση αυτή των αξιωμάτων αποτελεί περισσότερο μια απόφαση πολιτική και καταδεικνύει τη θέληση της μητρόπολης να ενισχύσει σε γενικότερες γραμμές το ρόλο της Κοινότητας στα κατώτερα διοικητικά αξιώματα, προκειμένου να δημιουργήσει ένα φιλικό προς τη Γαληνότατη κοινωνικό στρώμα του αστικού πληθυσμού στο νησί. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό πως, παρά τις συχνές καταγγελίες για διαφθορά και καταχρήσεις των κοινοτικών αξιωματούχων της οικονομικής υπηρεσίας, η απόφαση του 1542 δεν φαίνεται να αναιρέθηκε ποτέ την εξεταζόμενη περίοδο.

Ευνόητο είναι πως οι διαμαρτυρίες των ανώτερων αξιωματούχων για την απόφαση αυτή, μονίμων και εκτάκτων, συνεχίζονται αμείωτες στη διάρκεια του 16ου αιώνα. Το 1559 ο προνοητής Marco Michiel ήδη στην εισαγωγή της έκθεσής του αναφέρεται στα ανυπέρβλητα εμπόδια που συνάντησε στην εξεύρεση πόρων για τα οχυρωματικά έργα, τόσο εξαιτίας της συμπεριφοράς των αξιωματούχων της Κοινότητας, όσο και εξαιτίας του γεγονότος πως η εναλλαγή των δυο συμβούλων στη

²⁵⁷ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. II, σ. 55, 56, 58: «Ma havendomi ella tenuto deli 20 mesi senza un tornese, non ho potuto in tal negotio operar quanto il desiderava per beneficio de Vostra Serenita».

²⁵⁸ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 250.

²⁵⁹ Ο.π., σελ. 270-271, 333 (παρατηρείται μια μικρή διαφοροποίηση στους τίτλους των αξιωμάτων σε σχέση με την πρεσβεία του 1583, ενδεχομένως λόγω μικρής μεταβολής των αρμοδιοτήτων).

διαχείριση του ταμείου, είχε ως αποτέλεσμα τα χρέη να μην εισπράττονται ποτέ²⁶⁰. Τα παράπονα των αξιωματούχων συνεχίζονται αμείωτα σε όλη την υπό εξέταση χρονική περίοδο· στην τελευταία έκθεση πριν τη διοικητική αλλαγή του 1574, αυτή του βαΐλου Lorenzo Bernardo, προτείνεται η αποστολή ενός ικανού ατόμου από τη μητρόπολη, με διετή θητεία, προκειμένου να ελέγξει τη δραστηριότητα των αξιωματούχων της Κοινότητας στο ταμείο, η οποία, κατά τον βάιλο, είναι επιζήμια για τα δημόσια έσοδα. Καταλήγει μάλιστα, ενδεχομένως και με μια δόση υπερβολής, πως δεν υπάρχει ούτε ένα πρόσωπο ικανό να προβεί στους απαιτούμενους λογαριασμούς αναφορικά με τις προμήθειες, ειδικά αυτές των σιτηρών²⁶¹.

Παρά το γεγονός πως η μητροπολιτική διοίκηση δεν φαίνεται να απέστειλε ποτέ την εξεταζόμενη περίοδο ένα μόνιμο αξιωματούχο που θα ήταν υπεύθυνος-επικεφαλής του ταμείου, αυτό δεν σημαίνει πως άφηνε τον εκάστοτε βάιλο και τα κατώτερα διοικητικά στελέχη της *camera* χωρίς έλεγχο. Ανά τακτικά χρονικά διαστήματα, λογιστικούς ελέγχους διενεργούσαν περιοδεύοντες ανώτεροι βενετοί αξιωματούχοι, οι γνωστοί και ως σύνδικοι και εξεταστές της Ανατολής (*sindici et inquisitori in Levante*)²⁶². Με περιοδικό χαρακτήρα στην αρχή και με οριστική μορφή στη συνέχεια, οι σύνδικοι της Ανατολής δεν είχαν καθορισμένο αριθμό: αρχικά ήταν τρεις ή τέσσερις και τον 16ο αιώνα περιορίστηκαν σε δυο. Οι σύνδικοι αποστέλλονταν σε άτακτα χρονικά διαστήματα και οι αρμοδιότητές τους επεκτείνονταν σε όλους τους τομείς, κυρίως όμως ήταν εξουσιοδοτημένοι να εξετάζουν το έργο των διοικήσεων, αλλά και να δέχονται σε ακρόαση κατοίκους. Συνήθως οι Σύνδικοι ξεκινούσαν την περιοδεία τους, που μπορούσε να διαρκέσει μέχρι δυο χρόνια, από την Κύπρο για να καταλήξουν στην Κέρκυρα. Δεν έπρεπε να έχουν υπηρετήσει στις επιθεωρούμενες κτήσεις την τελευταία δεκαετία ούτε να έχουν εκεί στενούς συγγενείς²⁶³.

Μια σημαντική έκθεση για τα οικονομικά πεπραγμένα του ταμείου της Κέρκυρας μας σώζεται την ίδια χρονική περίοδο, και πιο συγκεκριμένα το έτος 1566,

²⁶⁰ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. VII, σ. 105-6: «Non voglio pero restar di dir che mi par che sia grandissimo inconveniente che le casse si renuntierno di mese in mese dall'uno all'altro consigliere con dodici e quindici mille ducati di consignatione».

²⁶¹ Όπ., αρ. VIII, σ. 137-138: α) «...saria una buona et util cosa mandar deli un sufficiente quaderniero, il qual stesse deli per anni doi... accio si potesse veder li fondi nelli manezi delli sopramassari, soprastanti et altri;» β) «Et Vostra Serenità sia certa che de li non vi e alcuno che sapesse far dicti conti ne veder li fondi di quelli».

²⁶² Όπ., (εισαγωγή), σ. 22.

²⁶³ Πανοπούλου, «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα», σ. 287.

από τους συνδίκους Emo και Bassadona,. Η έκθεση αυτή αποδίδει όλες τις χρόνιες δυσλειτουργίες των διαφόρων τομέων της οικονομικής διοίκησης στο νησί σε έναν απλό και συγκεκριμένο λόγο: την αυτοτελή λειτουργία, χωρίς άνωθεν έλεγχο, πέντε «χωριστών» τομέων οικονομικής διαχείρισης («Perche e fatta per cinque mano divise e separate... quattro delle quali non hanno scontro, ne registro pubblico, ma restano in mano dei privati»)²⁶⁴. Οι σύνδικοι απαριθμούν τους πέντε αυτούς «χωριστούς» τομείς οικονομικής διαχείρισης ως εξής: ο ένας είναι το δημόσιο ταμείο (*camera*), το οποίο αντιμετωπίζει οικονομικά προβλήματα εξαιτίας της κακοδιαχείρισης των ποσών από τους αξιωματούχους της Κοινότητας –σε αυτό το ζήτημα φαίνεται ότι υπάρχει πλήρης σύμπνοια μεταξύ ανώτερων αξιωματούχων και συνδίκων. Ο δεύτερος είναι ο τομέας της παρασκευής γαλέτας και των εφοδίων γενικότερα που διαχειριζόταν ο εκάστοτε υπεύθυνος *sopramasser*, στους λογαριασμούς των οποίων παρατηρήθηκε μεγάλη διασπάθιση δημοσίου χρήματος –χαρακτηριστικά αναφέρεται πως οι σύνδικοι δεν κατάφεραν να βρουν τους λογαριασμούς για τα έτη 1550-1557. Ο τρίτος και ο τέταρτος τομέας σχετίζονται με τις δαπάνες για τη στρατιωτική επιμελητεία και τις εργασίες περιτειχισμού, για τις οποίες τονίζεται πως υπάρχει πλήρη απουσία αποδείξεων για το τι έχει κατά καιρούς δαπανηθεί («levandosi in camera le bolette, il despenso particular va infilzato con tal modo, che e impossibile trovarvi il fondo»). Οι σύνδικοι, τέλος, είναι ακόμη περισσότερο επικριτικοί αναφορικά με τον πέμπτο τομέα, που ήταν η διαχείριση των αλυκών από τον εκάστοτε *capitano del borgo*, τονίζοντας πως εκείνος δεν έχει στην κατοχή του λογιστικό βιβλίο, ως όφειλε, αλλά ένα πρόχειρο τετράδιο (*squarza foglio*). Καταλήγουν πως είναι αναγκαία η πλήρης αναδιοργάνωση της οικονομικής διοίκησης ώστε όλοι οι λογαριασμοί να περνούν από το διαχειριστικό έλεγχο του δημόσιου ταμείου (*passino per camera*), ενώ αποτιμούν θετικά το διορισμό ενός μόνιμου αξιωματούχου, υπεύθυνου για όλες τις οικονομικές δοσοληψίες (*rasonato*).

Κατά την ανάγνωση της παραπάνω έκθεσης, καθίσταται σαφές πως η μητρόπολη έλαβε υπόψη της τις ατασθαλίες και τα συνακόλουθα προβλήματα που οι δύο σύνδικοι κατέγραψαν, όταν αποφάσιζε, με τη διοικητική αλλαγή του 1574, το διορισμό ενός δεύτερου μόνιμου αξιωματούχου και την κατάργηση του αξιώματος

²⁶⁴ Vladimir Lamankysy, *Secrets d'Etat di Venise, Documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte ottomane à la fin du XVIe au XVIIe siècle*, t. 2, Burt Franklin, New York 1968, σ. 619-620.

του καπιτάνου του βούργου. Θα μπορούσε, κατά συνέπεια, να εξαχθεί το συμπέρασμα πως η μονιμοποίηση του θεσμού του προνοητή, με την ονομασία *proveditore e capitano*, έλαβε χώρα για λόγους στρατιωτικής αναγκαιότητας καταρχήν, επιπλέον όμως στην αλλαγή αυτή έπαιξαν ρόλο και λόγοι που σχετίζονταν με τη γενικότερη οικονομική αναδιοργάνωση του ταμείου και την κατανομή των πόρων για τα οχυρωματικά έργα. Αυτό καθίσταται σαφές ακόμη περισσότερο με την απευθείας ανάθεση της διαχείρισης των αλυκών και του αλατιού στον *proveditore e capitano*, ενός προϊόντος πρώτης ανάγκης που προσέφερε πολύτιμα έσοδα στο βενετικό δημόσιο. Κάτι τέτοιο κρίθηκε απαραίτητο από τις οικονομικές υπηρεσίες της μητρόπολης, ακόμη και με τίμημα τη συχνή απουσία από το Παλαιό Φρούριο του αξιωματούχου αυτού κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, όπως επισήμαινε στην έκθεσή του ο βάιλος Mocenigo.

*Η διοικητική αλλαγή του 1574 και η ανάληψη του Δημοσίου Ταμείου
από τον proveditore e capitano*

Είναι ευδιάκριτο, ήδη στις πρώτες εκθέσεις των προνοητών-καπιτάνων μετά τη διοικητική αλλαγή, πως εκείνοι κατείχαν πλέον ένα εύρος αρμοδιοτήτων που δεν αφορούσαν μόνο τα στρατιωτικά ζητήματα, αλλά συμπεριλάμβαναν και τον έλεγχο του δημοσίου ταμείου με όλες τις σχετιζόμενες δαπάνες (αμοιβές υπαλλήλων του δημοσίου και στρατιωτών, παραγγελία των απαιτούμενων εφοδίων για τη στρατιωτική επιμελητεία και λειτουργία των αλυκών)²⁶⁵. Το γεγονός πως ο νέος αξιωματούχος ανέλαβε μεγάλο μέρος από τις διαχειριστικές αρμοδιότητες του βαΐλου δεν σημαίνει πως ο βάιλος απαλλάχθηκε πλήρως από τις ευθύνες για το ταμείο· αντίθετα συχνές είναι οι αναφορές στις εκθέσεις πως και οι δυο αξιωματούχοι έκαναν από κοινού λογιστικούς ελέγχους και έπρατταν ότι ήταν δυνατόν προκειμένου να εισπραχτούν τα πολλά χρέη της *camera*. Όπως θα καταφανεί όμως τόσο από τις εκθέσεις μετά το 1574, όσο και από νέα έκθεση των συνδίκων, η κακοδαιμονία του δημοσίου ταμείου θα συνεχιστεί, με όλους σχεδόν ανεξαιρέτως τους ανώτερους βενετούς αξιωματούχους να αποδίδουν ευθύνες για την υφιστάμενη κατάσταση στους εκλεγμένους αξιωματούχους της Κοινότητας. Η κατηγορία αυτή, όπως καταδείχτηκε παραπάνω, είχε βάσιμα επιχειρήματα, ήταν όμως ταυτόχρονα μονοδιάστατη, καθώς

²⁶⁵ Παγκράτης, *Εκθέσεις* (εισαγωγή), σ. 19-20

δεν κατεδείκνυε τις διαχρονικές ευθύνες της βενετικής διοίκησης, κυρίως της μητροπολιτικής αλλά και της τοπικής, για την εν λόγω κακοδαιμονία των ταμείων.

Αμέσως μετά τη διοικητική αλλαγή, ο πρώτος πατρίκιος που υπηρέτησε στο νέο αξίωμα του *proveditore e capitano*, Fabio Da Canal, χαρακτηρίζει το δημόσιο ταμείο «δολοφονημένο» (*assassinata*) από τις συνεχείς καταχρήσεις, την πληρωμή μισθών σε άτομα που δεν προσφέρουν καμιά υπηρεσία, ενώ επαναλαμβάνει και εκείνος τις κατηγορίες κατά των υπηρετούντων, μέσω της Κοινότητας, *σκριβάνων* και άλλων αξιωματούχων, πως δεν προβαίνουν στην είσπραξη των χρεών του ταμείου εξαιτίας συγγενικών και πολιτικών δεσμών με τους οφειλέτες²⁶⁶. Στο ίδιο πνεύμα, ο *proveditore e capitano* Zuan Contarini, το 1578, πρότεινε την ανάγκη διορισμού άξιων ατόμων (*di maggior bonta e valor in vita*) στη θέση των «άπειρων» αξιωματούχων της Κοινότητας, προκειμένου να εισπραχθούν από τις οικονομικές υπηρεσίες οι έμμεσοι φόροι (*dazi*), τα οφειλόμενα χρέη και να πραγματοποιηθεί η απαραίτητη καταγραφή εσόδων και εξόδων (*tener della scrittura*)²⁶⁷.

Η συνεχιζόμενη κακοδαιμονία του κερκυραϊκού δημόσιου ταμείου αναπόφευκτα απασχόλησε και τη μητρόπολη, ειδικά σε μια περίοδο που εντατικοποιούνταν οι εργασίες για τον οριστικό περιτειχισμό του *βούργου*. Μετά την επιστροφή τους από την περιοδεία στην Ανατολή το 1584, οι σύνδικοι αποφάσισαν πως για την πλήρη αταξία στην οποία βρίσκονταν τα οικονομικά του συγκεκριμένου ταμείου ευθυνόταν η απόφαση του 1542 σχετικά με την απόδοση των τεσσάρων αξιωμάτων στην Κοινότητα του νησιού. Επανέφεραν μάλιστα τον ισόβιο διορισμό υπαλλήλων στις θέσεις αυτές, προκειμένου να υπάρξει αποτελεσματικός έλεγχος των εσόδων και εξόδων. Είναι χαρακτηριστικό πως, απέναντι στις κατηγορίες αυτές, οι εκπρόσωποι της Κοινότητας φαίνεται ότι δυσκολεύτηκαν να υπερασπιστούν τους αξιωματούχους που υπηρέτησαν στις ανάλογες θέσεις και επέλεξαν να καταφύγουν στην υπεράσπιση των προνομίων της, ζητώντας από το δόγη να μην τους αφαιρέσει τα αξιώματα αυτά που τους αποδόθηκαν, μαζί με άλλα, εξαιτίας των καταστροφών που υπέστησαν στην πολιορκία του 1537²⁶⁸.

Η επίκληση αυτή φαίνεται πως είχε αποτέλεσμα καθώς, αντίθετα με τις αποφάσεις των συνδίκων, από τις κατοπινές εκθέσεις των προνοητών-καπιτάνων

²⁶⁶ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. X, σ. 175-176.

²⁶⁷ Ο.π., αρ. XI, σ. 191.

²⁶⁸ Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες*, σ. 325-326, 333, 340.

καθίσταται σαφές πως ο έλεγχος των καίριων αυτών αξιωμάτων παραμένει στους κόλπους της Κοινότητας. Το 1588, ο Teodoro Balbi στηλίτευε και εκείνος την κατάσταση στο δημόσιο ταμείο, αναφέροντας πως τα χρέη παραμένουν ανείσπρακτα εξαιτίας των φιλικών δεσμών μεταξύ των αξιωματούχων του ταμείου και των πιστωτών. Πρότεινε επίσης ως λύση το διορισμό τουλάχιστον ενός υπεύθυνου λογιστή, με αποστολή να καταγράφει τα χρέη (*quaderniero*), που να προέρχεται από κάποιο άλλο τόπο, ώστε να μην εξαρτάται πολιτικά από την Κοινότητα²⁶⁹. Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές πως ήταν σταθερή πολιτική επιλογή της μητρόπολης να μην αναθέσει τον απόλυτο έλεγχο του ταμείου στον εκάστοτε προνοητή-καπιτάνο, αλλά να επιβάλει και τη στελέχωσή του από την Κοινότητα, διατηρώντας το δικαίωμα να προβαίνει σε έκτακτους ελέγχους μέσω της αποστολής συνδίκων. Δυο χρόνια μετά, ο *proveditore e capitano* Marco Molin (του Jacopo) επαναλάμβανε στην έκθεσή του τις δυσκολίες που αντιμετώπισε, όπως οι προκάτοχοί του, με το δημόσιο ταμείο. Υπενθύμιζε πως όλα τα αξιώματα, με εξαίρεση το διορισμό του *raggionato*, για τον οποίο υπεύθυνος είναι ο προνοητής καπιτάνος, ελέγχονταν από την Κοινότητα, η οποία εξέλεγε πρόσωπα παντελώς ακατάλληλα για τα καθήκοντα αυτά²⁷⁰. Ο επόμενος προνοητής με το ίδιο όνομα, Marco Molin (του Vincenzo), το μόνο που πρόσθεσε στα παραπάνω είναι το αρνητικό ισοζύγιο πληρωμών του ταμείου και την αίτηση να σταλούν ποσά από τη μητρόπολη για την ενίσχυσή του²⁷¹.

Περισσότερο επικριτικός και αναλυτικός στο ζήτημα αυτό ήταν ο επόμενος προνοητής-καπιτάνος, Vincenzo Da Canal. Στην απαρίθμηση των προβλημάτων, τόνιζε καταρχάς πως η προβλεπόμενη από τη νομοθεσία οικονομική ενίσχυση της κερκυραϊκής *camera* από την Κεφαλονιά και την Ζάκυνθο δεν πραγματοποιήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα (*non ho veduto per molto tempo aiuto alcuno de denaro*), προφανώς λόγω της οικονομικής στενότητας και των δυο αυτών ταμείων. Στη συνέχεια, προέβη σε μια αρκετά αναλυτική καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης και στο ανάλογο κατηγορητήριο εναντίον των αξιωματούχων του ταμείου: αυτοί

²⁶⁹ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, αρ. XVIII, σ. 306: «che son stato a quel carico dell'intrada d'essa camera ducati 27.147, rimanendo sempre da scoder, si per i'impotentia de debitori come anco per rispetto delli ministri di detta camera, per causa d'quali, essendo tutti Corfioti nativi, per l'amicitie et depentie loro sono intertenute et nascoste l'essecutioni».

²⁷⁰ Ο.π., αρ. XX, σ. 334: «Tutti li ministri d'essa camera, eccetto il raggionato, giurisdittione del proveditor, vengono eletti dal Consiglio di quella Universita. Et per l'ordinario vengono fatte persone pocho pratiche alli carichi loro».

²⁷¹ Ο.π., αρ. XXI, σ. 365: «Ne al presente circa di esse ho che dire alla Vostra Serenita, oltre che la sua entrata e di soli 14 mille ducati all'anno et la spesa e di 32 mille in circa. Siche, dovendosi esser somministrati dinar al sopplimento della predetta spesa...».

εκλέγονταν κάθε τέσσερα χρόνια από την Κοινότητα, ήταν παντελώς ακατάλληλοι για τα δύσκολα καθήκοντα που αναλάμβαναν, ενώ προχωρούσαν συχνά σε παραγραφή χρεών κατά το δοκούν, με βάση δεσμούς συγγένειας (*parentelle*). Κατέληξε με την διαπίστωση πως, παρά το γεγονός ότι ο εκάστοτε προνοητής προβαίνει, σε συνεργασία με το βάλιο, με τον οποίο συνυπηρετούν, στον έλεγχο όλων των αποδείξεων και των δελτίων πληρωμής, καθίσταται αδύνατο να αποτραπούν τα συχνά φαινόμενα διαφθοράς των αξιωματούχων της οικονομικής υπηρεσίας²⁷².

Η κατάσταση αυτή παρέμεινε ουσιαστικά αμετάβλητη για το υπόλοιπο της εξεταζόμενης περιόδου· στο γύρισμα του αιώνα, ο *proveditor e capitano* Andrea Gabriel αναφέρθηκε και εκείνος στα χρόνια προβλήματα που αντιμετώπιζει το ταμείο. Επιστούσε την προσοχή της μητρόπολης στην ανάγκη να έχει τη δυνατότητα ο εκάστοτε προνοητής να διορίζει έναν υπεύθυνο αξιωματούχο (*raggionato*) –κάτι που σημαίνει ότι ο διορισμός του δεν ήταν θεσμοθετημένος– ώστε να τον βοηθά στη συλλογή των χρεών και στον έλεγχο των ισολογισμών. Παρακινούσε επιπλέον τη μητρόπολη να προβεί επιτέλους στην εκλογή ισοβίων υπαλλήλων (*eletti in vita*), όπως κάνει και με τα υπόλοιπα ταμεία της επικράτειας, ως μοναδική λύση για την παρούσα οικονομική κακοδαιμονία. Αναγνωρίζοντας μάλιστα τα παλαιά προνόμια της Κοινότητας, πρότεινε ως λύση την απόδοση στα μέλη της άλλων αξιωμάτων ως αποζημίωση για ενδεχόμενη αφαίρεση αυτών του δημοσίου ταμείου²⁷³.

Συνοψίζοντας, όλα τα προβλήματα που ταλαιπωρούσαν την *camera* της Κέρκυρας πριν την διοικητική αλλαγή του 1574 –ανείσπρακτα χρέη εξαιτίας της σκληρής φορολογικής βενετικής πολιτικής, κακοδιαχείριση από τους κατώτερους εκλεγμένους αξιωματούχους της Κοινότητας, οχρωματικά έργα που απορροφούσαν μεγάλα ποσά και από το τοπικό ταμείο– συνέβαλαν ώστε η οικονομική κατάσταση να μη βελτιωθεί, παρά τις δεδομένα καλές προθέσεις πολλών ανώτερων Βενετών αξιωματούχων. Τα παραπάνω προβλήματα, κυρίως δομικά αλλά και αποτέλεσμα κακοδιαχείρισης, παρέμειναν ουσιαστικά άλυτα και κληροδοτήθηκαν στην ανώτερη βενετική διοίκηση των αρχών του 17ου αιώνα, με αποτέλεσμα το ξέσπασμα μιας

²⁷² Ο.π., αρ. XXIII, σ. 390-391: «Et sebene le bolette vengono sottoscritte et essaminate cosi dal bailo come dal proveditore, tuttavia... e impossibile potersi avedere de inganno che puo esser fatto».

²⁷³ Ο.π., αρ. XXV, σ. 431: «Quando pero Vostra Serenita non si rissolvesse di far quello si fa nelle altre camere del suo stato, che li ministri fussero eletti in vita da quel magistrato che piu le piacesse, poiche, seben li ufficcii di camera furono dati a detta magnifica Communita, per li danni patiti nell'ossidione dell'anno 37, fu nondimeno la concessione fatta insieme con altri offitii, a beneplacito della Serenita Vostra».

νομισματικής κρίσης ρευστότητας που θα ταλανίσει όχι μόνον το νησί της Κέρκυρας, αλλά και όλες τις κτήσεις της Βενετίας στο Ιόνιο. Όπως θα καταδειχθεί από αποσπάσματα των εκθέσεων, παρά τις επίμονες και ειλικρινείς προσπάθειες πολλών ανώτερων αξιωματούχων να δώσουν λύση στο πρόβλημα, εκείνοι θα βρεθούν σε αδυναμία να το αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά χωρίς δραστική παρέμβαση της μητρόπολης, με αποτέλεσμα τόσο ο πληθυσμός του νησιού της Κέρκυρας, όσο και η στρατιωτική φρουρά, να βιώσουν δραματικές καταστάσεις στην προσπάθεια εξασφάλισης ακόμη και βασικών ειδών πρώτης ανάγκης.

*Το ξέσπασμα της νομισματικής κρίσης και η πορεία της
στο πρώτο τέταρτο του 17ου αιώνα μέσα από τις εκθέσεις των αξιωματούχων*

Στις αρχές του 17ου αιώνα, ο *proveditor general da Mar*²⁷⁴, Filippo Pasqualigo, θήτευσε στα νησιά του Ιονίου και προέβη στην έκδοση σειράς νομοθετικών διατάξεων, οι οποίες αφορούσαν όλο το εύρος της διοικητικής μέριμνας. Από τις εκθέσεις των αρχών του 17ου αιώνα, καταφαίνεται πως τα διατάγματα αυτά αποτέλεσαν σημεία αναφοράς για τον τρόπο που θα έπρεπε να ασκήσουν το διοικητικό τους έργο οι ανώτεροι αξιωματούχοι της Κέρκυρας. Παρά τις δεδομένες ικανότητες του συγκεκριμένου προσώπου όμως, αποδείχτηκε πως δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει ένα καίριο πρόβλημα που έκανε την εμφάνισή του εκείνη την περίοδο όχι μόνο στο νησί της Κέρκυρας, αλλά σε όλες τις βενετικές κτήσεις στο Ιόνιο. Πιο συγκεκριμένα, ο αξιωματούχος αυτός ανέφερε σε έκθεση του στη μητρόπολη ότι τα νησιά της περιοχής είχαν κατακλυστεί από μεγάλες ποσότητες *quattrini* (χάλκινων η επάργυρων νομισμάτων μικρής αξίας), μεγάλο μέρος των οποίων ήταν κίβδηλα, με αποτέλεσμα να προκληθεί αναστάτωση στην τοπική αγορά, καθώς παρατηρήθηκε άρνηση των εμπόρων και καταστηματαρχών να τα δεχθούν και συνεπακόλουθη αύξηση των τιμών. Παραδεχόμενος μάλιστα φανερά την αδυναμία του να ελέγξει την κατάσταση, ζήτησε την άμεση επέμβαση της μητρόπολης ώστε να συγκεντρωθούν και να αποσυρθούν όλα αυτά τα νομίσματα, προκειμένου να αντικατασταθούν με χρυσά ή ασημένια σε τιμές αυστηρά καθορισμένες από την ίδια τη Βενετία²⁷⁵. Προτού καταγραφεί η πορεία των γεγονότων και των δυσκολιών που ανέκυψαν για την τοπική κοινωνία μέσα από τις εκθέσεις των ανώτερων

²⁷⁴ Γενικά στοιχεία για το αξίωμα αυτό υπάρχουν στη μελέτη: Α.Χ. Τσίτσας, *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα (θεσμοί)*, Δημοσιεύματα Εταιρίας Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 1989, σ. 72-75.

²⁷⁵ Λιάτα, *Φλώρια δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα*, σ. 68-69.

αξιοματούχων, είναι απαραίτητη μια σύντομη ανακεφαλαίωση των αιτιών που οδήγησαν σε αυτή την έλλειψη νομίσματος, προκειμένου να καταδειχθεί το μέγεθος του προβλήματος για την τοπική βενετική διοίκηση.

Όπως τονίστηκε στην εισαγωγή του παρόντος κεφαλαίου, ο 16ος αιώνας για την Ευρώπη χαρακτηρίστηκε από την υιοθέτηση ενός συστήματος οικονομικών θεωριών και πρακτικής, που είναι γνωστές ως μερκαντιλισμός (*εμποροκρατία*). Αν και συχνά θεωρήθηκε αποκλειστικά πρόγραμμα οικονομικής πολιτικής, τα κίνητρά ήταν στο μεγαλύτερο βαθμό πολιτικά. Ο σκοπός της παρέμβασης στις οικονομικές υποθέσεις δεν ήταν απλώς η αύξηση του όγκου της παραγωγής και του εμπορίου, αλλά και η συγκέντρωση περισσότερου μετάλλου στο κρατικό θησαυροφυλάκιο. Οι αντιλήψεις αυτές καθιστούσαν την ασκούμενη οικονομική πολιτική την περίοδο αυτή μια πράξη κατεξοχήν παρεμβατική, καθώς η επικρατούσα αντίληψη ήταν ότι οι υπερπόντιες κτήσεις ή αποικίες υπήρχαν για το καλό του κράτους στο οποίο ανήκαν. Για το λόγο αυτό, δεν έπρεπε να έχουν το δικαίωμα να ασχολούνται με τη βιομηχανία, αλλά περιορίζονταν στο να παράγουν πρώτες ύλες και να καταναλώνουν όσο το δυνατό μεγαλύτερες ποσότητες μητροπολιτικών βιομηχανικών προϊόντων²⁷⁶. Το ρόλο αυτό διαδραματίζαν και τα νησιά του Ιονίου για το βενετικό κράτος και, κατά συνέπεια, οι ανώτεροι Βενετοί αξιοματούχοι καλούνταν να περιφρουρήσουν διοικητικά αυτή την πολιτική. Η επιβολή του βιομηχανικού προστατευτισμού μέσω δασμών και απαγορεύσεων εξαγωγών από την περιφέρεια, σε συνδυασμό με το δόγμα των πολύτιμων μετάλλων για το οποίο έγινε αναφορά εισαγωγικά, είχε ως αποτέλεσμα την στέρηση του αναγκαίου νομίσματος και το ξέσπασμα της νομισματικής κρίσης στα νησιά του Ιονίου στις αρχές του 17ου αιώνα. Κατά συνέπεια, ο Filippo Pasqualigo, όταν ονοματίζει ως πηγή προέλευσης των χαλκευμένων νομισμάτων το υπό τους Οθωμανούς «πειρατικό» νησί της Λευκάδος²⁷⁷, αναφέρεται, είτε συνειδητά είτε όχι, στην αφορμή της νομισματικής αναστάτωσης και όχι στην αιτία, καθώς ήταν κυριότερα η ακολουθούμενη οικονομική και πολιτική πρακτική της Κυριάρχου που προκάλεσε αυτή την έλλειψη νομίσματος.

²⁷⁶ E.M. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο Δυτικός πολιτισμός: Νεότεροι χρόνοι*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 245-249

²⁷⁷ Λιάτα, *Φλώρια δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα*, σ. 69.

Η πρώτη μνεία στο ξέσπασμα της κρίσης έγινε από το βάλιο Zacharia Gabriel το καλοκαίρι του 1604: στην έκθεση του παρατηρείται φανερά η έκτακτη προσθήκη μιας τελευταίας παραγράφου, στην οποία ο αξιωματούχος αναφέρθηκε στην απόφασή της μητροπολιτικής διοίκησης να προχωρήσει σε «*proibitione delli quattrini*», για τους λόγους που αναφέρθηκαν από τον Pasqualigo στην αρχή του κεφαλαίου. Οι συνέπειες της απόφασης αυτής αποδείχτηκαν, όπως υποστήριζε ο βάλιος, δυσμενέστερες για την τοπική αγορά και δημιούργησαν περισσότερα προβλήματα από αυτά που επιδιώχθηκε να επιλύσει. Ο λόγος ήταν πως, πριν την απαγόρευση, τα νομίσματα αυτά αποτελούσαν, μαζί με τα χρυσά, το κυρίαρχο μέσο των καθημερινών συναλλαγών, με αποτέλεσμα η απαγόρευση να προκαλέσει μεγάλη έλλειψη νομίσματος («*non si ritrona si puo dir un oro*»). Ο αξιωματούχος μαρτυρεί πως αρκετά είδη πρώτης ανάγκης έμεναν απούλητα, ενώ πολλά μαγαζιά παρέμειναν κλειστά, προς μεγάλη ζημιά κυρίως των φτωχότερων στρωμάτων αλλά και της σιταποθήκης. Συνέπεια όλων των παραπάνω ήταν η υπερτίμηση του χρυσού νομίσματος («*gli oro si sono alterati di valuta et corono a lire dodici e mezzo l'uno e più*»), κάτι που είχε προκαλέσει μεγάλα προβλήματα στο σύνολο των καθημερινών συναλλαγών των κατοίκων. Ο Gabriel απολογήθηκε επίσης γιατί δεν ανέφερε νωρίτερα τίποτα για το φλέγον αυτό ζήτημα: ήλπιζε, όπως υποστήριξε, πως οι τοπικές αρχές θα κατάφερναν να το αντιμετωπίσουν, κάτι τέτοιο όμως δεν κατέστη εφικτό και ζητούσε να ληφθούν μέτρα προς αποκατάσταση του προβλήματος²⁷⁸.

Το πόσο προβληματίσε η νομισματική αυτή κρίση το συγκεκριμένο αξιωματούχο καταφαίνεται από το γεγονός πως επανήλθε στο θέμα στην πρόσθετη έκθεση που υπέβαλε, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας αποσκοπούσε στο να στηρίξει το αίτημα της Κοινότητας για την ανάληψη της *capitaneria dell'isola*. Η τελευταία παράγραφος αυτής αφιερώθηκε πάλι στην έλλειψη νομίσματος, με τον Gabriel να επαναλαμβάνει αρχικά πόσο μεγάλη αναστάτωση έχει προκαλέσει κυρίως στους φτωχούς. Για την επίλυσή της, πρότεινε μια λύση που το βενετικό κράτος θα καθυστερήσει είκοσι χρόνια να εφαρμόσει: «*esser bene che la Serenita Vostra facesse stampar qualche sorte di moneta che paresse a lei, quali havesse a servir solamente nel*

²⁷⁸ ASV, ό.π., *Relatione di me Zacharia Gabriel, bailo a Corfu, 23 Luglio 1604*, φ. 5v: «*stano in speranza che questo negotio terminasse in bene, come sarebbe terminato quando che con lo arivo delli arsili non ne fosse statto portatto gran quantita; onde e forza che pasci a farne qualche bona resolutione*».

levante»²⁷⁹. Παράλληλα τόνιζε πως η κοπή αυτή και η ταυτόχρονη απόσυρση από την κυκλοφορία των ευτελών σε αξία νομισμάτων θα ήταν η μόνη σωτηρία για τους ενδεείς του νησιού, άφηνε εντούτοις το ζήτημα στην ευχέρεια της μητροπολιτικής διοίκησης.

Η οικονομική καχεξία, ως συνέπεια της απαγόρευσης αυτής, συνεχίστηκε στο νησί και κατά τα επόμενα χρόνια, όπως καθίσταται φανερό και από εκθέσεις άλλων αξιωματούχων. Πιο συγκεκριμένα, τον Ιούνιο του 1608, ο *proveditor* Nicolo Bragadin αναφέρθηκε στο πρόβλημα, το οποίο, σε συνδυασμό με την αύξηση των τιμών, είχε οδηγήσει τη στρατιωτική φρουρά του νησιού σε απόγνωση (*che quello che valeva pochi anni sono dieci, hora vale vinti cinque et anco trenta*). Αυτό όμως που, κατά τη γνώμη του Bragadin, μετέτρεπε την κατάσταση σε δραματική είναι η δυσκολία να βρεθούν μικρά σε αξία νομίσματα μετά την απαγόρευση των *quattrini*, η οποία είχε οδηγήσει την Κέρκυρα σε μεγάλη στενότητα χρήματος (*essendo rimasta la citta et tutta l'isola in tanta strettezza*). Προβάλλοντας τους κινδύνους που μπορούσαν να προκληθούν για τη στρατιωτική ασφάλεια του νησιού από μια τέτοια δυσκολία, ο Bragadin πρότεινε ως μοναδική παρηγοριά για το «φτωχό στρατιώτη» μια μικρή μισθολογική αύξηση, που θα τον ανακούφιζε προσωρινά από τις δυσκολίες, ή έστω κάποια μορφή έμμεσης επιδότησης μέσω δωρεών, όπως συνέβαινε με τη φρουρά του Χάνδακα²⁸⁰. Όπως όμως θα καταδειχθεί από μεταγενέστερη έκθεση, το βενετικό κράτος, όχι μόνο δεν αύξησε το μισθό των στρατιωτών, αλλά, μέσω ενός δημοσιονομικού τεχνάσματος, συνέχιζε να τους αποδίδει ολοένα και μικρότερο μισθό από τον οφειλόμενο.

Αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο πως η μητροπολιτική διοίκηση έμεινε ικανοποιημένη από τον απολογισμό της θητείας του Zacharia Gabriel ως βαΐλου και έτσι, σε σύντομο χρονικό διάστημα, αποφάσισε την εκ νέου αποστολή του στο νησί με το αξίωμα του προνοητή-καπιτάνου. Όπως ίσως αναμενόταν, ο αξιωματούχος αυτός επανήλθε στο πρόβλημα της νομισματικής κρίσης, καταγράφοντας μάλιστα μια πολύ σημαντική εξέλιξη. Κατά τη διάρκεια της θητείας του, αποστάλθηκε στο νησί της Κέρκυρας, με εντολή του *proveditor general* της Κρήτης, μια αξιόλογη ποσότητα *quattrini*, για την οποία όμως ήταν απαραίτητο να υπάρξει διαδικασία διαχωρισμού των αυθεντικών νομισμάτων από τα κίβδηλα. Ο Gabriel ανέφερε πως οι δυο ανώτεροι

²⁷⁹ Zacharia Gabriel (πρόσθετη αναφορά, *aggiunta di scrittura*), φ. 1v.

²⁸⁰ ASV, ό.π., *Relazione del Nicolo Bragadin, proveditor e capitano di Corfu*, 19 Giugno 1608, φ. 14r-v.

αξιωματούχοι του νησιού επέβλεψαν αυτοπροσώπως τη διαδικασία, πιστοποιώντας στη συνέχεια την αυθεντικότητα των γνήσιων νομισμάτων με τη σφραγίδα του Αγίου Σπυρίδωνα («*sicche hora servono a comodo et beneficio di quella citta et fortetze*»)²⁸¹. Όπως καταφαίνεται από το απόσπασμα αυτό, η βενετική διοίκηση προσπάθησε να επιλύσει προσωρινά το πρόβλημα έλλειψης των μικρών νομισμάτων, μέσω της αποστολής ποσοτήτων από άλλα μέρη της Ανατολής, ώσπου να μπορέσει να κόψει καινούργια νομίσματα. Οι λόγοι για τους οποίους υπήρξε καθυστέρηση στην κοπή δεν είναι δυνατόν να τους εξακριβωθούν με ακρίβεια μέσα από τις *relazioni*, είναι πιθανό όμως ότι το βενετικό κράτος βρισκόταν πλέον σε δυσκολία να κόψει άμεσα νόμισμα και έτσι προσέφυγε σε λύσεις προσωρινές μέχρι να έχει τη δυνατότητα να το κάνει.

Ευνόητο είναι πως μια τέτοια ενέργεια δεν επαρκούσε για να επιλύσει ούτε τα προβλήματα των στρατιωτών ούτε, κυριότερα, εκείνα του πληθυσμού. Στην αμέσως επόμενη έκθεση, που κατατέθηκε από τον *proveditor* Girolamo Zane, τονίστηκε η ανάγκη αποστολής εκ νέου ποσοτήτων μικρών νομισμάτων για την *camera* του νησιού, διότι διαφορετικά θα προέκυπταν μεγάλες δυσκολίες για τους κατοίκους²⁸². Καθίσταται εμφανές από τις εκθέσεις της εποχής ότι η δύσκολη αυτή κατάσταση που περιγράφουν οι ανώτεροι αξιωματούχοι δεν άλλαζε εύκολα και είχε ως αποτέλεσμα οι ίδιοι βρίσκονταν ουσιαστικά σε αδυναμία να βοηθήσουν τον πληθυσμό, κυρίως εξαιτίας του ασφυκτικού οικονομικού πλαισίου μέσα στο οποίο λειτουργούσαν και το οποίο είχε οριστεί από την ίδια τη Βενετία.

Αξιοσημείωτες πληροφορίες για τη δύσκολη κατάσταση που επικρατούσε με τη μισθοδοσία των στρατιωτών προσφέρει και ο επόμενος *proveditor e capitano* Girolamo Contarini. Στην έκθεσή του, ο Contarini αναφέρθηκε στο αποθεματικό των δέκα χιλιάδων τσεκινίων στο ταμείο, και το οποίο προέρχονταν από το φόρο *nuona imposta* της σταφίδας που είχε από λίγα χρόνια εισαχθεί στα νησιά της Ζακύνθου και της Κεφαλονιάς, με σκοπό να εξυπηρετήσει τις πληρωμές της κερκυραϊκής στρατιωτικής φρουράς, όπως είχε οριστεί με απόφαση της Γερουσίας το 1599²⁸³. Το

²⁸¹ ASV, ό.π., *Relatione del Zacharia Gabriel, proveditor e capitano di Corfu*, 3 Gennaio 1610 (mv.) φ. 8r.

²⁸² ASV, ό.π., *Relatione del Girolamo Zane, proveditor e capitano di Corfu*, 6 Settembre 1611, φ. 3r-4v: «et la militia, et la poverta che non possono comparti li vivere se non a minute et di giorno in giorno, riceverebbono notabilissimo giovamento et forse si venirebbe a rilassare il traffico delle monete».

²⁸³ ASV, ό.π., *Relatione del Girolamo Contarini, proveditor e capitano di Corfu*, 22 Febraio 1613, φ. 10r-v.

λόγο που χρησιμοποιούνταν αυτό το αποθεματικό για την πληρωμή των στρατιωτών, εξήγησε ο ίδιος αξιωματούχος στη συνέχεια της έκθεσης και είχε να κάνει με τον πραγματικό μισθό που εκείνοι εισέπρατταν, και ο οποίος ήταν μικρότερος από εκείνον που προβλεπόταν: «la quale benché in nome sia di ducati 18 al mese, non ascende pero in effetto che a ducati 15»²⁸⁴. Αυτό συνέβαινε, όπως εξηγούσε, επειδή ο φόρος της σταφίδας εισπράττονταν αυστηρά σε ρεάλια (προφανώς εννοείται των οκτώ), η ισοτιμία των οποίων είχε οριστεί από το βενετικό κράτος σε τιμή υποτιμημένη σε σχέση με το βενετικό δουκάτο. Παράλληλα με αυτή την υποτιμημένη κοστολόγηση για το ρεάλι, ο στρατιώτης της φρουράς της Κέρκυρας, όταν λάμβανε το μισθό του σε νομίσματα που είχαν άλλη αξία στα νησιά του Ιονίου εξαιτίας των βενετικών νόμων, υφίσταντο ως συνέπεια αυτή την απώλεια. Μόνη παρηγοριά για τον αξιωματούχο ήταν η φρουρά να λαμβάνει το μισθό της «in tanta buona moneta veneziana». Η τακτική αυτή άλλωστε δεν ήταν καινοφανής για το βενετικό κράτος· γνωρίζουμε από άλλες πηγές πως και στον πόλεμο της Κύπρου υπήρξαν μεγάλες αντιδράσεις στα στρατιωτικά σώματα, επειδή η διοίκησή τους πλήρωνε σε «κερκυραϊκό» νόμισμα²⁸⁵.

Είναι αλήθεια πως τέτοιου είδους πληροφορίες σπανίζουν στα βενετικά κείμενα όχι μόνο γιατί πολλοί ανώτεροι αξιωματούχοι που υπηρετούσαν στα νησιά του Ιονίου δεν είχαν τις απαιτούμενες οικονομικές γνώσεις ή την εμπειρία να αναφερθούν σε τέτοια ζητήματα, αλλά κυρίως γιατί η κρατούσα αντίληψη της εποχής επέτασσε «παντελή έλλειψη δημοσιότητας και συνεπώς δημοσίας συζητήσεως περί τα οικονομικά του κράτους»²⁸⁶. Κατά συνέπεια, αν στην επόμενη δεκαετία υπάρχει απουσία πληροφόρησης τόσο για το θέμα της έλλειψης μικρών νομισμάτων όσο και για τις δυσκολίες της *camera* γενικότερα, αυτό δεν γίνεται μόνο για λόγους ανεπάρκειας των απεσταλμένων αξιωματούχων στα οικονομικά θέματα, αλλά και για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Αντ' αυτού, προκρινόταν η εύκολη λύση να κατηγορούνται οι εκλεγμένοι από την Κοινότητα διαχειριστές του δημοσίου ταμείου και της σιταποθήκης, κυρίως λόγω έλλειψης πολιτικών δεσμών με τους Βενετούς πατρικίους.

²⁸⁴ ASV, ό.π., *Relatione del Girolamo Contarini, proveditor e capitano di Corfu*, 22 Febraio 1613, φ. 11r.

²⁸⁵ Γιωτοπούλου-Σισυλιάνου, *Ο αντίκτυπος του Δ' Βενετοτουρκικού πολέμου*, σ. 95-100· Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα*, σ. 79.

²⁸⁶ Ανδρεάδης, *Περί της οικονομικής διοικήσεως των Επτανήσων*, τ. Α', σ. 57.

Από τις δυο τελευταίες εκθέσεις του πρώτου τετάρτου του 17ου αιώνα διαπιστώνεται πως τα προβλήματα του Δημόσιου Ταμείου και η έλλειψη νομίσματος ακόμη δεν είχαν επιλυθεί, και, από ότι φαίνεται, συνέχισαν να ταλανίζουν τη βενετική διοίκηση καθ' όλη τη διάρκεια του 17ου αιώνα μέχρι την έναρξη του Κρητικού πολέμου, όταν προκρίθηκαν πλέον άλλες προτεραιότητες. Στη μακροσκελή έκθεση που καταθέτει ο *proveditore e capitano* Antonio Venier αναφέρθηκε ανάμεσα στα άλλα και στις δυσκολίες της τοπικής *camera*, καταγράφοντας πληροφορίες που καταδεικνύουν γιατί οι προκάτοχοί του επέλεξαν να είναι φειδωλοί στις πληροφορίες για τα χρέη της. Ο αξιωματούχος παρουσίαζε μια δραματική κατάσταση κατά την παραλαβή του ταμείου, με χρέη σε μισθούς που έφταναν τους οχτώ μήνες για τους στρατιώτες και τους εννέα για τους *bombardieri*, ενώ οι οφειλές άγγιζαν και τον ένα χρόνο για το διοικητικό προσωπικό. Η κατάσταση καθίστατο δυσχερέστατη εξαιτίας των χρεών του ταμείου στους Εβραίους δανειστές του και τα οποία ανέρχονταν στα 23.459 δουκάτα. Στο τέλος της έκθεσης, ο Venier ζητούσε από τη μητροπολιτική διοίκηση να αναλογιστεί τις δραματικές συνθήκες στις οποίες βρέθηκε, πόσο προσπάθησε να ανταποκριθεί στις οφειλόμενες πληρωμές χωρίς να αφήσει πίσω χρέη («al mio partire senz' un quattrino di debito»), ενώ υποστήριζε πως τα έξοδα συντήρησης της φρουράς και στρατιωτικών εγκαταστάσεων ήταν τόσο πολλά, ώστε ήταν αδύνατο για το *reggimento* του νησιού να μη δανειστεί από ιδιώτες, κάτι που, όπως λέει, κατέστη δυνατό μόνο χάρη στην παρέμβαση μελών της Κοινότητας και εμπόρων²⁸⁷.

Μια παρόμοια εικόνα παρέδωσε όχι μόνο για το ταμείο, αλλά και για την οικονομική κατάσταση στο νησί γενικότερα, ο βάλιος Pietro Marcello. Αφού κατέγραψε με συντομία τα λιγιστά έσοδα της *camera*, τα οποία υπολόγιζε περίπου σε 17 χιλιάδες δουκάτα το χρόνο, πρότεινε για τη βελτίωση της κατάστασης την επιβολή πρόσθετων φόρων στο κρασί και το λάδι, που αποτελούσαν και τα κυριότερα εξαγωγικά προϊόντα του νησιού²⁸⁸. Εξέφρασε μάλιστα την αισιοδοξία, μάλλον ανεδαφική δεδομένης της νομισματικής στενότητας που προηγήθηκε τα τελευταία είκοσι χρόνια, πως οι υπήκοοι του νησιού θα αποδεχόταν ευμενώς την πρόσθετη

²⁸⁷ ASV, ό.π., *Relazione del Antonio Venier, proveditor e capitano a Corfu*, 18 Gennaio 1624 (m.v.), φ. 16r-17r: «non fu mai possibile poterli persuadere a darmi un quattrino, che se lo stesso havessero fatto alcun gentil huomini e mercati Corfioti».

²⁸⁸ ASV, ό.π., *Relazione del Pietro Marcello, bailo a Corfu*, 24 Settembre 1625, φ. 4r: «un solo grosso per barila per l' imbotadura, che <facendose?> quattro in cinque tanto mille barile all' anno, et sopra l' oglio altro tanto per zara, et di questo se ne fa intorno a dusento mille zara ogni secondo anno».

φορολόγηση, μόλις συνειδητοποιούσαν πως τα χρήματα αυτά θα εξυπηρετούσαν τις ανάγκες άμυνας του νησιού απέναντι σε κουρσάρους αλλά και τη στρατιωτική ασφάλεια του τόπου γενικότερα. Ζήτησε επιπλέον από τη μητρόπολη την αποστολή τόσο μικρών σε αξία νομισμάτων (*grosseti*) όσο και αργυρών (*ducatoni*)²⁸⁹, όχι μόνο για την πληρωμή της φρουράς και της στρατιωτικής επιμελητείας γενικότερα, αλλά γιατί αυτά θεωρούνταν απαραίτητα προκειμένου η αγορά του νησιού να διαθέτει νόμισμα για τις εμπορικές της επαφές με την απέναντι οθωμανική ακτή, από την οποία προμηθεύονταν όλα τα βασικά είδη διατροφής. Εξήγησε περαιτέρω μάλιστα και το λόγο που κάτι τέτοιο ήταν αναγκαίο : «*li Turchi non vogliono altra sorte di moneta; et per dar qualche commodita a quelli sudditi di moneta minuta... non potendo un povero suddeto, o altra persona nel comprar pane, vino o altra vettovaglia per l'ordinario vito*»²⁹⁰. Από τα αποσπάσματα αυτά προκύπτουν δύο ασφαλή συμπεράσματα: πρώτον, ότι το πρόβλημα της νομισματικής ρευστότητας του νησιού όχι μόνο δεν είχε επιλυθεί είκοσι χρόνια μετά, αλλά αντίθετα ήταν αναγκαία μια συνεχής ροή νομισμάτων από την Βενετία. Ταυτόχρονα, οι δραματικές υποτιμήσεις του οθωμανικού άσπρου, στο τελευταίο τέταρτο του 16ου και στις αρχές του 17ου αιώνα²⁹¹, είχαν καταστήσει δύσκολες τις καθημερινές συναλλαγές με την απέναντι ηπειρωτική ακτή, καθώς οι έμποροι δεν δέχονταν να πωλήσουν τα βασικά είδη διατροφής στο νησί, αν δεν πληρωνόταν σε νόμισμα που να είναι καθαρό σε ασήμι.

Με βάση τις παραπάνω αναφορές από τις *relazioni*, αναγκαία κρίνεται η εξής επισήμανση: όταν επί θητείας των δόγηδων Antonio Priuli (1618-23) και Giovanni Corner (1625-1629) κόπηκαν τα νομίσματα *grosseto per navigar*, επάνω στο νόμισμα χαραχτήκε ελληνική επιγραφή, όχι απλώς *δια να κολακευθώσι οι Έλληνες*²⁹², αλλά γιατί η κοπή και αποστολή νομισμάτων μικρής αξίας ήταν ένα πάγιο αίτημα πολλών αξιωματούχων των νησιών του Ιονίου μετά την απόφαση απαγόρευσης των *quattrini*, προκειμένου να αναπληρωθεί το κενό των δημευμένων νομισμάτων και να τονωθεί η ροή της νομισματικής κυκλοφορίας, που τόσο σκληρά δοκιμάστηκε. Για μια

²⁸⁹ Το *grosseto* ήταν μικρό σε αξίας νόμισμα, του οποίου η αξία ισοδυναμούσε χονδρικά με τέσσερα σολδία και το ένα πέμπτο της λίρας (Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Βενετία 1867, σ. 319. Για το *ducatone* βλ. Λιάτα, *Φλώρια δεκατέσσερα στένονν γρόσια σαράντα*, σ. 158: «Στα 1588, η Βενετία εκδίδει το δεύτερο ασημένιο δουκάτο, ισότιμο προς L. 6:4, το οποίο έγινε σταδιακά γνωστό ως *ducatone* (δουκατόνι των ελληνικών πηγών), προς διάκριση από την 3^η έκδοση του ασημένιου δουκάτου, που έγινε το 1666 πάντα με την ίδια ισοτιμία αλλά κατώτερο σε τίτλο, και το οποίο έγινε γνωστό ως *ducatello*».

²⁹⁰ ASV, ό.π., *Relazione del Pietro Marcello, bailo a Corfu, 24 Settembre 1625*, φ. 4v-4r.

²⁹¹ Ενδεικτικά κάποια γενικά στοιχεία: Λιάτα, *Φλώρια δεκατέσσερα στένονν γρόσια σαράντα*, σ. 97-8.

²⁹² Ανδρεάδης, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου*, σ. 40.

περισσότερο τεκμηριωμένη απάντηση στο ερώτημα κατά πόσο τα φτωχότερα στρώματα των νησιών του Ιονίου ανακουφίστηκαν οικονομικά από μια τέτοια ενέργεια, απαραίτητη είναι μια ενδελεχής έρευνα τόσο στα βενετικά, όσο και στα τοπικά αρχεία των Ιονίων νήσων. Αξίζει πάντως να σημειωθεί πως οι ελληνικοί πληθυσμοί των βενετικών κτήσεων ταλαιπωρήθηκαν συχνά από ξεσπάσματα νομισματικών κρίσεων, κάτι που είναι ήδη γνωστό από δημοσιεύσεις που έχουν γίνει τόσο για τον 17ο, όσο και για τον 18ο αιώνα²⁹³.

Χρήσιμη κρίνεται μια τελευταία επισήμανση: σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα στο οποίο, όπως καταφαίνεται από τις πηγές, οι πληθυσμοί των βενετικών κτήσεων του Ιονίου υπέφεραν από την έλλειψη νομίσματος μικρής αξίας, τα αιτήματα των πρεσβειών της Κοινότητας αφορούν, σχεδόν στο σύνολο τους, είτε απόπειρες να περιφρουρηθεί ο κλειστός χαρακτήρας της από αιτήματα εισδοχής νέων οικογενειών είτε στην εξασφάλιση για εκείνη αξιωμάτων της τοπικής διοίκησης, όπως η *capitaneria dell'isola*, αλλά και των διοικητικών εξαρτημάτων. Κανένα αίτημα, έστω και έμμεσα, δεν έκανε αναφορά στα προβλήματα που προέκυψαν από την κρίση αυτή και δεν προτάθηκε φυσικά κάποια λύση στην προσπάθεια αντιμετώπισης των χρόνιων οικονομικών προβλημάτων της *camera*. Αντίθετα, οι μόνοι που φαίνεται να επιδεικνύουν ειλικρινές ενδιαφέρον, έστω και θεωρητικό, για λύση των προβλημάτων αυτών είναι μερίδα των απεσταλμένων αξιωματούχων. Το γεγονός αυτό προσδιορίζει με σχετική σαφήνεια για τον ερευνητή τις πολιτικές επιδιώξεις της Κοινότητας στην τοπική κοινωνία, αναδεικνύοντας ενδεχομένως και κάποια οικονομικά συμφέροντα, με τα οποία συσχετίζονται ορισμένα μέλη της, άμεσα ή έμμεσα, που επωφελούνταν από την έλλειψη αυτή του νομίσματος.

²⁹³ Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένων γρόσια σαράντα*, σ. 63, 143-146, 148-150, 177.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι Βενετοί αξιωματούχοι και οι μηχανισμοί εξουσίας στην βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (16ος - αρχές 17ου αι): η πολιτική φιλοσοφία του βενετικού κράτους και η γεωπολιτική πίεση ως παράγοντες διαμόρφωσης της διοικητικής αλλαγής

Για την τελική αποτίμηση της ταυτότητας και των αρμοδιοτήτων των Βενετών ανώτερων αξιωματούχων την εξεταζόμενη περίοδο, απαραίτητη είναι μια συνοπτική αναφορά τόσο στα χαρακτηριστικά του βενετικού κράτους την εποχή αυτή όσο και στην πολιτική και κοινωνική ιδιαιτερότητα των κτήσεων που αυτό κατείχε στην Ανατολή. Για τα πολιτικά χαρακτηριστικά, έχει ήδη τονιστεί στην εισαγωγή, αλλά και στο κυρίως κείμενο της μελέτης, πως, παρά τη γεωπολιτική πίεση που υπέστη τόσο στα «ιταλικά» του σύνορα όσο και σε αυτά της ανατολικής Μεσογείου, το βενετικό κράτος προσπάθησε να ανταποκριθεί στην πίεση αυτή χωρίς να μεταβάλει τις παραδοσιακές του δομές. Αντίθετα, το πολίτευμα συνέχιζε να χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία στην πολιτική ζωή των εκλεγμένων από τα Μεγάλο Συμβούλιο διοικητικών οργάνων, ένα «θρίαμβο του συστήματος απέναντι στη μονάδα», όπως αποτιμήθηκε από κάποιους ερευνητές²⁹⁴. Αυτό πρακτικά είχε ως συνέπεια, με δεδομένη την απουσία αντίληψης για διαχωρισμό των τριών εξουσιών εκείνη την περίοδο, να αναπτυχθεί ένας μηχανισμός εξουσίας με δυο αλληλοεξαρτώμενα σκέλη: το ένα ήταν η αρχή της συλλογικής διοικητικής ευθύνης με σκοπό το φραγμό απέναντι στην απόκτηση «ατομικής ισχύος»²⁹⁵, το δεύτερο ήταν η αλληλοεπόπτευση των εκλεγμένων διοικητικών οργάνων και η απουσία ενός διακριτού «εκτελεστικού» κέντρου που θα υλοποιούσε τις πολιτικές αποφάσεις²⁹⁶. Η παρούσα εργασία επιχείρησε να καταδείξει πως αυτή η πολιτική πρακτική ήταν παρούσα σε κάθε ένα από τους τέσσερις διοικητικούς άξονες που παρουσιάστηκαν: οικοδομικός και στρατιωτικός ανασχεδιασμός, σχέσεις αξιωματούχων - Κοινότητας, επισιτιστική πολιτική και οικονομική οργάνωση. Το μέγεθος της αποτελεσματικότητάς της, ή της αναποτελεσματικότητάς της, θα πρέπει να κριθεί στο πλαίσιο των αντιλήψεων της εποχής, αλλά και της πολιτικής παράδοσης της Βενετίας που, μέσω των μηχανισμών αυτών, επιχείρησε να διαιωνίσει το πολιτικό της σύστημα.

²⁹⁴ Finlay, *Politics in Renaissance Venice*, σ. 34.

²⁹⁵ Παγκράτης, *Εκθέσεις* (εισαγωγή), σ. 22.

²⁹⁶ Finaly, *Politics in Renaissance Venice*, σ. 38.

Αναφορικά με την άσκηση εξουσίας στην περιφέρειά, τόσο στην περίπτωση της βόρειας Ιταλίας όσο και στις υπερπόντιες κτήσεις του, το βενετικό κράτος πρόσθεσε στο μηχανισμό της αλληλοεπόπτευσης το διορισμό στην κατώτερη υπαλληλία αξιωματούχων από ένα θεσμοθετημένο κοινοτικό σώμα, με μέλη, ανάλογα με την περιοχή, είτε ευγενείς φεουδάρχες είτε πολίτες-αστούς (*cittadini*)²⁹⁷. Κάτι τέτοιο κρίθηκε επιπλέον αναγκαίο, προκειμένου να παρακαμφθεί το εμπόδιο του γεωγραφικού κατακερματισμού²⁹⁸ ενός κράτους που, στην υπό εξέταση χρονική περίοδο, εκτεινόταν από τη Λομβαρδία μέχρι και την Ανατολική Μεσόγειο. Με δεδομένη την κοινή αυτή πρακτική, οι ερευνητές της βενετικής ιστορίας εντοπίζουν ομοιότητες στη διοικητική δομή των ιταλικών και υπερπόντιων κτήσεων, τονίζοντας πως η σημαντικότερη διαφορά ανάμεσα στις δυο περιπτώσεις ήταν η θρησκευτική και πολιτισμική ποικιλομορφία των κατοίκων των υπερπόντιων κτήσεων²⁹⁹. Στην πραγματικότητα, αυτή η διαφοροποίηση διευρυνόταν από ένα ριζικά διαφορετικό θεσμικό παρελθόν των δυο περιπτώσεων: ενώ, δηλαδή, στην περίπτωση της βόρειας Ιταλίας, τα χαρακτηριστικά των τοπικών ελίτ ανάγονταν στις απαρχές της λομβαρδικής φεουδαρχίας του βου αιώνα και το σύστημα που θεμελιώθηκε ήταν «κάτι πολύ περισσότερο από κοινοτικό»³⁰⁰, στην περίπτωση των Ιονίων νήσων αντίθετα, η βυζαντινή παράδοση, αλλά και οι βραχύβιες λατινικές κυριαρχίες, είχαν ως αποτέλεσμα το βενετικό κράτος να οικοδομήσει ένα κοινοτικό σύστημα σε ένα χώρο «χωρίς προηγούμενη ενιαία και επίσημα θεσπισμένη κοινωνική ταυτότητα»³⁰¹.

Στην παραπάνω θεσμική πρόκληση, θα πρέπει να προστεθεί η παρατεταμένη γεωπολιτική πίεση που ασκήθηκε στη Βενετία, όταν βρέθηκε στην αυγή των πρώιμων νεότερων χρόνων «κυκλωμένη» ανάμεσα στην Οθωμανική αυτοκρατορία από τη μια και σε αυτή των Αψβούργων από την άλλη, τόσο του αυστριακού κλάδου στα βόρεια σύνορά της, όσο και του ισπανικού στην ιταλική χερσόνησο³⁰². Η περικύκλωση αυτή είχε ως συνέπεια η μέχρι τότε κραταιά κυριαρχία της Γαληνότατης στην Αδριατική θάλασσα να αμφισβητηθεί εμφαντικά από τα δυο αυτά κράτη που κατείχαν λιμάνια στις ακτές της. Αποτέλεσε λοιπόν ύψιστη προτεραιότητα για τη βενετική δημοκρατία

²⁹⁷ Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, σ. 43-45.

²⁹⁸ Stephen D. Bowd, *Venice's most loyal city, civic identity in Renaissance Brescia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts & London, England 2010, σ. 8.

²⁹⁹ O'Connell, *Men of Empire*, σ. 9.

³⁰⁰ Bowd, *Venice's most loyal city*, σ. 7, 235.

³⁰¹ Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, σ. 255.

³⁰² Bernard Doumerc, «Η Αδριατική από τον 13ο ως τον 17ο αιώνα», Pierres Cabanes (διεύθυνση), *Ιστορία της Αδριατικής*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2011, σ. 427-428.

η απρόσκοπτη εξασφάλιση του περάσματος από την Αδριατική στην ανατολική Μεσόγειο. Άμεση συνέπεια της νέας αυτής προτεραιότητας του βενετικού κράτους ήταν τα νησιά του Ιονίου να μεταμορφωθούν από απλούς σταθμούς του διαμετακομιστικού εμπορίου της Ανατολής, που ήταν την πρότερη περίοδο, σε οχυρά, με σκοπό την ασφαλή διέλευση του βενετικού στόλου των γαλερών.

Κεντρικό ρόλο στο πρόγραμμα αμυντικής θωράκισης που υλοποιήθηκε κατείχε η Κέρκυρα, λόγω της καίριας γεωγραφικής της θέσης στα όρια των δυο θαλασσών. Από την αρχή σχεδόν της κυριαρχίας της στο νησί, η βενετική διοίκηση είχε ξεκινήσει, με πιο αργό ρυθμό, τις εργασίες ενίσχυσης της ακρόπολης ή Παλαιού Φρουρίου, όπως ονομάστηκε αργότερα. Είναι όμως από τις αρχές του 16ου αιώνα που υλοποιείται ένα φιλόδοξο πρόγραμμα επέκτασης των οχυρώσεων, με τον οριστικό περιτειχισμό της πόλης και την ανέγερση του Νέου Φρουρίου. Η δυσκολία του εγχειρήματος για ένα κράτος πεπερασμένο σε μέγεθος και πόρους, όπως το βενετικό, κατέστη φανερή σε όλη τη διάρκεια της υπό εξέτασης περιόδου. Η βενετική άμυνα, με πολλές θυσίες και με τεράστιο κόστος στο έμψυχο δυναμικό του νησιού, κατάφερε να αποκρούσει τις οθωμανικές επιθέσεις του 1537 και του 1571. Πολύ σύντομα, άλλωστε, η μητροπολιτική διοίκηση, αναλογιζόμενη τις δυσκολίες της εποπτείας ενός τέτοιου προγράμματος οχυρώσεων από ένα ανώτερο αξιωματούχο, ο οποίος ταυτόχρονα είχε πολλές άλλες διοικητικές υποχρεώσεις και αρμοδιότητες, συνειδητοποίησε την ανάγκη αποστολής κατά περιόδους εκτάκτων προνοητών που θα συνέδραμαν το βάιλο σε αυτό το έργο. Τα καθήκοντα, κατά συνέπεια, του έκτακτου αυτού αξιωματούχου ήταν αρχικά εκείνα της εποπτείας των οχυρωματικών έργων, χωρίς όμως ο ρόλος τους να περιοριζόταν αποκλειστικά σε αυτά.

Όπως καταφαίνεται από τις πηγές, οι έκτακτοι προνοητές είχαν λόγο στη στρατιωτική διοίκηση του φρουρίου, στη διατήρηση της ασφάλειας στο *βούργο* και την ύπαιθρο, στην οργάνωση της πολιτοφυλακής αλλά και στην εξασφάλιση σιτηρών τόσο για τη φρουρά όσο και για τους πολίτες³⁰³. Δεν προκαλεί έκπληξη ότι η μητρόπολη έδωσε στους προνοητές τη δυνατότητα να παρεμβαίνουν σε πολλούς τομείς της διοικητικής μέριμνας· είναι γνωστή σε όλους τους ερευνητές της βενετικής ιστορίας η τάση που είχε το κράτος αυτό να αναθέτει σε δυο πρόσωπα, παρόμοια και σε δυο όργανα, συναφή καθήκοντα με εφαπτόμενες αρμοδιότητες. Αναπόφευκτα, η

³⁰³ Παγκράτης, *Εκθέσεις*, σ. 16 (εισαγωγή).

συχνή επέμβαση των εκτάκτων *provveditori* σε πολλά διοικητικά καθήκοντα προκάλεσε ενίοτε τις αντιδράσεις του βαΐλου, έως τότε επικεφαλής της κερκυραϊκής διοίκησης. Κύρια αιτία για τις διαφωνίες που προέκυψαν ήταν ότι η μητρόπολη δεν έδωσε ποτέ το ιεραρχικό προβάδισμα σε κάποιον από τους δυο εκπροσώπους της εξουσίας της, αντίθετα ενθάρρυνε τη συλλογική διαχείριση των προβλημάτων, όσο αυτό στάθηκε δυνατό.

Συνοφασμένη με τα σχεδιαζόμενα έργα των νέων οχυρώσεων, την ίδια περίοδο, ήταν η περιτείχιση του γεινιάζοντος αστικού χώρου, ένας ακόμη παράγοντας που θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην απόφαση για την αλλαγή του αριθμού των ανώτερων Βενετών αξιωματούχων στο νησί. Όπως καθίσταται φανερό από τις πρεσβείες, υπήρξε άλλωστε επιθυμία και της Κοινότητας να περιτειχιστεί το *βούργο*, με την εθελοντική προσφορά μάλιστα ημερομισθίων για το έργο αυτό. Παρόλο που αρχικά η Κοινότητα, και γενικότερα ο πληθυσμός του νησιού, δεν είχαν συνειδητοποιήσει τις δυσκολίες του εγχειρήματος, με αποτέλεσμα να εκφραστούν πολλά παράπονα στις πρεσβείες, το έργο τελικά ολοκληρώθηκε στα τέλη του αιώνα, και αυτό παρά το γεγονός πως δεν ήταν λίγοι οι Βενετοί αξιωματούχοι, όπως είδαμε στις εκθέσεις, που διαφωνούσαν με την υλοποίησή του και θεωρούσαν πως το εγχείρημα δεν θα έχει αίσιο τέλος για την κυριαρχία της Γαληνότατης στο νησί. Το πόσο σημαντικό ήταν αυτό μακροπρόθεσμα καταφαίνεται από το γεγονός πως τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, παρά το γεγονός πως δεν υστερούσαν σε μέγεθος ή πληθυσμό από την Κέρκυρα, δεν κατάφεραν ποτέ να αποκτήσουν παρόμοιες επιβλητικές οχυρώσεις στον αστικό τους ιστό, ενώ φυσικά δεν κρίθηκε απαραίτητη σε αυτά η ύπαρξη δεύτερου ανώτερου αξιωματούχου.

Γεγονός είναι πως η αύξηση του πληθυσμού στο *εξώπολον* από πολύ νωρίς έφερε και προβλήματα σχετικά με την ανάγκη ασφαλούς φύλαξης αλλά και αποτελεσματικής διακυβέρνησής του. Ήδη από το 1553, η αναφορά του βαΐλου Donato Malipiero περιγράφει τα πολλά προβλήματα που επικρατούσαν στο χώρο αυτό, όπως κλοπές, ταραχές, ακόμη και δολοφονίες, γεγονός που στην πράξη καταδείκνυε την ανάγκη να μεταφερθεί ο βάλιος στον αστικό ιστό και να αντικατασταθεί η παρουσία του στο Παλαιό Φρούριο από ένα δεύτερο αξιωματούχο. Συνολικά, όλοι οι παραπάνω λόγοι, σε συνδυασμό με την πολεμική περιπέτεια του 1571, κατέστησαν σαφές στο βενετικό κράτος πως ο περιτειχισμός του *βούργου* ήταν απαραίτητος και κατά συνέπεια εξίσου αναγκαίος αποδεικνυόταν και ο διορισμός

ενός δεύτερου αξιωματούχου, προκειμένου ο βάιλος να μεταφερθεί στο νέο περικλειστο αστικό κέντρο.

Η συνύπαρξη των δυο πλέον κεφαλών της διοίκησης δεν εξελίχθηκε αρχικά χωρίς προβλήματα· ήδη στην έκθεση του πρώτου βαΐλου, Zuan Mocenigo, εκφράζονται παράπονα για την προκριθείσα διευθέτηση, καθώς η απόδοση στο νέο αξιωματούχο και της διαχείρισης των αλυκών είχε ως αποτέλεσμα εκείνος να απουσιάζει συχνά από την ακρόπολη τους καλοκαιρινούς μήνες και να αναπληρώνεται από τον ένα σύμβουλο, γεγονός που φαίνεται πως προκάλεσε προβλήματα στον τομέα απονομής της δικαιοσύνης. Γενικότερα, αυτό που καθίσταται σαφές είναι πως ο νέος θεσμός του προνοητή-καπιτάνου, παρά το σαφή προσανατολισμό του στο στρατιωτικό τομέα με την εγκατάσταση της έδρας στο Παλαιό Φρούριο, εντούτοις δεν ήταν αποκομμένος από άλλα διοικητικά καθήκοντα και αρμοδιότητες. Στο αξίωμα αυτό εφαρμόστηκαν, κατά συνέπεια, οι αρχές της συλλογικής διοικητικής ευθύνης και της αποφυγής θεσμοθέτησης ενός αξιωματούχου που θα επενδύταν αποκλειστικά με στρατιωτικές αρμοδιότητες. Χαρακτηριστικό της νοοτροπίας αυτής είναι και οι ανάλογες αποφάσεις στα κείμενα των πρεσβειών για τους διοικητές των κάστρων που εξαρτώνταν από την τοπική διοίκηση του κερκυραϊκού αστικού κέντρου (Πάργα, Βουθρωτός, Αγγελόκαστρο)· παρά το γεγονός πως ο προνοητής-καπιτάνος ήταν ο διοικητής της φρουράς, εντούτοις δεν ορίστηκε ως ο αποκλειστικά υπεύθυνος για το διορισμό των διοικητών τους, αντίθετα έπρεπε να συναποφασίζει με τα υπόλοιπα μέλη της ανώτερης βενετικής διοίκησης. Επίσης, εκτός από τις αλυκές, ο νέος αξιωματούχος ήταν υπεύθυνος και για το βαϊλάτο της Μέσης, ενώ είχε και το δικαίωμα να δικάζει μια σειρά αξιωματούχων σχετιζομένων με τις αρμοδιότητές του, όπως επιβεβαιώθηκε στην πρεσβεία του 1599. Αυτοί ήταν οι υπάλληλοι της *camera fiscal*, οι καστελάνοι του Αγγελόκαστρου και της Πάργας αλλά και οι κάτοχοι των αξιωμαίων που σχετίζονταν με τις αλυκές στη Λευκίμμη και αλλού, για τις οποίες ήταν ο ίδιος υπεύθυνος.

Το αξίωμα του βαΐλου από την άλλη, ενώ είναι γεγονός πως έπαψε να συγκεντρώνει κατ' αποκλειστικότητα την πολιτική και στρατιωτική εξουσία του νησιού, από την άλλη σε κανένα απόσπασμα των πηγών δεν φαίνεται να αντιμετωπίστηκε από τη μητρόπολη ως ένα αξίωμα κατώτερο από εκείνο του *proveditore e capitano* που θεσμοθετήθηκε μεταγενέστερα (1574). Η μεταφορά της έδρας του βαΐλου καταρχάς έλαβε χώρα σε μια περίοδο που το *εξώπολον* θα

περιτειχιζόταν, γεγονός που σήμαινε ότι ήταν και εκείνος προστατευμένος πίσω από τα ισχυρά βενετικά τείχη και όχι ο επόπτης ενός χώρου ατείχιστου, όπως ο καπιτάνος του βούργου. Ο βάιλος εξακολουθούσε επιπλέον να είναι ο επικεφαλής της απονομής δικαιοσύνης, ενός τομέα νευραλγικού για τη βενετική εξουσία, ενώ παρέμεινε υπεύθυνος για δυο από τα τέσσερα βαϊλάτα, κάτι που του έδινε ευρύτερες αρμοδιότητες στο χώρο της υπαίθρου. Στο ερώτημα αν το αξίωμα αυτό συρρικνώνεται τόσο, ώστε να θεωρείται κατώτερο από εκείνο του προνοητή-καπιτάνου μετά τη διοικητική αλλαγή του 1574, η έρευνα αυτή επιχείρησε να καταδείξει, με βάση τις εκθέσεις των αξιωματούχων, πως, για τον 16ο αιώνα τουλάχιστον, δεν φαίνεται να μπορεί να υποστηριχθεί με βεβαιότητα ένας τέτοιος ισχυρισμός. Παρά το γεγονός πως υπήρχαν πράγματι περιπτώσεις βαϊλών που κατέθεσαν συνοπτική έκθεση, με λακωνικές αναφορές στα χρόνια προβλήματα του νησιού, είναι εντούτοις γεγονός πως στο αξίωμα υπηρέτησαν και πατρίκιοι οι οποίοι, από τα γραφόμενα και τις προτάσεις τους, εμφάνισαν ιδιαίτερες ικανότητες στην άσκηση των διοικητικών τους καθηκόντων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων βαϊλών υπάρχουν αρκετά: ο Agostino Moro, που καταθέτει προτάσεις για τη βελτίωση της παραγωγής των σιτηρών και για μια σειρά ζητημάτων που αφορούν τη στρατιωτική οχύρωση, ο Giovanni Antonio Foscarini που προτείνει την κατάργηση της νυχτερινής φρουράς γιατί αυτή επιβαρύνει μόνο τους φτωχούς ανθρώπους και προκαλεί μεγάλη οικονομική ζημιά στον τόπο, ο Bartolomeo Moro, ο πρώτος βάιλος που αναφέρεται εμπειριστατωμένα στις αιτίες που εμποδίζουν την αύξηση της παραγωγής των σιτηρών και, φυσικά, ο Zacharia Gabriel, η θητεία του οποίου θεωρήθηκε από τη μητρόπολη τόσο επιτυχής, ώστε αποφασίστηκε η επιστροφή του στην Κέρκυρα με το αξίωμα πλέον του *proveditore e capitano*.

Είναι απαραίτητο για μια ακόμη φορά να τονιστεί πως η δημιουργία διπλής κεφαλής της ανώτερης διοίκησης, σε μια χρονική συγκυρία που χαρακτηρίστηκε από τρεις πολεμικές αναμετρήσεις με την Οθωμανική αυτοκρατορία, είχε και ως σκοπό να περιφρουρήσει τη στρατιωτική ασφάλεια του νησιού από τον κίνδυνο της ύπαρξης ενός και μόνο αξιωματούχου στην κορυφή της διοικητικής ιεραρχίας –του βαϊλου. Το απόσπασμα της έκθεσης του Donato Malipiero, στο οποίο εκείνος επισημαίνει τον κίνδυνο να παραμείνει ακέφαλη η διοίκηση του νησιού σε περίπτωση θανάτου του ανώτερου αξιωματούχου, μαρτυρεί τον προβληματισμό της μητρόπολης για ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Κατά συνέπεια, η βενετική διοίκηση φαίνεται πως οδηγήθηκε

στην επιλογή της ισότητας των δυο αξιωμάτων παρά της ανωτερότητας του ενός εις βάρος του άλλου. Αν προκρίθηκε ως ανώτερο κάποιο αξίωμα που ο κάτοχός του έδρευε στο νησί την υπό εξέταση χρονική περίοδο, αυτό ήταν μάλλον του *provveditor general da mar*, που ο ρόλος του σταδιακά από τα τέλη του 16ου αιώνα ισχυροποιείται. Στην περίπτωση αυτή όμως πρόκειται για ένα αξιωματούχο που στάθμευε κατά περιόδους στην Κέρκυρα, καθώς οι αρμοδιότητές του εκτεινόταν σε όλες τις υπό τη βενετική κυριαρχία Ιόνιες νήσους.

Από τη μελέτη των πηγών επίσης διαφαίνεται πως η Κοινότητα δεν φαίνεται να υποδέχτηκε ευνοϊκά την αύξηση του αριθμού των ανώτερων αξιωματούχων· κυριότερη απόδειξη για το γεγονός αυτό είναι και η πρόταση για την κατάργηση του *proveditore e capitano* στην πρεσβεία του 1592. Στο πρόσωπό του η Κοινότητα είδε, και ως ένα βαθμό όχι άδικα, έναν αξιωματούχο που θα επιδίωκε να εφαρμόσει πιο αυστηρό έλεγχο σε τοπικό διοικητικό επίπεδο, ειδικότερα στους ζωτικούς για τα βενετικά συμφέροντα τομείς του επισιτισμού και του Δημοσίου Ταμείου. Ανεξάρτητα του κατά πόσο αυτό αποδείχτηκε αληθές, εντούτοις κανένα από τα αξιώματα της Κοινότητας, που είχε εκείνη εξασφαλίσει στο πρόσφατο παρελθόν, δεν καταργήθηκε και η πλειοψηφία των αξιωματούχων συνέχισε να εκλέγεται από τους κόλπους της.

Υπήρξε η διοικητική αυτή μεταβολή ωφέλιμη για το νησί; Η απάντηση είναι καταρχήν πως η αλλαγή αυτή δεν είχε κριτήρια κοινωνικά ώστε να αφορά ως πρώτιστη προτεραιότητα τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων. Οι συνθήκες ζωής των τελευταίων ωφελήθηκαν στο βαθμό που εξυπηρετούνταν τα βενετικά συμφέροντα από την οχύρωση του *βούργου* αλλά και την ενίσχυση των οχυρώσεων γενικότερα. Είναι άλλωστε γεγονός ότι, χάρη στα έργα αυτά, το νησί κατάφερε να διασωθεί από δυο πολιορκίες στη διάρκεια του 16ου αιώνα και πως οι κάτοικοι του αστικού κέντρου, στο τελευταίο τέταρτό του, εξασφάλισαν μια στοιχειώδη ασφάλεια τόσο από την απειλή του οθωμανικού στόλου όσο και από τις συχνότερες για την εποχή πειρατικές επιδρομές. Από την άποψη αυτή, θα μπορούσε να υποστηριχτεί πως οι θυσίες που υπέστησαν από τις συνεχιζόμενες, για περισσότερο από μια γενιά, καταστροφές των οικιών τους δεν πήγαν χαμένες.

Αρκετά διαφορετική ήταν η κατάσταση στην ύπαιθρο, οι κάτοικοι της οποίας όχι μόνο δεν γνώρισαν κάποια βελτίωση των όρων διαβίωσής τους, είτε με τον ένα είτε με τους δυο αξιωματούχους, αλλά επιβαρύνθηκαν επιπλέον, λόγω της

εντατικοποίησης των έργων οχύρωσης, με ένα επαχθέστατο βάρος αγγαρειών που είχε ως παράπλευρη απώλεια και τη μείωση της αγροτικής παραγωγής του νησιού. Δεν θα πρέπει να υποτιμηθεί το γεγονός πως, ήδη πριν από τα έργα αυτά, η ύπαιθρος αναλάμβανε το σύνολο των αγγαρειών που αφορούσαν είτε τις φεουδαρχικές σχέσεις με βαρόνους και δημόσιες γαίες είτε την υποχρεωτική θήτευση στο βενετικό στόλο. Αυτή η κατάσταση συχνά προκαλούσε μεγάλη θνησιμότητα, φυγή από τις εστίες και εν τέλει οδήγησε τον αγροτικό πληθυσμό του νησιού σε οικονομική και κοινωνική καχεξία, με κυριότερη την έλλειψη αυτάρκειας σε είδη πρώτης ανάγκης. Η άγνοια και η αδιαφορία της πλειοψηφίας των ανώτερων αξιωματούχων για την ύπαιθρο είναι χαρακτηριστική· πολλές φορές μέσα στις εκθέσεις αποδίδουν την κακοδαιμονία της στη νωθρότητα και την αμάθεια των αγροτών. Ακόμη όμως και όταν υπάρχει επαρκής γνώση της κατάστασης, η προσπάθεια για βελτίωση μάλλον υπονομεύεται ευθύς εξαρχής από τα καθεστηκία συμφέροντα και την προσωρινότητα του εκάστοτε αξιωματούχου, που έμενε πολύ μικρό διάστημα στο νησί για να επιφέρει ουσιαστικές αλλαγές στην κατάσταση που έβρισκε, όσο και αν επιθυμούσε κάτι τέτοιο με ειλικρίνεια. Το ίδιο θα μπορούσε να ειπωθεί τόσο για το δημόσιο ταμείο όσο και για το ξέσπασμα της νομισματικής κρίσης· όσο και αν υπήρξαν ορισμένοι αξιωματούχοι που ενδιαφερόταν να δώσουν κάποια λύση στο πρόβλημα, αποδείχτηκε πως ούτε αυτοί κατάφερναν να ξεπεράσουν τα εμπόδια που έθετε η οικονομική πρακτική του βενετικού κράτους και απλά κατέληγαν σε αιτήματα ενίσχυσης της ρευστότητας από την μητρόπολη.

Κλείνοντας, θα μπορούσε να διατυπωθεί το εξής συμπέρασμα: η μεταβολή του αριθμού των αξιωματούχων τον 16ο αιώνα στην Κέρκυρα ήταν μια απόφαση που ακολούθησε την ίδια διαδρομή με πολλές άλλες μεταβολές στη διοικητική εξέλιξη του βενετικού κράτους. Ξεκίνησε από έκτακτες ανάγκες που προέκυψαν μέσα από την κυβερνητική πρακτική, προσέλαβε στην αρχή το χαρακτήρα μιας προσωρινής κατάστασης με αρμοδιότητες όμοιες με ένα υφιστάμενο θεσμό, στην περίπτωση αυτή του βαΐλου, και στο τέλος μεταβλήθηκε σε μόνιμο καθεστώς³⁰⁴. Το σημαντικό για το βενετικό κράτος ήταν να διατηρήσει υπό την κυριαρχία του την Κέρκυρα, ένα καίριο ναυτικό πέρασμα από την Αδριατική στην ανατολική Μεσόγειο, σκοπός που κατέστη εφικτός και μέσα από τη διοικητική αυτή αλλαγή. Το τίμημα που κατέβαλε το νησί

³⁰⁴ James Cushman Davis, *The decline of the Venetian Patriciate as a ruling class*, The John Hopkins Press, Baltimore 1962, σ. 20-21 (226-227).

ήταν βέβαια βαρύ· απώλειες σε έμψυχο δυναμικό αλλά και λεηλασία της υπαίθρου, κάτι που με πολύ κόπο η τοπική διοίκηση κατάφερε να αποκαταστήσει. Ειδικά στην ύπαιθρο, οι αγροτικοί πληθυσμοί, εκτός του πλήγματος στην αγροτική παραγωγή, υπέστησαν και το βάρος των υποχρεώσεων που προέκυψαν από τη γενικότερη μεταβολή της γεωπολιτικής θέσης του νησιού, όπως οι αγγαρείες στα οχυρωματικά έργα και η υπηρεσία στο βενετικό στόλο. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη συνεχιζόμενη προβληματική κατάσταση του γαιοκτητικού καθεστώτος, είχε ως αποτέλεσμα τη διαίωση των άθλιων συνθηκών της διαβίωσής τους, που οδήγησαν στη μεγάλη αγροτική εξέγερση του 1652.

Συνολικά, η βενετική διοίκηση κατά τον 16ο αιώνα ανταποκρίθηκε στην πρόκληση του νησιωτικού κατακερματισμού των κτήσεών της στην Ανατολή και στην απειλή από τη στρατιωτική επέκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των Αψβούργων με τη δημιουργία μιας αλυσίδας εκσυγχρονισμένων φρουριακών εγκαταστάσεων από την Κέρκυρα μέχρι την Κρήτη και την Κύπρο. Αναπόφευκτα, με την αποπεράτωση των έργων αυτών, απαραίτητη υπήρξε και η δημιουργία αξιωμάτων, οι κάτοχοι των οποίων θα ήταν υπεύθυνοι για την επαρκή συντήρηση και την εποπτεία τους. Ένας από τους αξιωματούχους που θεσμοθετήθηκε για το συγκεκριμένο σκοπό ήταν και ο *proveditore e capitano* το 1574. Η ανάγκη για τη βενετική διοίκηση να πληρωθεί το σύνολο των θέσεων που ανέκυψαν, καθώς και ο μόνιμος μισθός που αυτές προσέφεραν, ήταν που οδήγησε μεγάλη μερίδα πατρικίων στην απόφαση να αφοσιωθούν περισσότερο σε τέτοιου είδους κρατικά καθήκοντα, και λιγότερο στο εμπόριο, σε μια Ανατολική Μεσόγειο που άλλαζε πλέον χαρακτήρα με την εμφάνιση νέων ισχυρότερων εμπορικών ανταγωνιστών³⁰⁵. Μάρτυρας για την αντοχή της νέας αυτής πραγματικότητας, που θεμελίωσε η βενετική πολιτεία, αποτελεί το γεγονός πως τους τρεις τελευταίους αιώνες της παρουσίας της στο Ιόνιο επιτεύχθηκε τόσο η αποφυγή της οθωμανικής κατάκτησης όσο και η απουσία εξεγέρσεων που να στρέφονται κατά της βενετικής εξουσίας συνολικά.

³⁰⁵ Ο.π., σ. 35-40 (241-246).

ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Archivio di Stato di Venezia: Collegio, Relazioni ambasciatori, rettori e altre cariche, busta 85 (βραχυγραφία ASV).
- Biblioteca Marciana (MSS Italiani, cl.7, n. 488, Collocazione 7689), Classe VII - Cod.CDLXXXVIII: Magistratti Regimenti che sono despensati per ellettione dell'Eccellentissimo Consiglio de X e per l'Eccellentissimo Senato.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδρεάδης Ανδρέας, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τ. Α' (μέρος γενικό), τ. Β' (μέρος ειδικό), Τυπογραφείο Εστία, Αθήνα 1914.
- Αρβανιτάκης Δημήτρης, *Οι αναφορές των Βενετών Προβλεπτών της Ζακύνθου (16ος-18ος αι.)*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Βενετία 2000.
- Ασδραχά Αικατερίνη και Σπύρος Ασδραχάς, «Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassalii angararii», *Τα Ιστορικά* 3 (Μάιος 1985), σ. 77-94.
- Ασδραχάς Σπύρος, «Φεουδαλική πρόσοδος και γαιοπρόσοδος στην Κέρκυρα την εποχή της Βενετικής Κυριαρχίας», *Τα Ιστορικά* 4 (Δεκέμβριος 1985), σ. 371-386.
- Ασωνίτης Σπύρος, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος-14ος αι.)*, Εκδόσεις α'πόστροφος, Κέρκυρα 1999.
- Ασωνίτης Σπύρος, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στον ύστερο Μεσαίωνα (1386-1463)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2007.
- Γάσπαρης Χαράλαμος, «Βενετία και Βυζάντιο: η βενετική κυριαρχία στα βενετικά εδάφη», Χρύσα Μαλτέζου (επιστημονική διεύθυνση), *Όψεις της Ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού, Αρχαιακά Τεκμήρια*, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1993, σ. 119-172.
- Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου Έλλη, «Το πρόβλημα της ασφάλειας των κατοίκων του κερκυραϊκού μπόργκου και η πρεσβεία του 1552», *Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας* 13 (1976), σ. 169-222.
- Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου Έλλη, *Ο αντίκτυπος του Δ' βενετοτουρκικού πολέμου στην Κέρκυρα*, Β.Ι.Σ., Αθήνα 1982.

- Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου Έλλη, *Πρεσβείες της Βενετοκρατούμενης Κέρκυρας (16ος-18ος αι.)*, ΓΑΚ - Αρχαία Νομού Κέρκυρας, Αθήνα 2002.
- Καραπιδάκης Νίκος, «Η κερκυραϊκή ευγένεια των αρχών του ιζ' αιώνα», *Τα Ιστορικά* 3 (Μάιος 1985), σ. 95-124.
- Καραπιδάκης Νίκος, «Το τοπίο και ο φόβος της πόλης, επεμβάσεις και σχεδιασμός στην Κέρκυρα στις αρχές του 16ου αιώνα», *Τα Ιστορικά* 12-13 (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1990), σ. 93-112.
- Καραπιδάκης Νίκος, «Από την ιστορία των πόλεων. Η διαμόρφωση της ομάδας των Κερκυραίων πολιτών (ΙΕ-ΙΣΤ αιώνες)», *Εώα και Εσπέρια* 1 (1993), σ. 133-143.
- Καραπιδάκης Νίκος, «Η ποιητική της πόλης», *Τα Ιστορικά* 32 (Ιούνιος 2000), σ. 11-58.
- Καρλαύτη-Μουρατίδη Φωτεινή, *Η τέχνη του ψωμιού στη Βενετοκρατούμενη Κέρκυρα: Το σιτάρι, οι χώροι, οι άνθρωποι*, Εκδόσεις Πορεία, Αθήνα 2009.
- Κωνσταντινίδου Κατερίνα, *Νοσοκομειακή περίθαλψη στη Βενετική Κέρκυρα, 17ος-18ος αι: για τους στρατιώτες, τους φτωχούς και τα αθώα βρέφη*, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα 2012.
- Λιάτα Ευτυχία, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα - Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον βενετοκρατούμενο και τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο (15ος-19ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1996.
- Λούντζης Ερμάνος, *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφώς, Αθήνα 1856.
- Μαρμοράς Ανδρέας, *Ιστορία της νήσου Κέρκυρας*, Τυπογραφείον Ο Κοραΐς - Ι. Ναχαμούλη, Κέρκυρα 1902.
- Ντούρου-Ηλιοπούλου Μαρία, *Η ανδεγαυική κυριαρχία στην Ρωμανία επί Καρόλου Α' (1266-1285)*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου, Αθήνα 1987.
- Παγκράτης Γεράσιμος, *Οι εκθέσεις των Βενετών βαΐλων και προνοητών της Κέρκυρας (16ος αι)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2008.
- Πανοπούλου Αγγελική, «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα: διοικητική, εκκλησιαστική, οικονομική οργάνωση», Χρύσα Μαλτέζου (επιστημονική διεύθυνση), *Όψεις της Ιστορίας του Βενετοκρατούμενου*

Ελληνισμού, Αρχαιακά Τεκμήρια, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1993, σ. 277-370.

- Παπαδία-Λάλα Αναστασία, «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα: ιδεολογική και κοινωνική συγκρότηση», Χρύσα Μαλτέζου (επιστημονική διεύθυνση), *Όψεις της Ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού, Αρχαιακά Τεκμήρια*, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1993, σ. 173-276.
- Παπαδία-Λάλα Αναστασία, «Συμβολή στην Ιστορία της Πάργας κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας», *Η Επανάσταση του 1821, Μελέτες στη Μνήμη της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη*, Εταιρία Μελέτης Νέου Ελληνισμού - Παράρτημα του Περιοδικού «Μνήμων», αρ. 9, Αθήνα 1994, σ. 203-222.
- Παπαδία-Λάλα Αναστασία, «Σε αναζήτηση του χρόνου: Μέθοδοι και όργανα χρονομετρίας στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές», *Τεχνογνωσία στη λατινοκρατούμενη Ελλάδα. Ημερίδα / 8 Φεβρουαρίου 1997, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 2000, σ. 71-78.
- Παπαδία-Λάλα Αναστασία, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.) Μια συνθετική προσέγγιση*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, Βενετία 2008².
- Παπαδία-Λάλα Αναστασία, «Τα μετά το 1204. Ιστορικές πραγματικότητες και ιδεολογικές κατευθύνσεις στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (13ος-18ος αιώνες)», Νίκος Μοσχονάς (επιστημονική επιμέλεια), *Η Τέταρτη Σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών 5. Το Βυζάντιο σήμερα, Αθήνα 2008, σ. 365-381.
- Πλουμίδης Γιώργος, «Τα Επτάνησα στις αρχές του ιστ' αιώνα», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 19 (1974), σ. 61-87.
- Σάθας Κωνσταντίνος, *Documents inédits relatifs a l'histoire de la Grèce au Moyen Age, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, τ. 5, Maisonneuve et Cie éditeurs, Παρίσι 1882.
- Τσικνάκης Κώστας, *Οι εκθέσεις των Βενετών προνοητών της Κεφαλονιάς (16ος αιώνας)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2008.
- Τσίτσας Α.Χ., *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα (θεσμοί)*, Δημοσιεύματα Εταιρίας Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 1989.

- Anderson M.S., *Η Ευρώπη του 18ου αιώνα (1713-1789)*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012.
- Asonitis Spiros, «L'introduzione delle Assise di Romania a Corfu», Massimo Constantini & Aliko Nikiforou (a cura di), *Levante veneziano, aspetti di storia delle Isole Ionie al tempo della Serenissima, Quaderni di Cheiron no.2*, Bulzoni Editore, Roma 1996, σ. 59-75.
- Bacchion Eugenio, *Il dominio Veneto su Corfu (1386-1797)*, Edizioni Altino, Venezia 1956.
- Bowd D. Stephen, *Venice's most loyal city, civic identity in Renaissance Brescia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts & London, England 2010.
- Braudel Fernand, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, τ. Α': *Ο ρόλος του περιγύρου*, τ. Β': *Συλλογικά πεπρωμένα*, ΜΙΕΤ, (μετάφραση, Κλαίρη Μητσοτάκη), Αθήνα 1993, 1997.
- Braudel Fernand, *Υλικός Πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15ος-18ος αιώνας)*, τ. Α': *Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1995.
- Burns E.M., *Ευρωπαϊκή ιστορία, Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεώτεροι χρόνοι*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006
- Cipolla Carlo, *Η Ευρώπη πριν τη βιομηχανική επανάσταση, κοινωνία και οικονομία» (1000-1700 μ.Χ.)*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988.
- Cushman James Davis, *The decline of the Venetian Patriciate as a ruling class*, The John Hopkins Press, Baltimore 1962.
- Doumerc Bernard, «Η Αδριατική από τον 13ο ως τον 17ο αιώνα», Pierres Cabanes (διεύθυνση), *Ιστορία της Αδριατικής*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2011, σ. 273-428.
- Finlay Robert, *Politics in Renaissance Venice*, Rutgers University Press, New Brunswick & New Jersey 1980.
- Houston R.A., “Colonies, Enterprises and Wealth: The Economies of Europe and the wider world in the seventeenth century”, στο Euan Cameron (ed.), *Early Modern Europe: an Oxford history*, Oxford University Press, Oxford 1999, σ. 137-170.

- Karapidakis Nicolaos, *Civis fidelis: L'avènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème-XVIIème siècles)*, Peter Lang, Frankfurt am Main 1992
- Lamanksy Vladimir, *Secrets d'Etat di Venise, Documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte ottomane à la fin du XVe au XVIe siècle*, t. 2, Burt Franklin, New York 1968.
- Lane Frederic, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα, Ναυτιλία-Εμπόριο-Οικονομία*, (Μετάφραση: Κώστας Κουρεμένος, Επιστημονική Επιμέλεια: Γεράσιμος Παγκράτης), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2007.
- Miller William, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1960.
- O'Connell Monique, *Men of Empire, Power and Negotiation in Venice's Maritime State*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2009.
- O'Connell Monique & Dursteller Eric R., *The Mediterranean World: From the fall of Rome to the rise of Napoleon*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2016.
- Walker Thomas, *A history of the law of nations, V.1: From the earliest times to the peace of Westphalia (1648)*, Cambridge University Press, (Cambridge 1899)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Η πόλη και η ακρόπολη (Παλαιό Φρούριο) της Κέρκυρας πριν την έναρξη των οχυρωματικών έργων του 16ου αιώνα (εικ. 1) και μετά την ολοκλήρωσή τους (εικ. 2).

